

TEVILAT journal of Islamic Sciences

TEVILAT

Selçuk
Üniversitesi
İslami
İlimler
Fakültesi
Dergisi

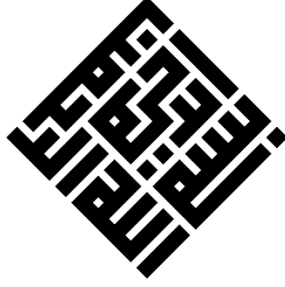
Cilt / Volume: 2 Sayı / Issue: 1 Yaz / Summer: 2021

ISSN: 2687-4849
e-ISSN: 2757-654X

DİN VE DİJİTAL YAŞAM

TEVİLÂT

Cilt / Volume: 2

Sayı / Issue: 1

Yaz / Summer 2021

Selçuk Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi Dergisi

TEVİLAT

Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Tevilat Journal of Islamic Sciences

ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X

Yıl: 2021 (Yaz) **Year:** 2021 (Summer)

Cilt: 2 **Sayı:** 1 **Volume:** 2 **Issue:** 1

Sahibi Owner

*Selçuk Üniversitesi İslami İlimler On behalf of the Selçuk University Faculty
Fakültesi Adına Islamic Knowledge*

Dekan, Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ

Editörler Editors in Chief

Dr. M. Raşit AKPINAR (Selçuk Ü.) Dr. Mustafa Yüceer (Selçuk Ü.)

Editör Yardımcıları Editor Assistants

Burhan Başarslan (Selçuk Ü.) Furkan Çakır (Selçuk Ü.)

Dil Editörleri Language Editors

Doç. Dr. Mustafa ÖZGEN (Emekli) Dr. Hüseyin Gökalp (Selçuk Ü.)
Dr. Yusuf Sami Samancı (Selçuk Ü.) Muhammed Ali Söylemez (Selçuk Ü.)

Alan Editörleri Fields Editors

Dr. Cemal Kalkan (Fıkıh) Burhan Başarslan (Din Bilimleri)
Dr. Esat Sabırlı (Tefsir) Furkan Çakır (Hadis)
Dr. Fatih Özkan (Din Eğitimi) Mehmet Emin Demir (İslam Tarihi)
Abdullah Karaca (Tefsir) Mehmet Yıldırım (Tefsir)
Abdullah Yıldız (Kelam) Muhammed Ali Söylemez (Arap Dili)
Ayşe Kutlu (Arap Dili ve Belagati) Sami Bayrakçı (Tasavvuf)
Emrullah Duran (Din Bilimleri) Süleyman Şahin (Fıkıh)
Aslı Menekşe (Kelam) Mustafa Üngör (Din Bilimleri)

Redaksiyon Redaction

Ayşe Kutlu (Selçuk Ü.)
Mehmet Emin Demir (Selçuk Ü.)
Muhammed Ali Söylemez (Selçuk Ü.)

Yayın Kurulu Editorial Board

Prof. Dr. Abdullah Çolak (Hitit Ü.)
Prof. Dr. Ahmet Yaman (N. Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Ali Osman Kurt (ASBÜ)
Prof. Dr. Halil Aldemir (7 Aralık Ü.)
Prof. Dr. Hasan Keskin (Cumhuriyet Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Evkuran (Hitit Ü.)
Prof. Dr. Ramazan Muslu (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Sinan Öge (Atatürk Ü.)

Prof. Dr. Şamil Dağcı (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Şehmus Demir (Gaziantep Ü.)
Prof. Dr. Zekeriya Güler (29 Mayıs Ü.)
Doç. Dr. Zaylabidin Acimamatov (Oş Devlet Ü.)
Doç. Dr. Osman Zahid Çifçi (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Ömer Ali Yıldırım (Selçuk Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi M. Raşit Akpınar (Selçuk Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yüceer (Selçuk Ü.)

Danışma Kurulu Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Kahraman (Marmara Ü.)
Prof. Dr. Ali Temizel (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç (Y. Teknik Ü.)
Prof. Dr. Asım Yapıcı (Ankara Sbü.)
Prof. Dr. Cemalettin Erdemci (Siirt Ü.)
Prof. Dr. Erdal Baykan (Mersin Ü.)
Prof. Dr. Fatih Erkoçoğlu (Y. Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Gürbüz Deniz (Ankara Ü.)
Prof. Dr. H. Hüseyin Bircan (N.Erbakan Ü.)
Prof. Dr. H. Mehmet Günay (Sakarya Ü.)
Prof. Dr. Hakan Olgun (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Halit Çalış (N. Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Harun Reşit Demirel (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Harun Ögmüş (N. Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Hasan Akkanat (Gazi Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin Aydın (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin Yılmaz (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. İlhan Kutluer (Marmara Ü.)
Prof. Dr. Kadir Özköse (Cumhuriyet Ü.)
Prof. Dr. M. Zeki Aydın (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Metin Özdemir (Ankara Sbü.)
Prof. Dr. Metin Yiğit (Dicle Ü.)
Prof. Dr. Mithat Eser (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Musa Bağcı (Dicle Ü.)
Prof. Dr. Mustafa Karacoşkun (7 Aralık Ü.)
Prof. Dr. Necmettin Gökür (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Orhan Çeker (N. Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Ömer Faruk Ocak (Trakya Ü.)
Prof. Dr. Ömer Mahir Alper (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Ömer Türker (Marmara Ü.)
Prof. Dr. Ramazan Altıntaş (Selçuk Ü.)

Prof. Dr. Recep Tuzcu (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Sefa Bardakçı (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Seyit Avcı (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Sıddık Korkmaz (N. Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Şinasi Gündüz (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Tahir Uluç (N. Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Vahdettin Işık (F. Sultan Mehmet Ü.)
Doç. Dr. D. Manhal Mohammed (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Hasan Uçar (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. İsmail Yalçın (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Mehmet Kaya (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. M. Tayyib Kılıç (Dicle Ü.)
Doç. Dr. Muhammed Ersöz (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Murat Demirkol (Y. Beyazıt Ü.)
Doç. Dr. Musa Erkaya (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Mustafa Karabacak (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Necmeddin Güney (N. Erbakan Ü.)
Doç. Dr. Necmettin Kızılkaya (İstanbul Ü.)
Doç. Dr. Süleyman Narol (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Sümeyra Birecik (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Yusuf Acar (Selçuk Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Fatiha Bozbaş (Selçuk Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Gökalg (Selçuk Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi İlyas Kaplan (Selçuk Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Olcay Kocatürk (Selçuk Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ö. Faruk Akpınar (Selçuk Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Y. Sami Samancı (Selçuk Ü.)
Dr. Öğr. Gör. Hasan Sevim (Selçuk Ü.)
Dr. Öğr. Gör. Kahraman Bulgurcu (Selçuk Ü.)
Öğr. Gör. Abdulrahman Khadida (Selçuk Ü.)
Öğr. Gör. Abdulhakım T. Refaan (Selçuk Ü.)

YÖNETİM YERİ İLETİŞİM BİLGİLERİ

HEAD OFFICE CONTACT DETAILS

Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
Alaaddin Keykubat Kampüsü,
Selçuklu / Konya / Türkiye
Tel: 0 (332) 241 00 41

www.tevilat.com
dergipark.org.tr/tr/pub/tevilat

tevilatdergi@gmail.com

Yayın Tarihi / Published in
30 Haziran 2021

TEVİLAT dergisi uluslararası hakemli bir akademik dergidir. Dergi altı ayda bir yayınlanır. Bu dergide yayınlanan yazıların fikri sorumluluğu yazara/yazarlara aittir. Bu fikirlerin dergide yer alması bunları yayın kurulunun da benimsediği anlamına gelmez. Yayın kurulu gönderilen yazıların özünü saklı tutmak kaydıyla gerekli düzenlemeleri yapma hakkına sahiptir. Dergide yer alan yazıların alıntılanması durumundan akademik etik kuralları çerçevesinde hareket edilmesi ve dipnot gösterilmesi zorunludur. *Tevilat*, iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri yayımlanmamaktadır. *Tevilat*, içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.

TEVİLAT is an international academic and refereed journal. It's published every six months. All opinion's responsibilities of the articles that published in the journal is belongs to the author/authors and, it does not mean that they are agreed by the editorial board. The editorial board has the right to make the necessary arrangements in the spelling and sentences of the articles without breaking the mean ideas of the article. It is obligatory to behave within the framework of academic ethical rules and show footnotes in the case of the citing the articles in the journal. *Tevilat*, uses double-blind review fulfilled by two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. *Tevilat*, provides immediately open access to its content.

YAYIN VE YAZIM POLİTİKASI

Tevilat, Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası, bilimsel, akademik, hakemli ve tematik bir dergidir. Her sayısında İslam dünyasının tarihi ve güncel problemlerinden birini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan ve bu konuda çözüm önerileri sunan ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmalarını yayınlamayı amaçlamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- *Tevilat*, dosya konusuna uygun olarak dini araştırmalar ve İslami ilimlerin her alanında yapılmış bilimsel makalelere yer verir. Ayrıca bu alanlarla ilişkili olan eğitim, tarih, felsefe ve edebiyat alanlarındaki akademik makaleleri de yayımlar. Editör kurulunun onayı ile dosya konusu dışında yer verilen makalelerin oranı o sayıdaki tüm makalelerin yarısını geçemez.
- Gönderilen makaleler intihal taramasından geçirilmektedir.
- *Tevilat*, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Gönderilen yazıların değerlendirilme süreçleri şeffaf bir şekilde tanımlanmış olup bunların hassasiyetle uygulanması taahhüt edilmektedir. Gönderilen yazılar daha önce yayımlanmamış, yayımlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş veya yayım için kabul edilmiş olmamalıdır.
- *Tevilat*'a gönderilen yazılar, editörler tarafından genel olarak şekil ve içerik yönünden incelenerek dergide yayınlanmaya değer olup olmadığına karar verilir. Değerlendirme için uygun bulunan yazılar, ilgili alanda en az iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Editör Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Hakemler, bilimsel ve teknik açıdan yaptıkları objektiflik esasına dayalı değerlendirmeyi "Hakem Değerlendirme Formu"yla dergiye bildirir. Yazarlar, editörlerin ve hakemlerin raporlarını dikkate almak durumundadır. Değerlendirme süreci tamamlanan yazıların yazar tarafından geri çekilmesi söz konusu değildir.
- Bir araştırmanın yayınlanıp yayınlanmaması, hakemlerin belirttikleri "Yayımlanabilir", "Düzeltilmelerden sonra yayımlanabilir" ve "Yayımlanamaz" seçenekleriyle sunulan

görüşlerle karara bağlanır. "Düzeltilmelerden sonra yayımlanabilir" seçeneği durumlarda araştırma müellife revizyon için gönderilir. Tashih edilmiş dosyanın yayımlanmasına editörler kurulu karar verir. Düzeltilmelerden sonra yeniden görmek isteyen hakemlerin onayına çalışma tekrar sunulur.

- Yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmez ve yazarlara telif ücreti ödenmez. Yayımlanmak üzere kabul edilen yazıların her türlü yayın hakkı yayıncı kurum aittir. Yazıların içeriği tümüyle yazarların sorumluluğundadır.

YAZIM KURALLARI

- *Tevilat*'a gönderilecek yazılar, Microsoft Word programında yazılarak (çeviriler orijinal metinleri ile birlikte, resim, şema ve tablolar dâhil) editöre gönderilmelidir. Makalelerin derginin internet sayfasında yer alan *Tevilat* Dergisi Yazım Şablonunun kullanılarak gönderilmesi tavsiye edilmektedir.
- Gönderilecek yazının başında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum, ORCID bilgisi ve yazarın kendisine ulaşılabilir telefon ve e-posta adresi gibi bilgilere yer verilmelidir. Kör hakemlik gereği bu bilgiler, editörler tarafından kaldırıldıktan sonra makale hakemlere gönderilmektedir.
- Yazılar resim, şekil, harita vb. ekleri de dâhil olmak üzere 9.000 sözcüğü aşmamalıdır.
- Gövde metinleri (kaynakça, resim, şekil, harita, vb. ekler dâhil) en fazla yirmi beş (25) sayfa, Microsoft Office Word programında 'Cambria' fontu ile metin içinde 10 punto büyüklüğünde; tek satır aralıklı, iki yana yaslı yazılmalıdır.
- Sayfa kenar boşlukları; üst 2,5, sağ 2, sol 2,5 ve alt 2 cm olarak ayarlanmalıdır. Kâğıt boyutu; Genişlik 16,5, Yükseklik 24 cm olmalıdır.
- Paragraf boşlukları, Sonra 0 nk, Önce 0 nk olmalıdır. Satır başları 0,75 cm olarak ayarlanmalıdır. Dipnotlar, 8 punto 'Cambria', tek satır aralıklı, iki yana yaslı ve 0,5 cm asılı olmalıdır.
- Çeviri, sadeleştirme ve transkripsiyon yazılarına orijinal metinlerin fotokopileri veya PDF formatı eklenmelidir. Ayrıca kitap tanıtım ve değerlendirmelerine kitap kapak görseli resim formatında eklenmelidir.
- Metin içinde vefat tarihi verilecekse (ö. 425/1033) şeklinde olmalıdır.
- Arapça metinler için "Traditional Arabic" veya "Traditional Naskh" yazı karakteri

kullanılmalıdır. Makale başlıkları Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalıdır.

- Makaleler 150-200 kelimelik Türkçe özü ve bu özü (abstract) İngilizce çevirisi, yabancı dildeki makalelerin ise Türkçe ve İngilizce özleri verilmelidir. Beş-sekiz (5-8) kelimelik anahtar kelimeler (Keywords), İngilizce ve Türkçe olarak verilmelidir.
- İmlâ ve noktalama açısından Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır. Editör, yazıların imlâsı ile ilgili değişiklikler yapma hakkına sahiptir.
- Şahıs ve eser isimleri ile terimleşmiş kavramlar, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan madde başlığı ve imlâ kuralları esas alınarak yazılmalıdır.
- Makalenin sonunda "kaynakça" verilmelidir.
- Tevilat, dipnot ve kaynakça gösteriminde İSNAD Atuf Sistemi'ni esas almaktadır. Detaylar İsnad atuf sisteminin web sayfasında yer almaktadır. (bk. <http://isnadsistemi.org>)

ETİK İLKELER

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Yazarlar için; Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır. Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. İntihal taraması dergi tarafından yapılsa bile akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim etiğine aykırıdır. Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır. Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır. Yazarlar, Yükseköğretim Kurulu'nca da belirtilen Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ni dikkate almalıdır.

Hakemler için; Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin

en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır. Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler. Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmalıdır. Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir. Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır. Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir. Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

Editörler için; Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir. Editörler, kabul veya reddedilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır. Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir. Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur. Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir. Editörler dergiye makale kabul ederken akademik kaygı ve ölçütleri öncelermelidir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

7	Yayın ve Yazım Politikası / Publishing and Writing Policy
9	Editörden / Editorial
	Araştırma Makaleleri / Research Articles
11-25	Dataizm: Varlığın Veri Olarak Tasavvuru Dataism: The Conception of Being as Data <i>Burhan Başarslan</i>
27-43	Sanayi Devrimi'nden Endüstri 4.0'a: Dijitalleşme ve Dijital Dünyada Dinin Statüsü From the Industrial Revolution to Industry 4.0: Digitalization and the Status of Religion in the Digital World <i>İhsan Çapcıoğlu - Hilal Anık</i>
45-65	Sanal Dünyada Mahremiyet ve Özel Hayat Privacy and Private Life in Virtual World <i>Sevdegül Çekiç</i>
67-88	Dijitalleşme, Postmodernizm ve Hibrit Dindarlık Postmodernism, Digitalization and Hybrid Religiosity <i>Mustafa Çuhadar</i>

- 89-105 | **Ricâl Tenkit Araştırmalarının Dijital Kaynakları:
İnternet Siteleri**
Virtual Resources for Transmitter Criticism Research:
Websites
İsmail Kurt
- 107-125 | **Hat Sanatının Sergilenme Usûlü ve Dijital Mecerada Hat
Sanatı**
Exhibition Method of Islamic Calligraphy, and Islamic
Calligraphy in Digital Media
Serkan Selalmaz
- Kitap İncelemeleri / Book Reviews**
- 127-131 | **Said Ercan, *Dijitalizm***
Kahraman Bulgurcu
- 133-139 | **Komisyon, *Sosyal Medya Ahlâkı***
Hasan Eryılmaz
- 141-144 | **Nazife Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak***
Mustafa Şengil
- 145-151 | **Ramazan Altıntaş, *Gençler İnançtan Soruyor***
Aslı Menekşe

Editörden / Editorial

Sanal ve diğer tüm âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.

Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi bünyesinde çıkarmakta olduğumuz dergimizin üçüncü sayısını, "Din ve Dijital Yaşam" temasıyla sizlerin istifadesine sunuyoruz.

Önceki sayılarımızda farklı açılardan ele aldığımız "değişim" in, en hızlı ve en sarsıcı bir biçimde hissedildiği dijital çağları yaşıyoruz. Dijitalleşme ekseninde yaşanan toplumsal dönüşüm, ekonomik, politik ve kültürel alanlarda olduğu kadar dinî mecralarda da yeni bir yaşam biçimini ortaya çıkarmıştır.

"Dijital yaşam" olarak isimlendirdiğimiz bu yeni tarz, insanın toplumla, varlıkla ve yaratıcıyla olan ilişkisine derinlikler kazandırmış; bunun neticesinde varlığı veri olarak tasavvur eden "dataizm" gibi nevezuhur ideolojiler üremiş, şehirlerin ve ülkelerin sınırlarını aşan sanal topluluklar oluşmuş ve "çevrimiçi din", "tekno-dindarlık", "medya İslam'ı" gibi kavramlar türemiştir.

Dijital yaşamın beraberinde getirdiği bu baş döndüren değişim ve dönüşümün nihai noktada din ile ilişkisine ışık tutmayı hedeflediğimiz üçüncü sayımız, dijitalleşme-din ilişkisine çeşitli yönlerden yaklaşan altı özgün araştırma makalesi ile dört adet kitap incelemesine ev sahipliği yapıyor.

Bu sayıda dergi politikası olarak alfabetik biçimde sıraladığımız özgün araştırmalar arasında ilk sırayı, Burhan Başarslan'ın kaleme aldığı "**Dataizm: Varlığın Veri Olarak Tasavvuru**" başlıklı makale alıyor. Verinin günlük hayatımızda işgal ettiği konuma dikkat çeken bu çalışma, bir tür ideoloji haline dönüşen *dataizmin*, varlığa ilişkin veri odaklı bakışını gündeme getiriyor.

İhsan Çapçoğlu ve Hilal Anık'ın imzalarını taşıyan **“Sanayi Devrimi'nden Endüstri 4.0'a: Dijitalleşme ve Dijital Dünyada Dinin Statüsü”** başlıklı ikinci makale nesnelerin interneti, yapay zekâ, veri madenciliği ve artırılmış gerçeklik gibi dijital çağın ürünlerinin dini yaşam pratikleri üzerindeki etkisini inceliyor.

“Sanal Dünyada Mahremiyet ve Özel Hayat” başlıklı üçüncü makalede ise Sevdegül Çekiç, sanal dünyada mahremiyetin sınırlarını İslam hukuku ve ahlakî kurallar çerçevesinde belirlemeye çalışıyor. Sosyal medyayı sanal bir gerçeklik olarak takdim eden makale, dijital dünyada mahremiyet ihlalinin hukukî ve ahlaki sonuçlarını gündeme getiriyor.

Dijitalleşmenin, dünyanın postmodernizmle açıklandığı dönemle eşgüdömlü olarak başladığına dikkat çeken dördüncü makale ise **“Dijitalleşme, Postmodernizm ve Hibrit Dindarlık”** başlığını taşıyor. Mustafa Çuhadar tarafından telif edilen çalışmada dijitalleşme, postmodernizm ve dindarlık arasındaki ilişki, dijital mecralara uyumlu bir dindarlık formu olarak betimlenen “Hibrit Dindarlık” kavramıyla açıklanıyor.

Dijital teknolojinin bilimsel araştırma sahasında sağladığı imkân ve kolaylıkların somut bir örneği, beşinci sırada yer alan **“Ricâl Tenkit Araştırmalarının Dijital Kaynakları: İnternet Siteleri”** başlıklı makalemizde ele alınıyor. İsmail Kurt bu çalışmasıyla, hadis ilminin aktüel konusu olan ricâl tenkit araştırmalarının internet ve diğer dijital platformlarla birlikte evirildiği boyutu tahlil ediyor.

Zaman akıp geçse ve âlemler farklılık gösterse de insanın estetik ve sanata duyduğu ilgi her daim canlı olmuştur. Serkan Selalmaz tarafından kaleme alınan **“Hat Sanatının Sergilenme Usûlü ve Dijital Mecrada Hat Sanatı”** başlıklı son makalemiz, Kur'ân-ı Kerim'in istinsah edilmeye başlandığı dönemden bu yana varlığını sürdüren hat sanatının günümüzün dijital mecralarında sergilenmesini konu ediniyor.

Bu sayımızda araştırma makalelerinin yanında dijital yaşam ve din ilişkisini muhtelif yönlerden ele alan literatüre dair dört adet kitap tanıtımı bulunuyor. Bunlar arasında Said Ercan'a ait olan *Dijitalizm* adlı eserin tanıtım ve değerlendirmesi, Kahraman Bulurcu'nun kaleminden vücut bulurken; Diyanet İşleri Başkanlığı gözetiminde bir komisyon tarafından yayınlanan *Sosyal Medya Ahlakı* isimli kitap Hasan Eryılmaz tarafından inceleniyor. Tanıtımı sizlerle buluşturulan diğer iki eser ise, Aslı Menekşe'nin kritiğini yaptığı Ramazan Altıntaş imzalı *Gençler İnançtan Soruyor* isimli kitap ile Mustafa Şengil'in incelediği Nazife Şişman'a ait olan *Dijital Çağda Müslüman Kalmak* isimli kitap.

“İslam ve Tıp” temasıyla yayınlamayı planladığımız bir sonraki sayıda görüşmek dileğiyle sağlık ve afiyette kalın, Allah'a emanet olun!

Editörler

Dataizm: Varlığın Veri Olarak Tasavvuru

Araştırma
Research

Burhan Başarslan

Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
Anabilim Dalı

Research Assistant, Selcuk University Faculty of Islamic Sciences, Department of
Philosophy and Religious Studies, Konya, Turkey

[✉ burhan.basarslan@selcuk.edu.tr](mailto:burhan.basarslan@selcuk.edu.tr) [ORCID](https://orcid.org/0000-0001-9459-373X) <https://orcid.org/0000-0001-9459-373X>

Yazar
Author

Başarslan, Burhan. "Dataizm: Varlığın Veri Olarak Tasavvuru". *Tevilat* 2/1 (2021),
11-25. [DOI](https://doi.org/10.53352/tevilat.961506) <https://doi.org/10.53352/tevilat.961506>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 2021-07-02 ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 2021-08-26 www.tevilat.com

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Bilgi
Info

Çağların değişmesiyle birlikte insan, varlığa dair tasavvurlarını değiştirmiştir. Bu tasavvurların birçok farklı dönemde farklı şekillerde açığa çıktığını görmekteyiz. Varlık tasavvuru insanın varlık ile kurduğu ilişkilerini, eylemlerini, düşüncelerini ve inançlarını şekillendirerek insanın varlık karşısındaki konumunu belirler. Bu noktada dinlerin, düşünce sistemlerinin ve kültürel geleneklerin farklı varlık tasavvurları ile insanın âlem ile olan ilişkisini düzenleme yönünde öğretilere sahip olduğunu görmekteyiz. Bu öğretilerin insan-varlık ilişkisini düzenleyen ahlaki, siyasi, sosyal, dini, epistemolojik ve kültürel boyutları vardır. İnsanın varlığa dair tasavvuru onun gelecekte elde etmek istediği konumla da doğrudan alakalıdır. İnsan, tarih boyunca aklının ona sunduğu imkanlar nispetinde kendi dışındaki varlığı bilgi ile kayıt altına alarak onu kontrol etmeye ve tüketmeye dönük çabaların içinde kendini bulmuştur. Yine bu çabaların içinde insan günümüze geldiğinde eski alışkanlıklarını devam ettirmekte ve kendi türünü bir adım ileriye taşımak amacıyla varlığa ilişkin yeni bir tasavvurun etkisinde varlık ile olan ilişkisini tanzim etmektedir. Veri çağında insanın varlık ile olan ilişkisinde, varlığın veri olarak tasavvur edilmesi birçok yeni teknolojik atılımın önünü açmaktadır. Varlığın veri olarak tasavvuru özellikle ahlaki, epistemolojik ve sosyal anlamda insanın yeni ilişkiler kurmasına yol açmıştır. İnsanın ilişki ağlarını çeşitlendirip geliştirerek ürettiği verilerin onun geleceğini şekillendirici rol oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Varlık, Varlık Tasavvuru, Dataizm, Veri.

Özet

Dataism: The Conception of Being as Data

With the change of ages, human beings have changed their conceptions of being. We see that these conceptions have emerged in different ways in many different periods. The conception of being determines the position of man in front of being by shaping the relations, actions, thoughts and beliefs of mankind with regard to being. At this point, we see that religions, thought systems and cultural traditions have different conceptions of being and teachings to regulate the relationship of mankind with the world. These teachings have moral, political, social, religious, epistemological and cultural dimensions that regulate the human-being relationship. Man's conception of being is directly related to the position he wants to achieve in the future. Throughout history, human beings have found themselves in efforts to control and consume them by recording the being outside themselves with information, in proportion to the opportunities provided by their minds. Again, within these efforts, on the one hand man maintains his old habits and on the other hand organizes his relationship with being according to a new conception of existence in order to carry his own kind one step further. In the age of data, to envision being as data in the relationship of human with being paves the way for many new technological breakthroughs. The envisioning of being as data lead to establish new relationships and take new actions, especially in moral, epistemological and social terms. The data that people produce by diversifying and developing their relationship networks will play a role in shaping their future.

Keywords: Philosophy, Being, Conception of Being, Dataism, Data.

Giriş

İnsanlık, tarih boyunca geliştirdiği aletlerle kendi işlerini kolaylaştırmayı, daha fazla işi daha kısa sürede yapmayı amaçlamıştır. Bu sebeple aletlerin kullanım gayeleri ve verimlilikleri insanın alet kullanımında belirleyici olmuştur. Elektriğin hayatımıza girmesiyle insanın işlerini kolay ve hızlı yapma gayesi zirve noktasına ulaşmıştır. Elektrikle birlikte geliştirilen kitle iletişim araçları ise uzak mesafeler arasında bilgi akışının yolunu açmıştır. İnsanlık, telgraf tellerinden e-posta servislerine geçinceye kadar yüz elli yıl beklemiştir. Fakat bu süre daha önceki teknik gelişmeler göz önüne alındığında çok kısadır. İnsanlık, elektriğin sunduğu veri aktarım imkânı ile son yüzyılda çok hızlı bir teknik ilerleme katetmiştir. Şüphesiz bu ilerlemenin en büyük sebebi iletişim alanında gelişen tekniğin teknolojikleşmesidir. Günümüze kadarki süreçte teknolojik imkanlar ağ kavramı üzerine kurularak iletişim ve paylaşım noktasında ileri noktalara taşınmıştır. Bilgisayar teknolojilerinin insanın daha hızlı ve daha fazla iş yapma yönündeki gayelerini fazlasıyla karşıladığını söyleyebiliriz. Hatta buna ek olarak insanın zihin kapasitesini aşan büyüklükteki bilgiyi düzenleme işini bilgisayar teknolojileri devralmıştır. Bütün bu kırılmalara ek olarak insan da dönüşmekte ve teknoloji ile arasındaki ilişki basit bir alet kullanımını aşarak ideolojik içerimleri olan düşünsel bir boyut kazanmaktadır. İnsanın artık daha

hızlı ve daha çok iş yapma yönündeki gayreti yeterli değildir. Bambaşka bir evrende varlığın tamamına farklı bir bakışla yeniden ad ve şekil vererek bütünüyle varlığı yönetmeyi amaçlamaktadır. Bunun içinse sınırsız büyüklükteki veri deposu ve onu düzenleyecek algoritmalar gereklidir.

Hayatımızın her alanında varlığını ve yerini her geçen gün sağlamlaştıran teknolojik cihazlar ve yazılımlar, sağladıkları teknik imkanların yanı sıra insana ve varlığa dair birtakım düşüncelerin açığa çıkmasına da yol açmaktadır. Veri çağında insanın gündelik olarak ortaya koyduğu birtakım yeni edimler söz konusudur; veri toplamak, veri üretmek, veri işlemek, veriye uygun algoritma geliştirmek bunlardan bazılarıdır. Kimi zaman farkında olmadan herkes bu edimler aracılığıyla yapıp ettiklerinden düşündüklerine, söylediklerine kadar her şeyi veriye dönüştürerek saklanabilir hâle getirmektedir. Kuşkusuz her şeyin veriye dönüşmesinin düşünce, ahlak ve varlık görüşü bakımından kaçınılmaz sonuçları da olacaktır. Bu sonuçlardan belki de en önemlisi politik olarak kullanılabilir bir denetim mekanizmasının veri ağı üzerinden kurulmasıdır. Bunun ne gibi tehlikeli sonuçlara yol açacağını öngörmek güç olsa da imkânsız değildir. Öyleyse insan, veri sisteminin getirdiği politik, sosyal, kültürel birçok alanda hazır olmadığı tehditler ile karşı karşıyadır. Belki de bu tehditlerin en başında varlığa ilişkin tehlikeli sonuçlara yol açabilecek, spekülâtif bir düşünüş, bir görme biçimi gelmektedir. Teknolojik gelişim ivmesinin hızla arttığı şu zamanlarda verinin nasıl, ne maksatla, ne şartlarda, ne kadar kullanılacağına ilişkin sınırların belirlenmesinde gecikilen her an veri odaklı “varlık tasavvurunun” güçlenmesine hizmet edecektir.

Veri çağında varlığın yeni bir tasavvurunun ortaya çıktığını söylemiştik. Bu tasavvur, varlığın niceliksel ifadelerle indirgenerek kodlanması ve varlıktan devşirilen her bilginin veriye dönüştürülerek varlığın bir veriler toplamından ibaret olduğunun kabul edilmesi şeklinde özetlenebilir. İnsanlık tarihi boyunca varlığın farklı tasavvurlarının olduğunu görüyoruz. Bunlardan bazıları dinler içerisinde yer bulurken bazıları felsefi ekoller içerisinde yer edinmiştir. Örnek olarak İslam tasavvufu içerisinde yer alan İbn Arabî'nin varlık tasavvuru Hakk, a'yân-ı sâbite, izâfet ve esmâ kavramları ile ilişkilidir. Bir diğer örnek ise Spinoza'nın Tanrı, sonsuz varlık, zorunluluk ve imkân kavramlarıyla ilişkili panteist varlık-Tanrı tasavvuru zikredilebilir. Fransız aydınlanması ile güç kazanarak gelişen maddecilik ise varlığın tamamını maddeye indirgeme eğiliminde olan bir tasavvur sunmaktadır. Bunlar gibi düşünce gelenekleri içerisinde farklı varlık tasavvurlarına rastlamaktayız. Çalışmamızda inceleyeceğimiz varlığın veri olarak tasavvuru geçmişteki birtakım varlık tasavvurları ile benzeşse de özgün bir nitelik arz etmektedir.

1. Veri Çağı ve Verinin Kullanımı

Teknolojik gelişmelerin yönlendirdiği yaşadığımız yüzyılın en önemli kaynakları arasında veri/*data* gelmektedir. 21. yüzyılda gerek reklam ve pazarlama alanlarında gerekse sağlık, sosyal bilimler ve endüstriyel alanlarda verinin önemi izahtan varestedir. Bununla birlikte akademik çevrelerde araştırmaların veri toplama ve işlemeyi amaçlayarak şekillendiğini söyleyebiliriz. Nitekim sosyal bilimler ve fen bilimlerinde varlığa ve insana dair

çalışmaların büyük bir kısmının örneklemeden toplanan veriler tarafından şekillendiğini görmekteyiz. Hatta ikincil analiz yöntemleri ile verilerden hareketle yeni veriler üretildiğini ve “verilerin verisi” üzerinde çalışmaların ortaya çıktığını görmekteyiz. Bir sosyal bilimler araştırmacısı ya da bir tıp doktoru deney alanından veri toplama araçları ile elde ettiği verilerden belirli çıktılara erişmeyi amaçlar. Böylesi bir araştırmada toplanan veri doğrudan doğruya çıktılarını şekillendirmektedir. Verinin bütün bilim dallarında kullanımının gittikçe yaygınlaştığını açıkça ifade etmek durumundayız.¹

Dünyada verinin ve araştırma açısından veri analizinin nüfuz ettiği alanların ne denli çok olduğu düşünülürken verinin önemi daha da anlaşılacaktır. Veri analizi tarihinin insanın bilme serüveni ile paralel gittiğini söyleyebiliriz. Çalışmaların büyük bir kısmının, tarihten günümüze saha araştırmalarından ve tarihsel materyallerden elde edilen verilerden hareketle oluşturulduğunu görmekteyiz. Verinin hayatımızdaki akademik veya bilgiye kaynaklık eden ampirik yapısının yanı sıra gündelik alanda da önemi oldukça büyüktür. Nitekim kitle iletişim araçlarının gelişimi ve kullanımı ekonomik anlamda az gelişmiş ülkelerin vatandaşları göz önüne alındığında dahi azımsanmayacak derecededir. Veri evreniyle olan ilişkiler dünya ölçeğinde çok büyük bir veri deposunu beslemektedir.

Gündelik hayatın vazgeçilmezi olan teknolojik cihazların yaygınlığının ne boyutlara eriştiği geçen aylarda bir mesajlaşma uygulamasının gizlilik ilkelerine dönük gittiği bir dizi değişikliğin yol açtığı infial ile gayet açık bir şekilde görülmüş oldu. Verilerin işlenmesi yönündeki sınırların henüz kesinleşmediği bir evrede verinin gizliliği ilkesine aykırı herhangi bir değişikliğin ihtimali dahi bütün dünyanın gündeminde büyük bir yer tutmaktadır. Gizlilik ilkelerindeki değişim ya da hangi verilerin gizli kalabileceğine dair ani bir karar değişikliği ahlaki, hukuki ve siyasi eleştirilerle henüz ilkelere bağlanamamış gibi gözükmemektedir. Kişisel verilerin korunması ilkesi, hukukî anlamda bazı verilerin veri sahibinin rızası dışında paylaşılmasının önünü kapatmaktadır. Fakat izinsiz veri kullanımının yeterince takip edilememesi dolayısıyla veriyi kaynak olarak tüketen bir sistemde tam anlamıyla gizlilik ilkesinin uygulanması şu an için pek de mümkün gözükmemektedir. Bu doğrultuda insanlığın karşılaşacağı gizlilik ihlalleri ve siber sorunlar ileriki yıllarda çok daha fazla gündemimizde yer tutacaktır.²

Verilerin işlendiği ve veri evrenine katkı sunduğu sürece insanlığın daha üst aşamalara yol alacağına inanılmaktadır.³ Bununla birlikte gerek endüstriyel anlamda gerekse siyasî anlamda insan ve varlığın tamamı bir veriler toplamından ibaret olarak görülmeye başlanmıştır. Siyaset alanında belirli amaçlara matuf söylem oluşturmak için ekonomik, istatistikî ve faaliyet raporu verilerine çokça müracaat edildiği görülmektedir. Herhangi bir siyasî iktidar kendi icraatlarını veriler yoluyla halka duyurmakta ve yine bir hasta kendi

¹ Lohre Steve, *Data-ism* (USA: HarperCollins Publishers, 2015), 211.

² İrfan Atasoy - Okan Ormanlı, “Teknoloji Ve Siber Güvenlik: Dijital Toplumun Geleceği”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi* 11/4 (01 Ekim 2019), 408.

³ Birol Akgül - İlhan Ören, “Yapay Zeka Temelinde İnsan: Dataizm ve Dini Değer Paradoksu”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 4/1 (29 Haziran 2021), 72.

bedenine dair veriler ile doktor tarafından değerlendirilmektedir. Psikologlar, danışanlarını istatistiki normlar üzerinden rehabilite etmektedir. Pazarlama ve reklam şirketleri gündelik olarak sürekli kullandığımız teknolojik cihazlardan veri toplayarak tüketim alışkanlıklarımıza göre reklam ve pazarlama politikaları geliştirmektedir. Bütün bunların hepsinde ortak olan noktanın evren ve insana dair farklı bir tasavvura işaret ettiğini söyleyebiliriz.

Sanayileşme ile açığa çıkan hammadde ihtiyacına çağımızda veri de eklenmiştir. Öyle ki kişisel verilerin satılması gibi gündemde sürekli dolaşımda olan haberler bir hammadde pazarlığını anımsatmaktadır. Verinin, çağımızın en kıymetli madeni ve hammaddesi olduğu iddia edilirse, kanaatimizce mübalağa edilmiş olmaz. Kısacası verinin işlenebilir hale getirilmesi ve işlenen verinin kullanılması bu çağın endüstrisi ve akademisinin çokça müracaat edilen yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerika'daki bazı seçkin üniversitelerde öğrencilerin çok büyük bir kısmı kendi lisans bölümlerine ek olarak bilgisayar teknolojilerine ilişkin dersler almaktadır.⁴ Bu da gösteriyor ki gerek beşerî bilimlerde ve gerek teknik bilimlerde olsun bilgisayar teknolojileri ve veri analizi araştırma yöntemi olarak kendi yerini her geçen gün sağlamlaştırmaktadır.

1.1. Veri/Data

Veri kelimesi, Eski Türkçede mevcut olan “*birmek, virmek*” fiiline fiilden isim yapan “*i*” ekinin gelmesiyle türemiştir.⁵ Kelimenin yabancı dillerdeki karşılığı ise Latince “*datum*” kelimesinin çoğulu olan “*data*” kelimesidir.⁶ Data ise Hint-Avrupa dil ailesinde *do-* kökünden gelmekte olup Türkçe karşılığına uygun olarak “*to give*” yani “*vermek*” anlamına gelir.⁷

‘Data’ kelimesi terim olarak akıl yürütmeyi de kapsayacak şekilde bilgi işlem aygıtlarınca işlenebilen ve olguya dayanan bilgi şeklinde tanımlanabilir.⁸ Verilen tanımdan hareketle verinin bir bilgi işlem kaynağı olduğunu söyleyebiliriz. Teknik anlamda; deney alanında olgulardan elde edilen, kayıt altına alınan ve işlenmesi ile çıktılar alınan bilgi şeklinde tanımlanabilir. Datanın en önemli özelliği belki de kayıt altına alınmış olmasıdır. Bu bağlamda kayıt altına alınan bilginin data anlamına geldiğini de söyleyebiliriz.

İnsanın bilgi ile olan serüveni, zihnin verileri işlemesi ile paralellik arz eder. Sanayi çağına kadar veri işleyen makinelerden yoksun olan insanlık, zihnini yegâne veri işleme aygıtı olarak kullanmak durumundaydı. Buna ek olarak insan zihni, varlığı tanımak, bilmek, kayıt altına almak, varsayımlar yapmak gibi amaçlarla matematik dilini oluşturdu. Matematiğin yükselişi ve teknolojik ilerlemelerle birlikte fonksiyonel algoritmik yazılım dilleri meydana geldi. Bu diller insana hesap ve işlem gücünü daha ileriye taşıma, depolama alanını genişletme gibi yeni imkanlar sundu. Bu dillerin temel mantığı, çıktı almak

⁴ Steve, *Data-ism*, 211.

⁵ “Nişanyan Sözlük”, *Nişanyan Sözlük* (2021 2002).

⁶ Şevki Işikli, “Büyük Veri, Epistemoloji ve Etik Tartışmalar”, *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi* 5/17 (01 Eylül 2014), 92.

⁷ “etymonline”, *www.etymonline.com* (2021 2001).

⁸ Işikli, “Büyük Veri, Epistemoloji ve Etik Tartışmalar”, 92. Ayrıca bkz. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/data#synonyms> erişim: 19.01.2021

üzerine kuruludur. En basit şekliyle 'işlem' denen matematiksel olay dahi bir çıktı alma diyalektiğini ifade eder. İşlemin ilerleyen düzeyinde ise algoritmik ve fonksiyonel matematik, günümüz teknolojisinin ve yapay zekânın işlem mantığını oluşturur. Veri, sayılara dönüşerek belirli amaçlara dönük algoritmalar ile ayıklanır ve çıktılar elde edilir. Veri bilimciler matematik ve bilgi işleme güçlerini veriyi anlamlı kılmak için kullanırlar.⁹ Bu noktada insan zekânının da belirli algoritmalar aracılığıyla veriden hareketle sonuç elde ettiğini ve buna klasik bilimlerden bu yana mantık adı verildiğini söyleyebiliriz. Yapay zekâ, makine öğrenmesi gibi veri işleme olayları da algoritmalara dayanan sonuç elde etme çalışmalarıdır. Tabii ki bunun ötesinde algoritmalar, veri setleri, büyük veri ve karar mekanizmalarıyla donatılmaya çalışılan yapay zekâ araştırmaları, ilerleyen yıllarda çok daha büyük anlamlar ifade edecek düzeye gelebilir. Yapay zekâ ve insan zihni arasındaki farkın zekâ ve bilinç ayrımında yattığı söylenebilir.¹⁰ Bilinç insanın tecrübe alanının insandaki bilgi ve farkındalık durumunu ifade ederken¹¹, zekâ tecrübe alanından toplanan verinin işlem yoluyla bilgiye dönüştürülmesi ve sonuçlara erişilmesini ifade eder.¹² Dolayısıyla doğal ya da yapay olsun zekâ, insan ve makinede ortak bir nitelik olarak kabul edilebilirken, bilinç insana özgü durmaktadır.

Bu noktada verinin temelde iki farklı türünün olduğunu söylemekte fayda gözükmemektedir. İlki, insanın yüz binlerce yıldır duyu ve akıl yoluyla elde ettiği, verilerdir. Bunlar genellikle insan hayatında zihnin çözümlediği verilerdir. Diğer veri türü ise insanın zihin kapasitesini aşacak derecede hacimli ve insan zihniyle düzenlenmesi adeta imkânsız olan verilerdir. Bu veriler daha çok "*dijital veri*" kategorisindedir ve bu verinin işlenmesi için insanın zihin kapasitesini aşan işlem gücüne sahip bilgisayarlara ve yazılımlara ihtiyaç vardır. Şimdilik bu verinin çıktılarından hareketle aksiyon alan yine insandır. Ancak ilerleyen yıllarda bu verinin düzenlenmesi, işlenmesi ve analiz edilmesi süreçlerine ek olarak insanın karar mekanizmasını etkileyen faktörlerden hareketle karar mekanizmasını destekleyen yönlendirici yazılımların varlığını daha da derinden hissedeceğimizi öngörmek mümkün gözükmemektedir. Karar mekanizmasını destekleyen araçların güvenlik ve sınırlılık bağlamında yol açacağı sorunlar gelecekte daha çok gündemimizde yer alacaktır.¹³

Verinin endüstriyel kullanımı noktasında üretim aşamasından pazarlama aşamasına kadar ortak bir matematiksel değer sisteminin işlediğini söyleyebiliriz. Endüstride bir şeyin tasarımında o şeyin nicelik ve nitelikleri, matematiksel karşılıkları kullanılarak veri işleme yoluyla üretilir. Ayrıca üretilen şeyin kullanım alışkanlıklarına uygunluğu yine kullanıcı deneyimi verilerinden hareketle şekillenir.¹⁴ İnsanların kullanım alışkanlıklarına göre tasarımların açığa çıkması da yine verilerin pazarlama ve reklam yönünden kullanımına

⁹ Steve, *Data-ism*, 15.

¹⁰ Y. N. Harari, *Homo Deus*, çev. Poyzan Nur Taneli (İstanbul: Kolektif Kitap, 2016), 414.

¹¹ "Consciousness – APA Dictionary of Psychology" (Erişim 17 Ağustos 2021).

¹² "Intelligence – APA Dictionary of Psychology" (Erişim 17 Ağustos 2021).

¹³ Gloria Phillips-Wren - Lakhmi C. Jain, "Artificial Intelligence for Decision Making" 20/10 (2012), 11.

¹⁴ Armağan Kuru, "Teknolojik Ürünlerde Kullanıcı Deneyimi Üzerine Bütünsel Bir Model", *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi* 3/3 (25 Aralık 2015), 570.

örnektir. Buna ek olarak insan psikolojisine dayanan verilerin de yine tasarım, pazarlama ve reklamcılık teknikleri açısından önem arz ettiğini biliyoruz. İnsanın etkilenen konumunda bulunduğu reklam, pazarlama ve tüketim endüstrilerinde psikolojik veriler etkin ve etkili pazarlama için kullanılmaktadır. Hatta tüketim toplumunda yaratılan ihtiyaçların insan psikolojisine dayanan verilerle şekillendiğini de görmekteyiz.

Buna ek olarak verilerin siyasi kurum ve kişiler tarafından da kullanıldığını görmekteyiz. Sürekli medyadan ilan edilen ekonomik veriler, anket sonuçları ve diğer istatistikler kamuoyu için gittikçe siyasi görüşleri belirleyen bir ölçüt olmaya başlamıştır. Veri, tıp alanında kişisel verilerin paylaşılması noktasında birtakım etik sorunların gündeme sıkça gelmesine sebep olsa da¹⁵ hastalıkların norm ve standartlarının belirlenmesinde tedavi ölçütlerinin tayin edilmesinde sıklıkla kullanılmaktadır. Biyo-istatistik, temelde insana ait tıbbi ölçümlerden elde edilen verilerin kullanımına dayanmaktadır. Tıp alanında bir başka örnek ise yoğun bakım ünitelerinde kullanılan cihazlardır. Bu cihazlar hastaların tıbbi verilerini her an toplayarak analiz eden, olumsuz durumlarda sinyal veren algoritmalarla çalışır.¹⁶ Veri kullanımının insanın hayat şartlarını kolaylaştırdığını zikrettiğimiz örnekler üzerinden açıkça görmekteyiz. Diğer yandan sayıların dünyasından kendi dünyamıza ilişkin birtakım öngörülere sahip olup gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olaylara karşı harekete geçebiliriz. Geleceğe dönük tahminler ve determinasyon ile oluşturulmuş ihtimaller alanı bizi öngörülebilir felaketler karşısında önlem almaya sevk edebilir.

Verinin sosyal araştırmalarda da kullanımından hareketle din bilimleri alanında yapılan araştırmalarda da verinin rolü azımsanmayacak kadar çoktur. Fakat araştırmaların din bilimi alanında büyük veriden beslenen kaynaklara atıfla yapıldığını söyleyemeyiz. Daha çok nitel ve nicel veri toplama araçlarından gelen veriler bu alandaki araştırmaları şekillendirmektedir. Büyük veriden beslenen internet arama motoru verileri, çerez veriler gibi dijital izlere henüz bu araştırmalar kapsamında müracaat edilmemektedir. Bu tarz verilerin kullanımına örnek olarak Ramazan aylarında arama motorlarına girilen verilerden hareketle en çok tartışılan veya merak edilen konular hakkında çıkarımda bulunulabilir ve bu yönde bilgilendirici etkinliklere yetkili kurumlar ya da özel teşebbüsler yönlendirilebilir. Bölgesel olarak dini konulardaki tartışmaların ne yönde şekillendiği takip edilerek yerel teşkilatlarca bilgilendirici etkinlikler düzenlenebilir. Bununla birlikte bilgi çağında karşılaşılan en büyük sorunun doğru bilgi sorunu olduğu göz önüne alınırsa doğru dini bilgiye erişilmesi yönünde dijital izlerden hareketle düzenlemelerde bulunulabilir. Büyük verinin sağladığı imkanlardan biri verilerin birbirine bağlı olarak değer ifade etmesidir. Bu bağların ne şekilde ve ne sıklıkla oluştuğunun gözlemlenmesi veriyi işlevsel kılmaktadır. Dijital dünyada her şeyin birbiri ile bağlı olduğu düşünüldüğünde dini araştırmalar açısından büyük veriden hareketle elde edilecek çıktılar siyasi, ekonomik, sosyal vb. birçok alanda tekrar tekrar kullanılabilir olacaktır.

¹⁵ Abdullah Uçar - İlhan İlkiliç, "Büyük Verinin Sağlık Hizmetlerinde Kullanımında Epistemolojik ve Etik Sorunlar", *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi* 2/2 (06 Eylül 2019), 88.

¹⁶ Steve, *Data-ism*, 2.

1.2. Büyük Veri/Big Data

Büyük Veri kavramı 1997 yılında ilk kez teknik anlamda kullanılmıştır.¹⁷ 1997 yılından günümüze dek büyük veri kavramının çokça konuşulan ve tartışılan bir kavram olduğunu ifade etmek gerekir. Büyük verinin özellikleri noktasında farklı yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Bunlardan biri, “*Büyük veriyi büyük yapan, tüm veri setinin mümkün olan en büyük bölümünün kullanılmasıdır*”¹⁸ şeklindedir. Bir diğeri ise büyük verinin düzensiz, ilişki kurulmamış veriler yığını olması dolayısıyla işleme ve analiz edilmesi daha karmaşık algoritmalarla çalışan üstün makineler ile mümkün olduğu şeklindedir.¹⁹

Büyük veri düzenlenmediği, ayıklanmadığı takdirde işlevsellik kazanamayacaktır. Genel anlamda verinin kendisinin işlenmediği sürece bilgi değeri açığa çıkarılamaz. Büyük veri ile ifade edilenin daha çok hacim, çeşit ve hız ile alakalı olduğu ifade edilmiştir.²⁰

Büyük veri birçok alanda kullanılabilir bir niteliğe sahiptir. Fakat ifade edildiği gibi her alanın kendi amaçlarına uygun algoritmalar geliştirerek bu veriyi kullanılabilir hale getirmesi gerekmektedir. Örnek olarak borsa piyasasında büyük verinin, uygun pazarlama ve öngörü tahmini maksadıyla oluşturulan algoritmalar aracılığıyla kullanıldığı verilebilir.²¹

Ülkemizde büyük verinin akademik çalışmalarda kullanımının 2011 yılından itibaren artan bir ivmeyle çoğaldığını söyleyebiliriz.²² Büyük verinin önümüzdeki yıllarda düzenleyici ve analiz edici algoritmaların geliştirilmesiyle farklı alanlarda daha aktif kullanılacağını öngörmek yerinde olacaktır. Zira takip edilmesi gittikçe güçleşen insan davranışları, alışkanlıkları ve sosyal alandaki olayların çeşitlenmesi büyük veriye müracaat etmeyi zorunlu kılmaktadır. Araştırmacıların nicel ve nitel veri toplama araçlarıyla nüfuz edemeyeceği noktalara büyük verinin düzenlenmesi aracılığıyla erişim imkânı sağlanabilmektedir.²³ Buna ek olarak büyük veri, geliştirilen algoritmalar ve yapay zekâ ile birlikte geleceğe dönük karar verme mekanizması haline gelebilir.²⁴

¹⁷ Uçar - İlkiliç, “Büyük Verinin Sağlık Hizmetlerinde Kullanımında Epistemolojik ve Etik Sorunlar”, 81.

¹⁸ Işikli, “Büyük Veri, Epistemoloji ve Etik Tartışmalar”, 92.

¹⁹ Işikli, “Büyük Veri, Epistemoloji ve Etik Tartışmalar”, 92-93.

²⁰ Suat Atan, “Veri, Büyük Veri Ve İşletmecilik”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/35 (01 Haziran 2016), 147.

²¹ Danah Boyd vd., “Büyük Veri Üzerine Eleştirel Sorular: Kültürel, Teknolojik ve Bilimsel Bir Olgu Hakkında Eleştirel Sorgulamalar”, *Folklor/Edebiyat* 21/83 (01 Aralık 2015), 201.

²² Serkan Bayrakçı, *Sosyal Bilimlerdeki Akademik Çalışmalarda Büyük Veri Kullanımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Bilişim Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2015), 113.

²³ Boyd vd., “Büyük Veri Üzerine Eleştirel Sorular”, 203.

²⁴ Steve, *Data-ism*, 3.

2. Varlığın Niceliksel Tasavvurları: Pisagorculuk'tan Dataizme

Dataizm ilk olarak 2013 yılında *The New York Times*'de yayımlanan bir yazıda terim olarak kullanılmış²⁵, Steve Lohr'un *Data-ism*²⁶ ve Harari'nin *Homo Deus* adlı eserlerinde ise daha kapsamlı ele alınmıştır. Dataizm çağımızın bilgi işlem teknolojileri bakımından ilerlemesi sebebiyle şu anki gündemimize yeni bir kavram olarak eklenmiştir. Harari'nin bu kavramın üzerinde bu denli duruyor olması birkaç sebebe mebnidir. Ona göre çağımızda bilginin ve bilgi teknolojilerinin konumu hayatiyet arz eden bir ehemmiyete sahiptir. Harari, bu önemin nereden kaynaklandığına ilişkin tespitlerde de bulunur. Harari'ye göre Dataizm bilgisayar algoritmalarının biyokimyasal sırları açığa çıkarabileceğine inanmaktadır.²⁷ Bu durum bilgisayar teknolojilerinin biyolojiye yakınlaşması ile canlılık denen şeyin veri ve algoritma aracılığıyla sırlarının çözülebileceği inancıdır. Bazı çalışmalar, karmaşık fiziki sistemlerin işleyişlerinin kaydedilerek ileriki zamanlarda yönetilebilir hale geleceğini ön görmektedir.²⁸ Dataizm bütün varlığın bir veriler toplamından ibaret olduğunu ve her varlığın veri olarak değerlendirildiği bir varlık görüşüne sahiptir.²⁹

Varlığın nicelik olarak tasavvuru tarihte birçok defa karşımıza çıkmaktadır. Antik Yunan'da Pisagorculuk, akabinde Yeni Pisagorculuk ve semavi dinlerde asketik ve ezoterik bazı akımlar yer yer varlığı açıklarken sayıları kullanmışlardır. Dikkat çekici bir nokta olarak Antik Yunan'da M.Ö. 6. yüzyılda açığa çıkan Pisagorculuk, semavi dinler içinde gelişen ve sayı olarak varlığı açıklamaya çalışan akımlarla benzerlik arz eder. Antik Yunan'da bir din olarak görülen Pisagorculuk, bahsi geçen semavi dinlerdeki yapılar gibi arınma ritüellerine ve dışa kapalı bir yapıya sahipti. Dataizmi de içine alacak şekilde bütün bu yapıların genel özelliği varlık ile sayılar arasında ontolojik bir ilişki kurarak, varlığı sayılar ile açıklamaktır. Kimi zaman semavi dinlerde varlığın dildeki karşılıkları olan isimler üzerinden belirli hesaplarla harf-sayı sistemi geliştirilerek bu ilişki kurulmuştur. Bunun en bilindik örneği ebced hesabıdır. Ebced, harflere verilen belirli sayı değerleri ile 'şey'e ait olan adın sayısal hesabı arasında ilişki kurmak anlamına gelmektedir. Harflere sayı değeri verilerek ebced hesabı yapılması Grek, Latin, İbrani ve Arap alfabelerinde tarih boyunca kullanılmıştır.³⁰ Ebced hesabının bir ismin sayısal değerine erişmek ve o ismin ait olduğu varlık ile sayı-isim-şey arasında bir ilişki kurmak için kullanıldığını söyleyebiliriz. Sayı-isim-şey arasındaki ilişkinin şeyin adının ve sayısal değerinin bizzat o şey ile temsil bağıntısı kurularak oluşturulduğu açıktır. Varlıktaki çeşitliliğin ve farklılığın niceliksel olarak açıklanması ve bir düzen ile beraber aynılık arayışı bu düşüncenin temelini teşkil eder.

²⁵ David Brooks, "The Philosophy of Data", *The New York Times* (04 Şubat 2013).

²⁶ Steven Parton, "The Rise of Dataism: A Threat to Freedom or a Scientific Revolution?" (30 Eylül 2018).

²⁷ Harari, *Homo Deus*, 384.

²⁸ Steve, *Data-ism*, 124.

²⁹ Harari, *Homo Deus*, 383.

³⁰ M. İsmet Uzun, "Ebced", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Mart 2021).

Pisagorculuk'ta varlığın düzeni sayılarla mümkündür.³¹ Sayı, varlığın ortak noktası, düzeni, bütünleştiği şey ve arkesidir.³² Pisagorcular sayıları geometri ile beraber kullanarak şeylere bazı sayıları tayin etmişlerdir. Onlar için noktalardan oluşan üçgenler, dörtgenler çok önemli ve hatta üzerine yemin ettikleri çok güçlü ifadelerdi.³³ Bununla birlikte Pisagorculuk, dini öğreti boyutunu niceliksel varlık açıklaması ile birleştirerek ruhun ölümsüzlüğünü de vaz' etmiştir. Pisagorculuk'ta ve ebced hesabında sayıların varlığı açıklamak için kullanılması dataizmin varlığı veri olarak tasavvur etmesi ile benzeşmektedir. Veri de nihayetinde sayıya dönüştürülmüş olguya dayanan bilgidir. Varlığın geçmişten günümüze sayı ile açıklanmasında bahsi geçen tasavvurların bir başka ortak yönü ise ölümsüzlük idealidir. Dataizmde biyoloji ve bilgisayar teknolojilerinin bu denli yaklaşması ölümsüzlük gibi bir hedefin koyulması sonucunu doğurmuştur. Bunun muhtemel bir sonucu olarak transhümanizm de belki de Sümerlerden beri aranan ölümsüzlüğün peşine düşmüştür.³⁴

Neticede Pisagorculuk, ebced ve dataizm, ifade ettiğimiz gibi bir noktada ortaktır. En özet ifadesiyle bu nokta, varlığın nicelik olarak ifade edilmesi ve öz niteliklerinin sayısal hale dönüştürülmesidir. Bu yapıların tamamı ile dini bir hüviyet taşıdığını görmekteyiz. Bütün bu izahlardan hareketle dataizmin bir din olarak ihtiva ettiği varlık, ahlak ve bilgi hakkındaki görüşlerini zikretmek yerinde olacaktır.

2.1. Dataizmde Varlık ve İnsan

Bahsi geçen dataizmin varlık tasavvurunun insana dair ahlak, bilgi ve değer alanlarında da birtakım fikirler doğurduğunu görmekteyiz. Dataizmde insanın varlık içindeki konumunun merkezi öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Zira insan bütün verinin kontrolünü sağlayacak olan algoritmaları ve verinin bizzat kendisini üreten varlıktır. Veri evreninde insan hem üreten hem tüketen hem de tüketilen konumundadır. Evren bütünüyle bir veri akışından oluşmakta ve insan bu veri akışına katılmaktadır. Böylelikle insan bireysel veri akışına katıldıkça sürekli veri üreten bir çip vazifesini ifa eder hale gelmektedir.³⁵

Harari'nin ifadesiyle dataizm, büyük verinin düzenlenmesiyle açığa çıkan kozmosta insanı mutlu kılan ve hatta insana hayatın anlamını veren bir dindir.³⁶ İnsan veri akışına katıldıkça kendi yapıp ettiklerini, düşüncelerini diğer insanlarla paylaşmaya alışarak her türlü deneyimini veri paylaşım ağı üzerinden veri evrenine iletmek durumundadır. İnsan kendi deneyimlerini öteki ile paylaşamayacaksa hiç deneyimlememeyi belki de tercih eder duruma gelecektir.³⁷ Veri çağında insanın deneyimlerinin paylaşım üzerinden değerli ve anlamlı

³¹ Guthrie, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, 45.

³² Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1-Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 151.

³³ W.K.C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy* (USA: Cambridge University Press, 1991), Volume 1/225.

³⁴ İshak Doğan, "Transhümanizm: 'Allah'ın Yarattığını Değiştirme' veya İnsana Karşı Şeytan 2.0", *Marife* 21/1 (2021), 14-16.

³⁵ Harari, *Homo Deus*, 402.

³⁶ Harari, *Homo Deus*, 403.

³⁷ Harari, *Homo Deus*, 403.

olduğunu görmekteyiz. Bunun veri akışını sürekli hale getirdiğini ve büyük veriyi besleyerek çeşitli maksatlara uygun tasarlanmış algoritmalara veri sunduğunu açıkça ifade etmek gerekir. İnsanın değeri deneyimlerini veriye dönüştürmekle ölçülür hale gelmekte ve işlevsellik yönünden bu şekilde değerlendirilmektedir.³⁸ Algoritmaların veriler ile gelişmesi insanın veri akışına katılmasının önemini daha da artırarak hem insan için hem veri sistemi için mutual bir ilişki kurmaktadır. Algoritmalar insanın isteklerini ve eylemlerini yönlendirecek düzeye evrildiğinde ise tam bir uyum ile çalışan yüksek ihtimallere sahip sonuçlar doğacaktır. Algoritmalar insanın zihin kapasitesini aşan bir veri yükünü işlediğinden her ne kadar insan üretimi olsalar da kendi sorunlarına ve aksaklıklara çözüm üreterek öğrenmeye başlayacaktır.³⁹

Dataizmin yükselişi ve insana dair bakışı, veri çıktılarının ifade ettiği değerlerdir. Canlıların biyokimyasal algoritmaları bilgisayar algoritmaları tarafından çözümlenmeye çalışılmaktadır. İnsan da yapısı bakımından biyokimyasal algoritmalarından oluşur. Bu algoritmalar da sunulan verileri işleyerek insan düşüncesini ya da eylemlerini çıktı olarak verir. Dolayısıyla bilgisayar algoritmaları insanın biyokimyasal algoritmaları ile ne denli benzeşirse, insanın bilgisayar algoritmalarından aldığı çıktılar ile bilgisayar algoritmalarının insan için sunduğu çıktılar birbirine yaklaşacaktır. Böylece insanın düşünceleri ve eylemleri bilgisayar algoritmaları ile elde edilen yüksek ihtimallerle örtüşmeye başlayacaktır. Bu durumda insan da veri evreninin dışında kalarak sadece veri kaynağı işlevi görecektir.⁴⁰

Bu durumda insan da tıpkı diğer varlıklar gibi algoritmaların özerkliğini ilan etmesinden sonra sadece veri kaynağı görevini ifa edebilir. Elbette bu durum da Harari'nin tahmini sonuç olarak ileriye dönük öngörüleridir. Her ne kadar şu an için mümkün gözükmesede insanın veri akışına olan katılımının her geçen gün gittikçe arttığını düşündüğümüzde algoritmaların daha da gelişerek yavaş yavaş insanı düşünce ve eylemlere sevk edeceğini söyleyebiliriz. Hatta günümüzde propaganda aracı olarak kullanılan sosyal mecralar insanı bir simülasyonun içine alarak kendi örülmüş veri evreninde eyleme veya düşünceye sevk edebilmektedir. İnsanın, veri evreninde belirleyici rolden belirlenen role, etken oluştan edilgenliğe geçmesi yine de gelecek yıllarda ihtimaller dahilindedir diyebiliriz.

Nitekim insanın ve bütünüyle varlığın veriden ibaret olduğuna ilişkin görüşü destekler nitelikte birçok örneğe hayatımızda rastlamaktayız. Çarpıcı bir örnek olarak Steve Lohr ileri teknolojik cihazlarla donatılmış bir yoğun bakım odasındaki doktorun, cihazlar ve cihazların sağladığı veriler arasında hastayı görmesinin gittikçe zorlaştığını, doktorun gözünde hastanın bir protoplazma kütleşi ve bunla ilişkili veriler toplamından ibaret hâle geldiğini söyler.⁴¹

Varlığın veri olarak tasavvur edildiği bu evrende determinizm değil ihtimaller hüküm sürmektedir. Determinizm geçmişin ve şimdinin olgusallığını açıklarken, veri evreni geleceğin nasıl olacağını güçlü tahminlerle

³⁸ Harari, *Homo Deus*, 404-405.

³⁹ Harari, *Homo Deus*, 410.

⁴⁰ Harari, *Homo Deus*, 407.

⁴¹ Steve, *Data-ism*, 35.

şekillendirmeye imkân tanımaktadır. İhtimaller dünyasında belki de en büyük gaye, geleceğe dair verilere dayalı en iyi tahminde bulunmaktır.⁴² Çünkü geleceğin iyi bir tahmini, bize bugünün düzenlenmesinde çok fazla şey söyleyecektir.

2.2. Dataist Veri Ahlakı

Dataizmin veri ahlakı ile alakalı genel kabulleri yine Harari'nin eserinde görmekteyiz. Fakat dataizmi ezoterik bir yapı olarak görmemek gerekir. Günümüzde bilgi işlem sektöründe, bilgisayar teknolojilerinde çalışan birçok mühendis, tasarımcı, analist belki de dataizmin umdelerini benimsemiş bir şekilde çalışıyor. Dataizm bütünüyle bilgi endüstrisine hâkim olan bir düşünceler toplama ek olarak inançlar alanını da içermektedir.

Dataizmin gerek ahlak noktasında gerekse inanç noktasında söyledikleri bilgi teknolojileri ve insan yaşantısının gittikçe bütünleştiği noktada anlam kazanır. Dataizme göre insan kendi elleriyle hazırladığı veri evrenini kendi geleceğini iyileştirmek için kullanmalıdır. İnsan veri sisteminin daha iyi ve daha etkili çalışabilmesi için daha fazla veri üretmelidir ve bu veriye özgürce erişebilmelidir.⁴³ Dataizm insanlığın gelecekte daha iyi bir noktaya gelebilmesi için verinin özgürleşmesi gerektiğini savunur. Bu, dataist veri ahlakının temelidir. Kim ne maksatla olursa olsun veriye erişebilmelidir. Verinin özgürleşmesini savunmak, dataizmin bir ahlak düşüncesine de sahip olduğunu gösterir. Verinin özgürce kullanımı ve karşılaşılan sorunlar, yine geliştirici ve onarıcı yazılımsal çözümleri beraberinde getirecektir.

İnsan ve varlığın tamamı veri deposunu sürekli olarak besleyerek yeni algoritmaların önünü açacaktır. Veri, bilgi demektir. Bilginin özgür bir şekilde dolaşıma sokulması demek bilginin kolay erişilebilir ve katlanarak büyüyen bir niteliğe sahip olması demektir. Katlanarak büyüyen veri insanlığın gelişimine hizmet edeceğinden saklanması veya erişiminin kısıtlanması veri ahlakı açısından kabul edilebilir değildir.

Veri ahlakının bu özgürleştirici yaklaşımı insanın kötü gayelere dönük çabalarına karşı savunmasız bir pozisyonda olduğuna işaret etmektedir. Dataistler, bu pozisyondan ancak verinin düzenlenmesi ve sorunların giderilmesi ile kurtulabileceğimiz inancına sahiptir. Klasik ahlak ilkelerinden sıyrılarak verinin işlerlik kazanması ve büyümesi adına bir ahlak ilkesi vaz' edilmiştir. Bu ilke, verinin özgür kullanımı ve özgürce çoğaltılmasıdır. Mahremiyetin ihlal edilemezliği gibi klasik ahlaki ilkeler daha üstün amaçlar uğruna feda edilerek veri çağının ahlakını oluşturur. İnsanlar veri ağına katıldıkça değerlendikleri için değer ve ahlak veriye katılmak ve onu beslemek ile gerçekleşir.

Dataizmin veri ahlakı onun bir din olarak belirmeye başladığının en belirgin göstergesidir.⁴⁴ Bunun yanında dataizm bir inanç alanına da sahiptir. İnsanlığın

⁴² Steve, *Data-ism*, 63.

⁴³ Harari, *Homo Deus*, 388-389.

⁴⁴ Harari, *Homo Deus*, 397.

aydınlanma devrinde tıpkı “bilgi güçtür” dediği gibi bugün dataizm “veri güçtür” demektedir.

2.3. Dataizmde Bilgi ve Bilimlerin Birliği

Dataist varlık görüşünden bahsettiğimiz bölümden hareketle, varlığın tamamının niceliksel bir ifadeyle ortaklaşması birçok farklı bilimsel alanın da aynı dili kullanmasına imkân tanımaktadır.⁴⁵ Bütün bilimlerin ortak dili kullanıyor oluşunu belki de bilgisayar teknolojileri ile biyolojik sistemleri açıklama çabasına borçluyuz. Biyolojik algoritmaların bilişim algoritmaları tarafından taklit edilmesi ile canlılık teknolojikleşmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak canlılığı taklit eden teknolojiler üretilmeye başlanmıştır. Bütün bunların ötesinde biyoloji ile teknoloji arasındaki derin yarıklık ise varlığını sürdürmektedir. Bu yarıklık, bilinç kavramıdır. Zekâ ve bilinç kavramının birbirinden ayrıldığı ve hatta biyoloji ve teknolojiyi de birbirinden ayırdığını söyleyebiliriz. Fakat bilinçten çok zekâ ile ön plana çıkan bilgi işlem teknolojileri elde ettiği başarılar sayesinde ön plana çıkmıştır. Zekâ, bilgiyi işleme kapasitesinin artırılması ile paralellik arz eden bir gelişime sahiptir. Yapay zekâ insanın sahip olduğu bilinç durumlarına sahip olmamakla beraber zekâ kapasitesi olarak insanın önüne geçme tehlikesini taşımaktadır.⁴⁶ İnsanın tecrübelerinden elde ettiği verilerin onun zekâsından daha iyi çalışan ve daha farklı ilişkiler kurabilen bir zekâyaya emanet edildiğinde daha farklı ve iyileştirici sonuçlar alınacağına inanan dataistler, algoritma ve makine öğrenmesini insanın zekâsına tercih ederek algoritmalara daha çok güvenmektedir.⁴⁷

Verinin özgürleşmesi ve yaygınlaşması için veri sağlayıcı sayısının artırılması gerekmektedir. Bu gerekliliğe ek olarak veri sağlayıcıları arasında ilişkiler kurulmalı ve veri işlenmelidir.⁴⁸ Verinin işlenir hale gelmesi için veri akışının büyümesi yani iletişimin artması gerekmektedir. Bu da her an arama motoruna girdiğimiz her karakter ile internette yaptığımız her tık ile beslenen bir veri ağının nasıl büyüdüğünü bize gösterir: “iletişim”.

Sonuç

Veri çağında insanın yeni bir varlık düşüncesinin içinde kendini bulduğunu söyleyebiliriz. Bu niceliksel olarak varlığın tasavvur edilmesi, işleme alınması, düşünülmesi anlamına gelmektedir. Fakat varlığın asli halini göz ardı eden bu düşünce etik, ontolojik ve metafizik birçok soruna gebecektir. Bu çalışmada değinilmemiş olan bu problemlerin belki de düşünsel kökenine işaret edilmektedir. Varlığa ilişkin niceliksel bir tasavvur olan dataizmin, varlığı veri sağlaması ya da verileşmesi bakımından değerlemesi varlığın ontolojik değerini örtmektedir. Bir şeyin ne ise o olduğunu göremeyecek derecede bir düşünsel körlüğe sebep olabilecek bu varlık görüşü, verinin egemen olduğu çağımızda belki de insanın şimdiden en çok ihtiyaç duyduğu şeyi ondan koparıp almaktadır.

⁴⁵ Harari, *Homo Deus*, 385.

⁴⁶ Harari, *Homo Deus*, 414.

⁴⁷ Harari, *Homo Deus*, 385.

⁴⁸ Harari, *Homo Deus*, 394-395.

Varlık ile karşılaşmanın bu denli güçleştiği bu çağda insan veri katmanlarının arkasında yer alan varlığı göremeyecek derecede körleşmektedir.

Varlığın veri olarak tasavvuru her ne kadar eski kültürlerdeki birtakım varlık tasavvurlarıyla belirli noktalarda benzeşse de kendine özgü bir nitelik arz etmektedir. Biyoloji ve teknolojinin bu denli yakınlaştığı ve algoritmaların biyolojik organizmaların işleyişleri konusunda çözümleyici rol üstlendiği bir çağda biyolojik organizmaların teknolojikleşmesi gibi sonuçlar gün yüzüne çıkmaktadır. Bütün bunlarla birlikte varlığın veri olarak tasavvur edilmesi, veriden gelen bilginin siyasi ve sosyal alanda güç olarak kullanılmasına yol açmaktadır. İlerleyen süreçte verinin sunduğu büyük imkânlar değerlendirildikçe üstlendiği politik roller çeşitlenecektir. İnsanın inanç dünyasından duygu durumlarına dek ruhi varlığı da nicelik olarak varlık görüşü karşısında önemini yitirmeye başlayacaktır.

Unutulmaması gerekir ki varlığın nicelik olarak tasavvuru, aslolan varlığın iskanması ve insanın deneyim çeşitliliğinin daraltılmasına sebep olmaktadır. İnsanın gelişen teknolojinin imkanlarından faydalanmak maksadıyla edindiği teknolojiler terkedilmesi imkânsız alışkanlıklar kazandırarak insanın varlık içindeki konumunu tekrar düşünmeye bizleri mecbur bırakmaktadır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akgül, Birol - Ören, İlhan. "Yapay Zeka Temelinde İnsan: Dataizm ve Dini Değer Paradoksu". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 4/1 (29 Haziran 2021), 65-79. <https://doi.org/10.47951/mediad.947374>
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi 1-Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Atan, Suat. "Veri, Büyük Veri Ve İşletmecilik". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/35 (01 Haziran 2016), 137-154. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645312>
- Atasoy, İrfan - Ormanlı, Okan. "Teknoloji Ve Siber Güvenlik: Dijital Toplumun Geleceği". *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi* 11/4 (01 Ekim 2019), 399-409.
- Bayrakçı, Serkan. *Sosyal Bilimlerdeki Akademik Çalışmalarda Büyük Veri Kullanımı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Bilişim Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2015.
- Boyd, Danah vd. "Büyük Veri Üzerine Eleştirel Sorular: Kültürel, Teknolojik ve Bilimsel Bir Olgu Hakkında Eleştirel Sorgulamalar". *Folklor/Edebiyat* 21/83 (01 Aralık 2015), 199-215.
- Brooks, David. "The Philosophy of Data". *The New York Times* (04 Şubat 2013). <https://www.nytimes.com/2013/02/05/opinion/brooks-the-philosophy-of-data.html>
- Doğan, İshak. "Transhümanizm: 'Allah'ın Yarattığını Değiştirme' veya İnsana Karşı Şeytan 2.0". *Marife* 21/1 (2021), 11-36.
- Guthrie, W.K.C. *A History of Greek Philosophy*. USA: Cambridge University Press, 1991.
- Guthrie, W.K.C. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. çev. Ahmet Cevizci. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999.
- Harari, Y. N. *Homo Deus*. çev. Poyzan Nur Taneli. İstanbul: Kolektif Kitap, 2016.
- İşikli, Şevki. "Büyük Veri, Epistemoloji ve Etik Tartışmalar". *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi* 5/17 (01 Eylül 2014), 89-122. <https://doi.org/10.5824/1309---1581.2014.4.006.x>
- Kuru, Armağan. "Teknolojik Ürünlerde Kullanıcı Deneyimi Üzerine Bütünsel Bir Model". *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi* 3/3 (25 Aralık 2015), 567-574.
- Parton, Steven. "The Rise of Dataism: A Threat to Freedom or a Scientific Revolution?" 30 Eylül 2018. Erişim 17 Ocak 2021. <https://singularityhub.com/2018/09/30/the-rise-of-dataism-a-threat-to-freedom-or-a-scientific-revolution/>
- Phillips-Wren, Gloria - C. Jain, Lakhmi. "Artificial Intelligence for Decision Making" 20/10 (2012), 1-13.
- Steve, Lohre. *Data-ism*. USA: HarperCollins Publishers, 2015.
- Uçar, Abdullah - İlkiliç, İlhan. "Büyük Verinin Sağlık Hizmetlerinde Kullanımında Epistemolojik ve Etik Sorunlar". *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi* 2/2 (06 Eylül 2019), 80-92. <https://doi.org/10.26650/JARHS2019-616389>
- Uzun, M. İsmet. "Ebced". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebced>
- "Consciousness - APA Dictionary of Psychology". Erişim 17 Ağustos 2021. <https://dictionary.apa.org/consciousness>
- www.etymonline.com. "etymonline". 2021 2001. Erişim 19 Ocak 2021. https://www.etymonline.com/word/*do-
- "Intelligence - APA Dictionary of Psychology". Erişim 17 Ağustos 2021. <https://dictionary.apa.org/intelligence>
- Nişanyan Sözlük. "Nişanyan Sözlük". 2021 2002. Erişim 19 Ocak 2021. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=ver-&lnk=1>

Sanayi Devrimi'nden Endüstri 4.0'a: Dijitalleşme ve Dijital Dünyada Dinin Statüsü

Araştırma
Research

İhsan Çapcıoğlu

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Sociology of
Religion
Ankara, Turkey

✉ ihsancapcioglu@yahoo.com <https://orcid.org/0000-0003-4796-5232>

Hilal Anık

Arş. Gör. Hilal Anık, Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim
Dalı
Res. Assist., Hilal Anık, Ordu University, Faculty of Divinity, Department of
Religious Sciences
Ordu, Turkey

✉ hilalanik@odu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3945-8580>

Yazarlar
Authors

Çapcıoğlu, İhsan; Anık, Hilal. "Sanayi Devrimi'nden Endüstri 4.0'a: Dijitalleşme ve
Dijital Dünyada Dinin Statüsü". *Tevilat* 2/1 (2021), 27-43.

 <https://doi.org/10.53352/tevilat.976763>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 2021-07-30 ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X
Accepted / Kabul Tarihi: 2021-10-21 www.tevilat.com
Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Bilgi
Info

Sanayi Devrimi'nden Endüstri 4.0'a: Dijitalleşme ve Dijital Dünyada Dinin Statüsü

Sanayi devrimiyle birlikte başlayan ve hızı artarak devam eden teknolojik gelişmeler, bilgi üretimi, bilginin yaygınlaşması, kültür üretimi, üretilen bu yeni kültürlerin küresel ölçekte etki alanı oluşturması, sanayi ve üretim sisteminde farklılaşma yaşanması gibi hayatın her alanında etkili olmuştur. İçinde bulunduğumuz bu çağ, dijitalleşme çağı olarak nitelenmektedir. Nesnelerin interneti, yapay zekâ, veri madenciliği, artırılmış gerçeklik gibi kavramlar dijital çağın ürünleri olarak ortaya çıkmış; dijitalleşen dünyada gücü elde etmek veri üretimi ve üretilen verilere sahip olmakla eşdeğer kabul edildiği için devletlerin ve özel şirketlerin gündemini oldukça meşgul eden birer rekabet alanına dönüşmüştür. Dijitalleşme ekseninde yaşanan toplumsal değişim, ekonomik, politik, kültürel ve dinsel alanlar başta olmak üzere toplumsal sistemin bütününde yeni bir dönemin başlangıcına zemin hazırlamıştır. Bu değişimler, hem kolektif düşünce ve yaşam pratiklerinde hem de bireysel alanda yeni yaşam dinamikleri geliştirilmesi noktasında etkili olmuştur. Literatür taraması yöntemiyle hazırlanan bu çalışmada da dijital çağın ürünlerinin dinin anlaşılma biçimleri ve gerek bireysel gerekse toplumsal alanda dini yaşam pratikleri üzerindeki etkisinin ne olduğu ve ne gibi değişimleri beraberinde getirdiği sorularına cevap aranmıştır. Dijital din, siber din, online religion gibi ifadeler çerçevesinde dijital çağda din ve dini yaşam konusuna ilişkin mevcut durum analiz edilmiştir. Çalışmanın dijitalleşmeyle birlikte karşımıza çıkan büyük veri, infobezite, medya vaizliği gibi kavramları din ile ilişkileri bağlamında değerlendirmesiyle alana katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışma, dijitalleşme ve dini yaşam konusunu sanayi devrimi ve küreselleşme kavramları ile ilişkilendirerek ele alması bakımından da önem taşımaktadır.

Özet

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Sanayi Devrimi, Dijitalleşme, Dijital Din, Büyük Veri, Infobezite, Endüstri 4.0, Medya Vaizliği.

From the Industrial Revolution to Industry 4.0: Digitalization and the Status of Religion in the Digital World

Technological developments which got started with the industrial revolution and increasingly go on have been effective in all areas of life such as knowledge generation, dissemination of knowledge, the production of culture, global influences of the new culture, and the differentiation in the industry and production system. The age we live in is named 'the age of digitalization'. The concepts such as internet of things, artificial intelligence, data mining, and augmented reality has appeared as the products of the digital age; since the having power in the digitalized world based upon producing data and having the data produced, it has changed into a competitive area for states and companies. The social change experienced in the axis of digitalization has provided a basis for the beginning of a new period in the whole social system, especially in the economic, political, cultural and religious areas. These changes have been influential in the development of new lifestyles both in collective thought and life practices and the individual spaces. In this study, which is prepared with the method of literature review, the responses for the questions such as 'what kind of effects do the products of the digital age have on how religion is understood and religious life practices both in the individual and social field?', 'what kind of alterations does the digital age bring?'. Within the scope of concepts such as digital religion and online religion, the current situation regarding religion and religious life in the digital age has been analyzed. It is thought that the study will be a good contribution to the field by discussing concepts like big data, infobesity, televangelism in the context of their relations with religion. Since it addresses the issue of digitalization and religious life by associating it with the terms of industrial revolution and globalization, it has an important place within the field studies.

Abstract

Keywords: Sociology of Religion, Industry Revolution, Digitalization, Digital Religion, Big Data, Infobesity, Industry 4.0, Televangelism.

Giriş

Teknolojik gelişmelerde kaydedilen ivme neticesinde dijital bir dönüşümün yaşandığı yadsınamaz bir gerçekliktir. Toplumsal hayatın hemen her alanına nüfuz eden teknoloji ve beraberinde getirdiği yardımcı araçlar, toplumsal yapıyı oluşturan kurumlarla sürekli etkileşim halindedir. Çok boyutlu bir araştırma alanına işaret eden bu etkileşimin kapsamı ve boyutları ise her geçen gün genişlemeye devam etmektedir. Teknolojik gelişmelerin uzamı, toplumsal yapının bileşenlerinin çokluğu ölçüsünde genişlemekte ve her biri ayrı ayrı incelemeye değer nitelikler kazanmaktadır. Bu çalışma da söz konusu kurumların tamamını inceleme imkânı bulunmadığından, temel toplumsal kurumlardan olan din ile teknolojik gelişmeler sonucunda kavramsallaştırılan dijitalleşme arasındaki etkileşimi literatür taraması yöntemini kullanarak ele alacaktır. Dijitalleşmenin özellikle medya vaizliği, dini otorite ve dini bilginin otantikliği bağlamında infobezite gibi hususlar üzerinden dini anlama ve yaşama biçimine etkileri yapay zekâ, büyük veri ve küreselleşme gibi kavramlarla ilişkili olarak ele alınacaktır.

İnternet tabanlı dijital teknolojilerin günümüzdeki hâkimiyeti bir anda ortaya çıkmış değildir. Tekno-bilişimsel dönüşümün kökleri çok daha eski tarihlere kadar uzanmaktadır. Sanayi Devrimi'yle birlikte gerçekleştirilen teknolojik atılımların sonucunun bugün "dijitalleşme" ve "dijital çağ" olarak karşımıza çıktığını; bu gelişmenin bireysel ve toplumsal hayata yön verdiğini söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle dijitalleşme, başlangıcını Sanayi Devrimi'ne dayandırabileceğimiz bir sürece işaret etmektedir. Bugünkü gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için sürecin başından itibaren kat edilen aşamaları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Teknolojik yeniliklerle birlikte hayatımıza giren nesnelerin interneti, artırılmış gerçeklik, yapay zekâ ve büyük veri, tüm bunların sonucunda tartıştığımız "dijital çağ" ya da "dijitalleşme" süreçleri birbiriyle yakından ilişkili konulardır. Bu nedenle teknolojik ilerlemelerin gelişimsel seyrini görebilmek ve dijitalleşmenin toplumsal ve dini hayata etkisini anlayabilmek bakımından bahsi geçen konulardan da söz edilmelidir.

1. Sanayi Devrim(ler)i

Bir toplumsal değişimin devrim olarak nitelenebilmesi için belirli özellikleri haiz olması gerekir. Bütün değişimler ya da değişime yönelik adımlar devrim olarak kabul edilemezler. Öncelikle var olması beklenen ve bu çalışmada da altı çizilen nitelik, mevcut toplumsal düzenin köklü şekilde değiştirilmesi (Tekin, 2019, s. 141) amacının taşınıp taşınmadığıdır. Devrim, daha çok siyasal anlamda kullanılıyor olsa da (Marshall, 1999, s. 354) sosyal ve kültürel alanlarda neden olduğu köklü değişimler bakımından sosyolojik bir olgudur. Dolayısıyla sebep olduğu yapı bozumu ve sosyal dinamiklerdeki değişim, devrimleri etki alanlarına göre farklı alt disiplinler çerçevesinde de olsa toplumbilim penceresinden tartışmayı önemli hale getirmektedir.

Tarihin akışı içerisinde ekonomik, sosyolojik, politik boyutları ile çeşitli devrim örnekleri kayda geçmiştir. Bilgisayar devrimi ve moda devrimi (Marshall,

1999, s. 354) gibi devrimlerin yanı sıra dünya tarihine yön veren, makro ölçekli etkiye sahip, küresel sistemin inşasında etken olan ve günümüzde toplumsal sistemlerde meydana gelen dönüşümlere kaynaklık eden “Sanayi Devrimi” gibi devrimler de yaşanmıştır.

Sanayi Devrimi, Britanya’da 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan dönemde gerçekleşen hızlı toplumsal, ekonomik, demografik ve teknolojik değişiklikleri anlatmak üzere kullanılan bir nitelemedir (Marshall, 1999, s. 632). Sanayi Devrimi ile genellikle İngiltere özdeşleştirilmekte (Küçükkalay, 1997, s. 55) ve Britanya’da tarım toplumundan ve kırsal yaşamdan sanayi toplumuna ve kent yaşamına geçiş süreci akla gelmektedir. İngiltere, 18. yüzyılın ikinci yarısında “dünyanın atölyesi” (Feyzioğlu, 2019, s. 2) olarak nitelense de sonraki dönemlerde Amerika’da ve diğer Avrupa ülkelerinde de endüstrileşmenin etkileri hızlı bir şekilde kendini göstermiştir.

İngiltere’de 18. yüzyılda büyük oranda pamuk sanayisine dayalı bir işleyiş hâkimdi. Pamuğun ipliğe dönüştürülmesinden tekstil ürünü olarak pazarlanmasına kadar el emeğine dayalı olan üretim sistemi yerini, “1760’larda üretilen ‘Jenny iplik tezgâhı’, bir eğircinin eğirme işini makaralar ve iğler yardımıyla yapmasını sağlayan 1768’lerin ‘su tezgâhı’ ve bu ikisinin birleştirilmesiyle oluşturulan ve kısa süre sonra buhar gücüyle de çalıştırılmaya başlanan 1780’lerin ‘katır’ı” (Hobsbawm, 2003, s. 54-55) ile birlikte sanayileşme ve seri üretime bırakmaya başlamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Sanayi Devrimi’yle birlikte buhar gücünden yararlanan üretim araçları keşfedilmiş ve yayılmaya başlamıştır (Feyzioğlu, 2019, s. 4).

Tarihe açılan yeni bir sayfa olarak nitelenebilecek bir gelişme olan Sanayi Devrimi, yalnızca 18. ve 19. yüzyıllarla sınırlı kalmamıştır. Tarihin ilerleyen dönemlerinde, kimya sanayi, elektrik ve petrole dayalı motor endüstrisinde yaşanan gelişmelerle devrim niteliğinde ikinci, üçüncü ve dördüncü sanayi devrimi olarak adlandırılan yeni dalgalar oluşmuştur (Küçükkalay, 1997). İkinci sanayi devriminde, elektrik kullanımına yönelik gelişmeler yaşanmış; elektriğin sağladığı destek, üretim sektöründe hız kazanılmasına ve seri üretime geçilmesine imkân tanımıştır (Schwab, 2016, s. 11). Yine Ford’un otomotiv sektöründe toplu üretimi, telgraf kullanımı ve havacılık sektöründeki gelişmeler (Şirmemmedov, 2019, s. 4), kimya, demir-çelik, havacılık, ulaşım ve iletişim sektörlerinde kaydedilen ilerlemeler (Sözen & Mescioğlu, 2019, s. 8) bu dönemde dikkat çeken gelişmelerdir. Bu gelişmeler Üçüncü Sanayi Devrimi’nin de habercisi olmuştur.

1940’larda başlayan ve 21. yüzyılın ilk on yılına kadar devam eden üçüncü devrim sürecinde yaşanan gelişmeler, bu dönemin “bilgisayar devrimi, dijital devrim” gibi nitelemelerle anılmasına sebep olacak ölçüde ekseriyetle bilgisayar temelli yeniliklerdir. Schwab’ın ifadesiyle bu yenilikler, “yarı iletkenlerin, ana bilgisayarların (1960’lar), kişisel bilgisayarların (1970’ler, 1980’ler) ve internetin (1990’lar) katalizörlüğünde geliştiği için genellikle bilgisayar devrimi ya da dijital devrim olarak adlandırılmıştır” (Schwab, 2016, s. 11). Üçüncü sanayi devrimiyle birlikte dijitalleşme adına atılan adımlar, bugün tecrübe ettiğimiz dijital dünyanın da temellerini inşa etmiştir.

nanoteknoloji, yenilenebilir enerji kaynaklarının üretim ve yönetimi gibi çok farklı alanların internet bağlantıları sayesinde ortak paydalarda buluşmasına ve iç içe geçmesine zemin hazırlayan bir dönüşüm süreci olması ve bu dönüşümün dijital, fiziksel ve bilişsel alanların her birinde eş zamanlı seyrediyor olması (Schwab, 2016, s. 12) ile diğer üç devrimden ayrılmaktadır.

Endüstri 4.0'la birlikte gündeme gelen yapay zekâ teknolojileri ve akıllı sistemler, en güncel ve en çok tartışılan gelişmeler olmuştur. *Nesnelerin interneti, büyük veri, infobezite, yapay zekâ ve artırılmış gerçeklik* gibi tanımlamalar bu dönemde hayatımıza giren ve birbirleriyle yakından ilişkili olan kavramlardır. Bu bağlamda, dijitalleşme sürecinin beraberinde getirdiği bu kavramlara açıklık getirmek konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve toplumsal ve dini hayatla ilişkisinin doğru şekilde kurulabilmesi için gerekli görülmektedir.

Nesnelerin interneti, kablolu veya kablosuz olarak birbirleriyle iletişime girebilen/etkileşim kurabilen aygıtların veri üretimi sürecindeki işlevini vurgular (Patel & Keyur, 2016, s. 6122). Başlangıçta cep telefonu ve kişisel bilgisayar kullanımıyla birlikte bireysel yaşam alanına nüfuz eden teknoloji, ilerleyen yıllarda kazandığı “akıllı” niteliğiyle birlikte hayatın her alanında hâkim bir konuma erişmiş, bireyler ve toplumlar ona uyum sağladığı ölçüde de yaşamlarının birçok alanında vazgeçilmez bir ihtiyaç halini almıştır. Günümüzde 7,83 milyar olan dünya nüfusunun 5,22 milyarı (%66,6) cep telefonu kullanıcısı, 4,66 milyarı (%59,5) internet kullanıcısı, 4,20 milyarı (%53,6) ise sosyal medya kullanıcısıdır. Bu oranlar her yıl artış göstermektedir (We Are Social, 2021). Şu hâlde bu sayılar neyi ifade etmektedir? İnternet yalnızca insanların kullanımına sunulmuş bir tüketim nesnesi midir? Bunun ötesinde bir işlevi var mıdır?

İnternet erişiminin hangi aygıttan sağlandığı fark etmeksizin tarayıcılardan yapılan aramalardan sosyal medyadaki beğenilere, çevrimiçi alışveriş sitelerindeki ziyaretlerden izlenen videolara, bütün bu tıklamalar arasında geçirilen süreye kadar dijital platformlarda atılan her bir adım, tüketim nesnesi olmanın ötesinde birer veri üretimi işidir. Bunların yanı sıra internet tarayıcıları fiilen kullanılıyor olmasalar da internete bağlı olduğu sürece atılan adımlardan nabız takibine, yüz tanımadan parmak izine kadar birçok veriyi depolamakta ve böylece veri üretimi kesintisiz devam etmektedir. Dolayısıyla, teknolojik ürünler yalnızca tüketim nesneleri değildir; onlar aynı zamanda sürekli veri üreten birer makine gibi işlemektedir. Çünkü “araçlar asla sadece araç olarak kalmamıştır” (Şahin & Çapcıoğlu, 2021, s. 686).

Teknolojik cihazlar, internet aracılığıyla birbirine bağlanıp veri paylaşımı yapmanın yanı sıra, birtakım algılayıcılar ve sensörler aracılığı ile de bilgi üretilebilmektedir. Nesnelerin interneti olarak ifade edilen bu durum (Özen, 2019, s. 106), büyük verinin oluşumunda da en etkili unsurlardan biridir. Çünkü internet, sadece bir bilgisayar ağı değil, her tür ve büyüklükteki cihaz, araç, akıllı telefon, ev aleti, oyuncak, kamera, tıbbi aletler, endüstriyel sistemler, hayvanlar, insanlar ve binalar gibi tüm varlıkların bağlantılı, iletişim halinde ve bilgi paylaşımı/aktarımı içerisinde olduğu bir ağıdır (Patel & Keyur, 2016, s. 6122). Bu ağı ifade eden kapsamlı bir niteleme olarak nesnelerin interneti, yaşam standartlarında iyileşme, güvenlik, hizmet maliyetinin azalması, yeni iş imkânlarının ortaya çıkışına zemin hazırlaması gibi konularda olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilirken; mahremiyetin korunmasındaki geriye

gidiş, karmaşa ve kontrolün yitimi gibi hususlarda ise olumsuz bir etkiye sahiptir (Banger'den akt. Sözen & Mescioğlu, 2019, s. 298).

İnternet tabanlı etkileşim ağı içerisinde çağrı merkezi kayıtlarından sağlık sektörüne ve biyolojik araştırma verilerine kadar bütün verilerin kaydının alınması ile *büyük veri* olarak adlandırılan veri denizi oluşmaktadır. Bu verileri; yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış şeklinde tasnif etmek mümkündür. Yapılandırılmış veri excel dosyası gibi sistematik veri birimlerini ifade ederken; yapılandırılmamış veri, ses kaydı, video ve sosyal medya verilerine işaret etmektedir (Şahin, 2019, s. 43-44). Her gün yalnızca Google'da 24 petabayt veri işlenmektedir. Bunların çok az bir kısmı klasik satır ve sütun sistemine işlenmiş verilerden oluşmaktadır (Davenport, 2012, s. 22). Verinin nasıl üretildiğinden çok, depolanması ve depolanan verinin analiz edilip bilgiye dönüştürülmesi, bu süreci çok daha anlamlı hale getirecek olan adımları ifade etmektedir. Veri yığınları, bilgiye dönüştürülebildiği takdirde gerek şirketler gerekse devletler açısından işlevsel hale gelmektedir. Çoğunluğu yapılandırılmamış ya da yarı yapılandırılmış nitelikteki veriler, analiz edilmeye uygun formatlarda veri ambarlarında depolanmaktadır (Eravcı, 2020, s. 93). *Veri madenciliği* olarak da ifade edilen “devasa boyuttaki verilerin yapay zekâ, makine öğrenmesi gibi analiz yöntemleriyle anlamlandırılması” (Eravcı, 2020, s. 93) sayesinde bu yığınlar içgörüyü dönüştürülmekte ve kullanılabilir bilgiler şeklinde işlevsellik kazanmaktadır. Toplumsal yapı, işleyiş ve değerler bu verilerin anlamlandırılması sürecinde değişime uğramakta ve hatta yeniden üretilmektedir. Bu süreçte toplumsal ve gündelik yaşam pratikleri dönüşürken dini yaşam ve değerlerin de bu etkiden uzak kalması düşünülemez (Şahin & Çapcıoğlu, 2021, s. 686).

Büyük veri olarak adlandırılan veri denizinin oluşumunda gündelik hayat akışındaki internet kullanımı etkindir. Sosyal medya, arama motorlarından erişilen her türlü bilgi, e-kitap/dergi/makaleler, bloglar, vloglar ve akıllı telefonların sunduğu uygulamalardan her biri hem sürekli veri üretmekte hem de kullanıcıları sınırsız bilgi akışına maruz bırakmaktadır (Ersöz & Kahraman, 2020, s. 433-436). Bu akış içerisinde alıcı (internet kullanıcısı), kapasitesinin üzerinde bir bilgi yığınıyla karşılaşmakta ve bu bilgiler arasında işlevsel olanın ayrımını yapmakta zorlanmaktadır. Bu durum, literatürde Alvin Toffler'in kavramsallaştırmasıyla *information overload* (IO) (İşliyen, 2020, s. 256-257) ya da *infobezite* ve *information anxiety* gibi kavramlarla ifade edilmiştir. *Information overload* (aşırı bilgi yüklemesi) kısaca “yalnızca sınırlı bir işleme yeteneği ile çok fazla bilgiye sahip olmak” (Sadıku, Shadare & Musa, 2016) şeklinde tanımlanabilir. Bu durum, bilgi akışının alıcının etkin bir şekilde kontrol edilebileceği kapasitenin üzerinde gerçekleştiği zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Janet Fox bu kontrol dışına çıkma halini “verilerin çoğalmasından dolayı ne yapacağımızın bilgisi arasındaki boşlukta kalmak” olarak açıklamaktadır (Hartog, 2017, s. 46). Mevcut bilgi akışından gerekli, doğru ve optimum çıkarımı yapmakta zorlanan bireyin gerek ruhsal gerekse bedensel birtakım olumsuzluklar yaşayacağı düşünülmektedir (Ersöz & Kahraman, 2020, s. 442).

Yapay zekâ teknolojisinde meydana gelen gelişmelerle birlikte konuşulmaya başlanan kavramlardan biri de *artırılmış gerçeklik*dir. “İleri teknoloji kullanılarak cihazlara grafik, ses ve diğer duyuşal geliştiricilerin

eklenmesi” (Özen, 2019, s. 107) olarak tanımlanan artırılmış gerçeklikle birlikte ses, video gibi birtakım veriler dijital ortamda işlenip insan duyusuna ve duygusuna hitap edecek çıktılar olarak yeni bir ortam oluşturmaktadır. Bu ortam, mekân ortaklığı olmayan bireylerin aynı ortamı paylaşıyor hissini yaşamalarına imkân sunabilen bir alan olarak tasarlanmaktadır. Bu çerçevede dinin ve dinî hayatın geleceği bakımından artırılmış gerçekliğin göz ardı edilemeyecek bir etki alanına sahip olacağı söylenebilir. Çünkü dini yaşam, bireysel olduğu kadar toplumsal yönü de bulunan bir alandır. Gerçeklik algılarının değişime uğradığı, zaman ve mekân algısının ise boyut değiştirdiği bir dünyada fiilen bir arada bulunmanın, paylaşımın, toplu ibadetlerin vb. önemine vurgu yapan inanç sistemlerinin de bu değişimden etkilenmesi kaçınılmaz görünmektedir (Şahin & Çapcıoğlu, 2021, s. 686). Activeworlds, Secondlife gibi 3D sanal platformlarla birlikte sanal hac ziyaretleri, sanal kiliselerde yapılan ayinler gibi artırılmış gerçekliğin nüveleri olarak nitelendirilebilecek olan dini faaliyetler gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Haberli, 2020, s. 890). Teknolojik ilerlemelerle birlikte bu uygulamaların küresel ölçekte daha farklı boyutlar kazanması kaçınılmaz görünmektedir.

3. Dijitalleşme: Küresel Ağ Toplumu ve Din

Dijitalleşen dünyanın hızlı ilerleyişine uyum sağlamak ve dünya genelinde büyük bir pazar oluşturan teknolojik gelişmelerin dışında kalmamak, devletler nezdinde de bir gereklilik olarak kabul görmektedir. Bu çerçevede dijital dönüşüme yönelik adımlar atılmakta, e-devlet uygulaması gibi yapay zekâ destekli projeler üretilmekte, bu projelerin ürünleri devlet sistemindeki işleyişi kolaylaştırmakta ve sunulan hizmetler gerek ekonomik gerekse ulaşılabilirlik ve zaman tasarrufu bakımından avantajlı birer araç olarak kullanılmaktadır. Bunların yanı sıra veri ambarlarında depolanan ve yapay zekâ teknolojileri ile analiz edilerek geliştirilen bilgiler, “kişilerin tüketim alışkanlıklarının, beklentilerinin doğru tahmin edilmesi, anlık üretilen veriler ile risklerin yeniden hesaplanarak kişilere doğru azaltım seçeneklerinin oluşturulması ya da yanlış/hatalı seçim ya da yaklaşımların engellenmesi” (Eravcı, 2020, s. 91) imkânlarını sunması bakımından önem taşımaktadır.

Dijital ağların bu ölçüde geniş olduğu, nesnelere interneti ile aygıtlar arası bilgi üretiminin gerçekleştirildiği ve veri üretiminin her an devam ettiği günümüzde, bu verilere sahip olmak ve gerek ekonomiye dayalı yatırımlarda gerekse politik, toplumsal vb. alanlarda bunları kullanmak adına sürdürülen rekabette öncü olan lider ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkeler kamu dijital dönüşüm lideri vasfıyla gelişmelere yön verecek projeler üretmektedir (Çapcıoğlu & Anık, 2021). Bu projelerin geliştirilmesindeki motivasyonlar çoğunlukla ekonomik temelli olmakla birlikte, elde edilen ekonomik hâkimiyetin sağlayacağı küresel kültüre yön verme gücü de dünya pazarındaki etkililiği sürdürebilme bakımından önemlidir.

Küreselleşme, sosyolojik boyutları tartışılan ve üzerine çeşitli araştırmalar yapılan bir olgu olsa da dijitalleşen çağda hayatın her alanında varlığını yeniden fark ettiren bir teoriye dönüşmüştür. David Harvey’in “zaman-mekân sıkışması” olarak tanımladığı küreselleşme, teknolojik gelişmeler ekseninde dijitalleşmeyle

birlikte hız kazanmış ve zaman-mekân farkı giderek erimeye başlamıştır. Janmohamed'in ifadesiyle internet ağıyla birbirine bağlanan dünya, zaman ve mekân ayrımının ortadan kalktığı bir '*İnternet Ülkesi (Dârü'l İnternet)*'ne dönüşmektedir (Janmohamed, 2018, s. 107). Günümüz yaşam biçimleri özelinde düşünüldüğünde oldukça sıradan görülen bu gelişme, uzun vadede makro ölçekli değişimleri beraberinde getirebilecektir. İnsanlar arasında toplumsal araçlarla aktarılan kültür (Marshall, 1999, s. 442; Çapcıoğlu, 2017), küresel ölçekte varlık gösteren etkileşim ağı ile başka kültürlerle karşılaşmakta, kültürleşme veya kültürlenme süreçleri ile farklılaşmaktadır. Başka bir ifadeyle, ağ toplumunun yeni bir kültür ve özelde de yeni bir dini kültür inşa etmesi dijitalleşmenin kuvvetle muhtemel sonuçlarındandır.

Ağ toplumu insani deneyimde de niteliksel bir değişimi temsil eder (Castells, 2003). Dijitalleşme, yalnızca nesnelere değil bizatihi insanı da dönüştürme potansiyeline sahiptir. Böylelikle insan, dijitalleşmenin hem aktörü hem nesnesi konumundadır ve yine insan kendi üretimi olan teknolojinin ve beraberinde getirdiklerinin gerisinde kalmış, kendi ürününün nesnesi olmuştur (Ünal, 2019, s. 631). Öyle ki birey, dijital platformlarda varlık gösterdiği sürece sosyal varlığını yaşamakta, aksi halde toplumsal gündeme entegre olmakta bile zorluk çekecek boyutta yalnızlaşmaktadır. Dijitalleşen dünyada ağ toplumunun bir parçası olmanın kaçınılmazlığının yanı sıra, bu sistemin götürülerinin de olabileceğine dikkat çeken Castells, konuya ilişkin şu ifadeleri kullanmaktadır (Castells, 2003, s. 499-500):

Çoğul iletişim biçimlerinin dijitalleşmiş, ağlar oluşturmuş bütünlüğüne dayalı yeni iletişim sisteminin temel özelliği, bütün kültürel ifadeleri kapsamı ve aktarmasıdır... Bu bütünleşmiş sistemde var olması, mesajın iletilmesini ve sosyalleşmesini sağlar. Diğer bütün mesajlar bireysel tahayyüle ya da giderek daha da marjinalleşen yüz yüze iletişim kuran alt kültürlerle indirgenir. Toplumun bakış açısından elektroniğe dayalı (tipografik, görsel-işitsel ya da bilgisayar aracılığıyla), iletişimidir. Ancak bu kültürel ifadelerin aynılaştığı, kodlara tümüyle merkezi konumdaki birkaç göndericinin hâkim olduğu anlamına gelmez. Yeni iletişim sistemi tam da farklılıkları barındırması, çok biçimliliği ve çok yönlülüğü sayesinde bütün ifade biçimlerini kapsayabilen, bütünleştirebilen bir sistemdir. Ancak sisteme dâhil olmak için ödenmesi gereken bedel, mantığına, diline, giriş noktalarına, şifrelemesine ve şifre çözümüne uyarlanmaktadır.

Gündelik hayattaki sembollerin ve simgelerin yerini almaya niyetli ve muktedir görünen dijital platformların çeşitli sembolleri, toplumsal hayatın her alanında kendine yer bulma potansiyeline sahiptir. Dinî inanç ve kaynağını dinden alan pratikler de dijital gerçekliğin etki alanları arasındadır.

4. Siber Din: Dijitalleşen Dini Yaşam

1990'larda 'siber din' kavramı dijital gerçeklik alanına nüfuz eden dini olguları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu metaforik kullanımda dinin geleneksel kısıtlamalardan ve kalıplardan bağımsız bir biçimde, ekranın arkasında yeniden tasavvur edilebilmesi mümkün olmuştur. İlerleyen dönemlerde 'siber din'e

yönelik yaklaşımlar ve tanımlamalar çeşitlilik kazanmıştır. Sözelimi Dawson 'siber din'i "sadece siber uzamda var olan dini organizasyonlar ve gruplar" (Dawson'dan akt. Campbell, 2013, s. 2) olarak tanımlarken; Brasher, "siber ortamda dini organizasyon ve dini faaliyetlerin varlığı" ve sonrasında "yeni ve elektronik temelli dini uygulama ve fikirlerin kademeli olarak ortaya çıkışı" (Brasher'dan akt. Campbell, 2013, s. 2) şeklinde çerçevlendirmiştir. Ancak 'siber din'in kapsamının belirsizliği, daha sonra Helland tarafından 'online religion' ve 'religion online' kavramları arasında yapılan ayrıma zemin oluşturmuştur. Bu ayrımda, "internetin dini kullanımı, çevrimdışı kaynak ve uygulamalara dayalı bilgi ve ritüeller temelinde mi yoksa online din uygulamaları temelinde mi şekillenir?" sorusu çıkış noktası olmuştur. Bu iki kullanım arasında 'religion online'da kaynaktan alıcıya mesaj taşıma işlevine vurgu yapılırken; 'online religion'da dini paylaşım, katılım ve üretim faaliyetlerine yer verilmektedir (Bahadur & Çapcıoğlu, 2021, s. 380-385). Bununla birlikte teknolojik ilerlemeler neticesinde ve toplumsal değişim süreci içerisinde bu kavramsallaştırmayla yapılan ayırım anlamını yitirmeye başlamıştır. Kavramların geliştiricisi olan Helland da söz konusu ayırımın geçerliliğini yitirdiğini ve kavramlar arası farklılığın belirsizleştiğini ifade etmiştir (Campbell, 2013, s. 2-3). Bugün kullanılan dijital din kavramı da bu belirsizliğe alternatif olarak ortaya atılan daha güncel bir tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijitalleşen dünyanın, dini anlayış ve yaşayış üzerindeki etkisinin daha anlaşılır olması bakımından öncelikle dijital din kavramsallaştırmasının neye işaret ettiği konusuna açıklık getirmek gerekmektedir. Dijital din "dijital medya ve kültür aracılığıyla oluşturulan yeni bir dindir" (Campbell, 2013, s. 3). Kitle iletişim araçları vasıtasıyla yayılan dini mesajların dijital bir nitelik kazanması, elektronik din ya da başka bir deyişle dijital din kavramını literatüre kazandırmıştır (Çapcıoğlu, 2021). Dijital din kavramının günümüzdeki önemini ve konumunu daha iyi kavramak için öncelikle sekülerleşme ve küreselleşmenin dinle olan ilişkisini kısaca hatırlamak gerekir. Klasik sekülerleşme teorilerine göre aklın hâkimiyetinde olan ve dinin etki alanından kurtulan bir toplum inşası, modern toplum için gerekli ve kaçınılmazdır. Ancak bu yaklaşımın doğruluğu zamanla tartışılmaya başlanmıştır. Sekülerleşme tezinin savunucusu olan teorisyenlerden P. L. Berger de *The Desecularization of the World* başlıklı çalışmasında, klasik sekülerleşme kuramlarının geçerliliğini yitirdiğini, bunu söyleyebilmek için yeterli verinin bulunduğu, dinin toplumsal önem ve etkisinin iddia edildiği gibi yok olmadığını ifade etmiştir (Berger, 1999, s. 2-4). Yeni dini hareketlerin ortaya çıkışı ve yeni dindarlık tiplerinin varlığı bu kanaati güçlendirmiştir. Dijital din kavramsallaştırması, sekülerleşmenin dini ortadan kaldırmadığına bir işaret olduğu gibi dinin modern toplum yapısında kendisine yer açtığına dair de önemli bir göstergedir. Esasen burada dikkat çekilmesi gereken temel husus, dinin önemini yitirip yitirmediğinden ziyade gerek yaşantılar gerekse algılanış biçimleri bakımından maruz kaldığı değişimdir. Günümüzde bu değişimin en büyük etkenlerinden biri de teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmedir (Çapcıoğlu, 2021, s. 72). Teknolojik gelişmelerin bir ürünü olan

ağ toplumunun¹ karakteristiğinin, eğitimden siyasete, aileden ekonomiye kadar toplumsal yapının bütün bileşenlerini etkilediği gibi dini anlayış ve yaşayış biçimlerini de etkisi altına aldığı bilinmektedir. Söz konusu gelişmelerin çıktılarını oluşturan araçlar halen yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bu kapsamda telefon, bilgisayar, tablet, giyilebilir teknoloji ürünleri, ulaşım araçları ve daha birçok ürün dijital çağın beraberinde getirdiği ve toplumsal hayatın vazgeçilmezi olarak kabul edilen ürünlerdir. Bu ürünler arasındaki bağlantı internet aracılığıyla kurulmakta; her birine çoklu işlevsel nitelikler kazandırılmakta (Haberli, 2019, s. 308) ve böylece internet destekli medya ağı, dijital çağ olarak adlandırılan çağımızın merkezindeki konumunu daha da güçlendirmektedir. Bunun bir sonucu olarak tecrübe edilmekte olan 'dijital din'in örneklerini de dinin gerek düşünsel boyutunda gerekse pratikler ve ritüeller boyutunda görmek mümkündür.

Teknolojik gelişmelerle birlikte dijitalleşme ve dini yaşam etkileşimine ilişkin araştırmalarda ele alınan konular gelişmenin boyutuyla aynı oranda değişkenlik göstermiştir. Dijital din araştırmalarında başlangıçtan günümüze kadar geride bırakılmış dönemleri ifade eden dört dalgadan söz edilebilir. Son dalga olan ve günümüzdeki çalışmaları içine alan dördüncü dalgada, hem önceki çalışmalarda ele alınan kimlik, ritüel gibi konular tartışılmaya devam etmiş hem de güncel meselelere ilişkin yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir (Haberli, 2020, s. 887-889). Dijital dünyada dinin yansımalarına ilişkin dinî bilginin otantikliği, dinî otorite, dinî ritüel, dinî topluluklar ve dinî kimlik olmak üzere beş kritik temaya dikkat çekilmektedir (Dereli, 2020, s. 92). Dijital din araştırmalarında sıklıkla rastlanan söz konusu temaların yanı sıra televanjelizm ya da medya vaizliği de dijitalleşme ile birlikte literatüre kazandırılmış olan ve dijitalleşme-din ilişkisi bağlamında karşımıza çıkan başlıklar arasındadır.

Kitle iletişim araçlarının kullanımı yaygınlık kazandıkça gelişen yeni durum toplumsal hayatın bütün alanlarında olduğu gibi dini alanda da birtakım yenilikleri beraberinde getirmiştir. Bu araçların, dini mesajların geniş kitlelere kolaylıkla ulaştırılması amacıyla kullanılmaya başlanması ilk olarak Hristiyanlığın bir kolu olarak bilinen Evanjelistlerin öncülüğünde gerçekleşmiştir (Çapcıoğlu, 2021). Kaynağından hareketle *televanjelizm* kavramıyla da ifade edilen *medya vaizliği* televizyon başta olmak üzere çeşitli kitle iletişim araçları vasıtasıyla dini bilginin yayılması ve misyonerlik faaliyetlerinde görünürlük kazanmasıdır. İlk olarak 1950'lerde Protestan Billy Graham, televizyonda yaptığı programlar aracılığıyla dine davet ve bağış toplama faaliyetleriyle tanınmıştır (Encyclopedia Britannica Online) ve televanjelizm kavramı bu tür dini faaliyetlere istinaden Hadden ve Swann tarafından *Prime Time Preachers: The Rising Power of Televangelism* başlıklı çalışmada kullanılmıştır. Cox, 30 yıl sonra dinin geleceğinde televanjelizmin yadsınmaz bir öneme sahip olacağını belirtmiştir (White & Assimeng, 2016, s. 2). Bugün küresel ölçekte yaşanan gelişmeler ve

¹ Ağ toplumu kavramı, temel sosyal yapıların ve faaliyetlerin elektronik olarak işlenmiş bilgi ağları etrafında düzenlendiği bir toplumu ifade eder. Bilgiyi işleyen ve yöneten mikro elektronik tabanlı teknolojileri kullanan sosyal ağlarla ilişkili bir yapıdır (bkz. <http://globetrotter.berkeley.edu/people/Castells/castells-con4.html> Manuel Castells Interview: Conversations with History; Institute of International Studies, UC Berkeley).

Tarık Ramazan, Yusuf el-Karadâvî gibi küresel etki uyandıran isimlerin yanında İhsan Şenocak, Mustafa İslamoğlu, Nurettin Yıldız gibi isimlerin varlığı, Cox'un bu iddialarının yersiz olmadığını ispatlar mahiyettedir. Medya vaizleri her ne kadar fetva makamı olarak görülmeseler de her bir vaizin iletişim araçları vasıtasıyla geniş kitlelere ulaşabilmesi, belirli bir dinî otoriteye tabiiyet ihtiyacını ortadan kaldırmıştır ve dinî otoritenin kimde olduğunu belirsizleştirmiştir (Dereli, 2020, s. 295). Muhammed Ali, *Islam and Popular Culture in Indonesia and Malaysia* başlıklı çalışmasında dinî otoritenin ortadan kalkmadığını ancak boyut değiştirdiğini belirtmektedir (akt. Janmohamed, 2018). Medya vaizleri çoğunlukla gündelik yaşamda karşılaşılabilecek sorunlara dikkat çekmekte; ahlaki, toplumsal ve inanca ilişkin meselelere değinmektedir. Esasen medya vaizleri, klasik anlamda 'fetva vermek' yerine toplumsal değişim, eğitim reformu, terör, şiddet, istismar ve kadının statüsü gibi konularda dikkat çekici mesajlar vermektedir (Çapcıoğlu, 2021, s. 76). Konu ve tartışma alanının çeşitliliği ile bunları tartışan isimlerin çokluğu, otoritenin daha geniş bir alana yayılması sonucunu doğurmuştur (Janmohamed, 2018, s. 210).

Kitle iletişim araçları, dijitalleşen çağda "modern dinî sosyalizasyon" araçları olarak karşımıza çıkmaktadır (Arslan, 2016, s. 10). Medya vaizleri de sadece televizyonu değil, her türlü kitle iletişim aracını kullanmakta ve son yıllarda özellikle sosyal medya hesapları üzerinden mesajlarını takipçilerine ulaştırmaktadır. Facebook, Twitter, Youtube vb. dijital platformların küresel bütünleştiriciliği sayesinde vaizlerin ünleri coğrafi sınırları aşmakta ve böylece mesajların alıcıları olan takipçiler de tek bir otoritenin söylemlerine tabi olmaktan öte küresel bir çeşitliliğe erişme imkânı yakalamaktadır. Her ne kadar bu durum dinî bilginin otantikliği² sorununu beraberinde getiriyor olsa da (Dereli, 2019, s. 17) alıcıların birden fazla kaynağa (vaizlerin konuşmalarına) aynı erişim mesafesinde olmaktan, böylece çeşitliliği görme ve dinleme fırsatı bulmaktan memnuniyet duyduklarını ifade ettikleri bilgisi yapılan saha çalışmalarından elde edilen bir veri olarak literatürde yer almaktadır (Janmohamed, 2018, s. 103-118).

Dijital dünyanın iletişim araçları, dinî bilgiye erişim noktasında kolaylık sağlamış ve bunun sonucunda da ulaşılabilen bilgi havuzunun zenginliğini artırmıştır. Yukarıda büyük veri ile ilişkili olarak açıklanan *infobezite* kavramını bilgi havuzunun genişliği ve dinî bilginin otantikliği sorununa kaynaklık teşkil etmesi bakımından tekrar hatırlamak gerekmektedir. Aşırı bilgi yüklemesi anlamına gelen *infobezite* ile birey, günlük hayat akışında kaldırabileceğinden çok daha fazla bilgi aktarımına maruz kalmaktadır. Dijital platformların hizmet ettiği bu durum, dinî bilgi aktarımı konusunda da karşımıza çıkmakta ve aşırı bilgi yüklemesi sonucunda birey işine yarayan ve yaramayan bilgilerin ayrımını yapmakta zorlanmaktadır (Ersöz & Kahraman, 2020, s. 433).

² Otantiklik kavramı, bilginin gerçekliğinin veya doğruluğunun kalite düzeyine işaret etmektedir (bkz. Haberli, 2020, s. 891).

Bunların yanı sıra dijitalleşme, dijital ortamda varlık gösteren sanal topluluklar³ oluşturma ve bu topluluklar vasıtasıyla ortak ibadetlere katılma gibi imkânları da beraberinde getirmiştir. *E-ümmet* kavramıyla ifade edilen bu yeni durumda mesafe, dil ve kültür farklılıklarına rağmen dindaş/fikirdaş bireyler ve topluluklar arasında iletişim kurulabilmekte ve paylaşımlar yapılabilmektedir (Janmohamed, 2018, s. 106). Çoğunlukla sosyal medya vasıtasıyla bir araya gelen ve daha geniş kitlelere ulaşma imkânı bulan bu sanal toplulukların yayılması ve dijital platformları propaganda aracı olarak kullanarak faaliyet alanlarını genişletmesi de yine dijitalleşen toplumda dinî yaşayışın gözlenebilen yeni boyutlarına örnek olarak gösterilebilir. Bütün bu gelişmelerde internet ağlarının gelişmiş ve genişlemiş olmasının büyük paya sahip olduğu bilinmektedir. Öyle ki gelinen nokta, yukarıda da değinildiği gibi '*internet ülkesi (Dârü'l-İnternet)*' ve '*e-ümmet*' gibi kavramsallaştırmalarla ifade edilmeye çalışılmaktadır (Janmohamed, 2018, s. 106-107).

Dijital ortamda dua gönderme, 'âmin' anlamı taşıyan tek tıklı duaya iştirak etme, çevrimiçi dinî eğitim veren kurslara erişim, video yayınları ile kıraat çalışmaları, app'ler üzerinden hatim takibi, sanal hac ibadeti gibi dinî yaşama ilişkin birçok yenilik de dijitalleşmeyle birlikte inananların ve inançlara ilgi duyanların hizmetine sunulmuştur (Janmohamed, 2018). Bu makro ölçekli dijital yeniliklerin yanında bireyin dinî hayatını kolaylaştırmak adına hayatımıza girmiş olan birtakım yenilikler de bulunmaktadır. Sözgelimi, dinsel nesnelere alternatif olarak kullanılan dijital tespih (zikirmatik) gibi araçlardan cep telefonlarında kullanılan namaz vakti, kible tayini, hafızlık uygulaması, dinî içerikli e-kitaplar gibi uygulamalara kadar bir dizi yenilik, alışlagelmiş uygulamaları değiştiren adımlar olmuştur.

11 Mart 2020 tarihi itibarıyla hayatımıza giren Covid-19 pandemisinin de bahsi geçen dijital dinin ve dinî yaşamın hız kazanması ve yaygınlık göstermesi bakımından bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Uzun yıllara dayanan İslami geleneğin toplumsal örnekleri, sosyal izolasyonun yaşandığı pandemi döneminde sekteye uğrasa da dijital platformlarda birtakım çözümler üretilmiştir ve dahası bu çözümlerin bir kısmı kalıcı olacak gibi görünmektedir. Sözgelimi, Ramazan ayında camilerde okunan mukabele, bu dönemde müftülüklerin talimatı ile sosyal medya üzerinden takip edilmiş; bunun dışında, kurum çalışanlarının oluşturduğu özel gruplarla Zoom, Teams gibi uygulamalar aracılığıyla da benzeri programlar gerçekleştirilmiştir. Özellikle Ramazan ayında yaygınlaşan bu uygulamalara Ramazan sonrasında da devam edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev yapan din görevlileri, tebliğ ve irşat faaliyetleri kapsamında dijital platformları aktif şekilde kullanmakta ve bu hizmetler geniş kitlelere talep edilmeye devam etmektedir (Çapcıoğlu & Kaya, 2021, s. 120-125). Bu örnekler, online religion'ın yansımaları olmakla birlikte, esasında 'dijital din'in bizatihi kendisidir. Dijitalleşen dünyada dinin, teknolojik gelişmelerle birlikte, değişen statüsünün farklı ve yeni boyutlar kazanması ise kaçınılmaz görünmektedir.

³ Sanal topluluk, dijital ağlar aracılığıyla birbirleri ile yüz yüze görüşebilen ya da görüşemeyen ancak fikir alışverişinde bulunan bir grup insanı ifade eder (bkz. <https://www.britannica.com/topic/virtual-community>, Erişim Tarihi: 04.10.2021).

Sonuç

Küreselleşme; insanların ve toplumların dünyadaki gelişmelerden giderek daha çok haberdar olmaları, birbirlerinin tecrübelerinden etkilenmeleri, bunları paylaşıp yaymaları ile ortaya çıkan ve sonuçları hayatın her alanında halen izlenebilir olan bir süreci ifade etmektedir. Bu sürecin ortaya çıkardığı insanlık halleri paylaşıldıkça, nedenlerinin ve sonuçlarının daha iyi kavranması mümkün hale gelecek ve bundan sonra ortaya çıkması muhtemel eğilimler daha iyi anlaşılacaktır. Küreselleşmenin yayılımını ve etkisini hızlandırdığı gerçekliklerin başında teknoloji ve bilginin bileşiminden oluşan tekno-bilişim olgusu gelmektedir. 2000’li yılların başından itibaren bilgi teknolojilerinin ekonomik ve kültürel üretimin temel kaynağı olması; bilginin dijital platformlarda iletiliminin yaygınlaşması; üretim ve dağıtımında çalışanların artması; kısaca hayatın tüm alanlarında bilişim temelli değişimlerin kaçınılmaz hale gelmesi yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Dijital çağ ya da dijitalleşme çağı olarak adlandırılan bu dönem, ekonomik ve kültürel örgütlenmede dijitalleşmenin beraberinde getirdiği değişimlerin yanı sıra; politik, toplumsal ve dinsel örgütlenme biçimlerinde de yeni bir döneme işaret etmektedir. Teknoloji temelli gelişmelerin hızını ve yoğunluğunu her geçen gün artırdığı bu tekno-bilişim çağında, bireyin kendi kendine öğrenme, kendisini yetkinleştirme imkânlarının arttığı; bireysel beceri ve yeteneklerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Hızla dijitalleşen yeni dünyada bireyin tekno-bilişim odaklı yaşamını; analitik düşünme, sentezleme, sorun çözme ve etkili iletişim kurma gibi becerilerle desteklemesi beklenmektedir. Bununla birlikte, korkunç bir hızla artan enformasyon yığınları karşısında her şeyi bilmek yerine, hangi bilgiye nereden ve nasıl erişeceğini bilen; seçici davranan, yani öğrenmeyi öğrenen bireylere duyulan ihtiyaç da aynı şekilde artmaktadır. Medya ve iletişim kuramında medya etkisi (media effect), bireyin düşüncelerini ve inançlarını biçimlendiren bilincinde, duygularında, tutum ve davranışlarında dijital medya kullanımı kaynaklı amaçlı ya da amaçsız, kısa ve uzun vadeli değişikliklerin tümü olarak tanımlanmaktadır. Medya etkisiyle dijitalleşen bilgi; çevrilme, saptırılma, değiştirilme ve çarpıtılma ya da istismar edilme yoluyla dezenformasyon ve manipölasyona aracılık ederek, bireysel yaşamları ve kamuoyunu yönlendirebilmektedir.

Tarih boyunca yeni teknolojiler ve dünyayı yeni algılama biçimleri toplumsal yapılar da derin değişimlere neden olmuştur. Yaşam tarzlarımızdaki ilk büyük değişim, yaklaşık 10.000 yıl önce avcı-toplayıcı toplumlardan tarım toplumuna geçişle birlikte meydana gelmiştir. Tarım devrimini 18. yüzyılda gündeme gelen bir dizi sanayi devrimi izlemiştir. 21. yüzyılın yeni teknolojileri ise pek çok alanda büyük bir hızla hemen her ülkede çeşitli toplumsal değişimleri tetiklemeye başlamıştır. Akıllı telefonlar, internet bağlantılı milyarlarca taşınabilir cihaz, bilgiye ulaşımı sınırsız hâle getirmiş ve yepyeni fırsatlara kapı aralamıştır. Bugün mobil teknolojilerle gelen büyük dönüşümle başa çıkabilmek için küresel bir iş birliği ortamını yaratacak mekanizmaların kurulması gerektiği anlaşılmaktadır. Dijital çağda insan davranışı ve düşüncesine çağlar boyu kaynaklık ve rehberlik eden klasik değerlerin yerini, teknoloji kaynaklı yeni sosyal ilişkiler ağı ve skalası almaktadır. Bu yeni sosyal ilişki ağı ve sosyal

değerler toplumsal hayatta hızla yaygınlaşmaktadır. İnsanlar bu süreçte elbette çok farklı ve değişken bir dinî kültürü deneyimlemektedir. Bu çerçevede dijitalleşme ve din ilişkisi yeni dindarlık formlarının doğmasına da zemin hazırlamaktadır. Sözelimi insanlar, televizyon ve radyodan yapılan canlı dinî yayınlarla, ibadethanelere gitmek ya da evlerinde ibadetlerini yerine getirmek yerine, dijital platformların sunduğu imkânlar sayesinde duygusal bir dinî katılım örneği sergileyebilmektedir. Böylece geleneksel dindarlık biçimleri zayıflamakta; bireysel ve kitlesel dindarlık ya da bağlılık biçiminin baskın olduğu yeni dindarlık formları ise görünürlük kazanmaktadır. 1990'lardan itibaren sinema filmleri, radyo-televizyon programları ve dijital ağlarda dinin, özel bir sunum tarzıyla, kitle iletişim araçlarının format ve içeriğinin vazgeçilmez bir unsuru olmaya başladığı artık şüphe götürmez bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Her türlü kurumsal yapı, hiyerarşi ve otoriteyi boşa çıkaran dijital ortam, dinî anlamda ortodoksiden heterodoksiye kadar her düşünceden insanın dinî inanç, düşünce ve eylemlerin serbest bir ortamda dolaşıma katıldığı bir zemin oluşturmaktadır. Değişmez inançlara, kurumsal otorite, ibadet, ritüel ve etik ilkelere sahip olduğu kabul edilen dinin bu statüsünü, bilimsel ve teknolojik gelişme ve sosyokültürel değişim süreçlerine karşı koruyup koruyamayacağı ya da bu süreçte alacağı 'yeni dinî formlar' ile bu durumun yaratacağı uzun vadeli etkiler, yakın gelecekte ve önümüzdeki onlu yıllarda yoğunlukla tartışılmaya devam edecektir.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akgül, M. Dijitalleşme ve Din. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 17/2 (2017), 191-208.
- Arslan, M. Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine. *Birey ve Toplum*, 6/11 (2016), 5-25.
- Bahadır, M., & Çapcıoğlu, İ. Yeni Dini Hareketlerde Çevrimiçi ve Çevrimdışı Yönelimler: Sahaja Yoga Örneği. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 32/2 (2021), 372-386.
- Berger, P. L. The Desecularization of the World. Washington, DC: Ethics and Public Policy Center, 2003.
- Campbell, H. Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds. Introduction: The Rise of the Study of the Digital Religion. ed. H. A. Campbell. 1-21. London: Routledge, 2013.
- Castells, M. Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Birinci Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2003.
- Çapcıoğlu İ. Küreselleşme, Kültür ve Din. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Çapcıoğlu, İ. & Anık, H. Dijitalleşme Çağı'nın Şehir Tasarımı: Neom Projesi. VI. International European Conference on Social Sciences. 129-140. Kyiv, Ukraine: Iksad Global Publications, 2021.
- Çapcıoğlu, İ. & Kaya, E. Pandemi Döneminde Türkiye'de Dini Hayat: Din Görevlileri Örneğinde Dini Hayata Genel Bir Bakış. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2021.
- Çapcıoğlu, İ. Yeni Kitle İletişim Araçları ve Medya Vaizliği. *Din ve Toplum* (16) (2021), 68-77.
- Davenport, T. H. How 'Big Data' is Different. *MIT Sloan Management Review*, 54/1 (2012), 22-25. https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/SMR-How-Big-Data-Is-Different_782ad61f-8e5f-4b1e-b79f-83f33c903455.pdf adresinden alındı.
- Dereli, M. D. Dini Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması. *İnsan & Toplum*, 9/1 (2019), 85-115.
- Dereli, M. D. Sanala Veda. Ankara: Nobel Yayınları, 2020.
- Eravcı, D. B. Kurumların Dijital Dönüşümü: Büyük Veri. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 11/1 (2020), 90-112.
- Ersöz, B., & Kahraman, Ü. G. Bilişim Çağında Bilginin Değişen Yüzü: İnfobezite Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4/2 (2020), 431-444.
- Feyzioğlu, H. S. Sanayi Devrimi. Yakın Çağ Dünya Tarihi ed. H. S. Feyzioğlu, 1-14, Ankara: Nobel Yayınları, 2019.
- Haberli, M. Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (2019), 307-315.
- Haberli, M. Dijital Din Araştırmalarında Konu ve Yaklaşımlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9/2 (2020), 879-902.
- Hartog, P. A Generation of Information Anxiety: Refinements and Recommendations. *Journal of the Association of Christian Librarians*, 60/1 (2017), 44-55.
- Hobsbawm, E. J. Sanayi ve İmparatorluk. Ankara: Dost Kitabevi, 2. Baskı, 2003.
- İşliyen, F. Ş. Dijital Çağda Bilginin Değişen Niteliği ve İnfobezite: Z Kuşağı Üzerine Bir Odak Grup Çalışması. *Selçuk İletişim*, 13/1 (2020), 246-272.
- Janmohamed, S. M Nesli: Yeni Müslüman Gençlik. İstanbul: Kaknüz Yayınları, 2018.
- Küçükkalay, A. M. Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1997), 51-68.
- Marshall, G. Sosyoloji Sözlüğü. Çev. O. Akınhay & D. Kömürçü. Ankara: Bilim ve Sanat, 1999.
- Özen, H. Endüstri 4.0 ve Eğitim: Bir Türkiye Perspektifi. *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/5 (2019), 103-113.
- Patel, S., & Keyur K, P. Internet of Things-IOT: Definition, Characteristics, Architecture, Enabling Technologies, Application & Future Challenges. *International Journal of Engineering, Science and Computing (IJESC)*, 6/5 (2016), 6122-6131.
- Pirim, H. Yapay Zekâ. *Journal of Yaşar University*, 1/1 (tarih yok), 81-93.
- Sadiku, M. N., Shadare, A., & Musa, S. Information Overdose: Causes and Cures. *Journal of Multidisciplinary Engineering Science and Technology (JMEST)*, 3/4 (2016), 4540-4542.
- Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum, 2016.
- Sözen, M., & Mescioğlu, T. Endüstri 4.0'ın İtici Güçlerinin Türkiye ve Çin Üzerindeki Etkileri. *International Journal of Social Inquiry*, 12/1 (2019), 287-315.
- Şahin, O. Bilgi Sosyolojisi Bağlamında Büyük Veri ve Toplumsal Gerçekliğin İnşası. Ankara: Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Şahin, O., & Çapcıoğlu, İ. Bilgi Sosyolojisi Bağlamında Büyük Veri ve Toplumsal Gerçekliğin İnşası, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 32/3 (2021), 684-96.

- Şirmemmedov, K. A. Yeni Teknolojilerin Şirketler Üzerindeki Etkileri: Bulanık Ortamda Bütünleşik Bir Yaklaşım ile Değerlendirme. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. 2019.
- Tekin, M. Din Sosyolojisinin 200'ü. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Ünal, M. F. Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi. *ISOPHOS: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, 2/2 (2019), 19-38.
- We Are Social: We Are Social. Erişim 5 Temmuz 2021. <https://wearesocial.com/digital-2021>.
- White, P., & Assimeng, A. A. Televangelism: A study of the 'Pentecost Hour' of the Church of Pentecost. *Theological Studies*, (2016), 1-6.
- (tarih yok). Ekim 06, 2021 tarihinde Encylopedia Britannica Online: <https://www.britannica.com/topic/televangelism> adresinden alındı

Sanal Dünyada Mahremiyet ve Özel Hayat*

Araştırma
Research

Sevdegül Çekiç

Diyanet İşleri Başkanlığı, Afyonkarahisar Müftülüğü Müftü Yardımcısı
Presidency of Religious Affairs Afyonkarahisar Muftiate Assistant Mufti
Afyonkarahisar, Turkey

 sevdegulcekic@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-9365-1237>

Yazar
Author

Çekiç, Sevdegül. "Sanal Dünyada Mahremiyet ve Özel Hayat". *Tevilat* 2/1 (2021), 45-65. <https://doi.org/10.53352/tevilat.993177>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 2021-09-09 ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X
Accepted / Kabul Tarihi: 2021-10-06 www.tevilat.com
Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiştir.

Bilgi
Info

Sosyal medya günümüz dünyasının sanal bir gerçekliğidir. "Sanal Dünyada Mahremiyet ve Özel Hayat" adlı bu çalışmanın amacı, özel alan ve kamusal alan ayırımından yola çıkılarak İslam hukuku ve ahlaki kurallar çerçevesinde mahremiyet sınırlarını çizmek ve bu sınırların ne kadarının sosyal medyada ihlal edildiğini ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Gerçekleşebilen söz konusu ihlaller sonucunda fert ve toplum üzerine düşen sorumluluklar ile bazı hukuki yaptırımlar ele alınmıştır. Zihinlerimizdeki mahremiyet algısının doğru kodlanmasının, öncelikle ferdin kendine ait özel hayatı başta olmak üzere aile hayatına ve tabii ki toplumun özel hayatına dair kararların alınmasında etkisi yadsınamaz derecededir. Bu sebeple özel hayattaki mahremiyet sınırlarının sanal âlem vasıtasıyla aşılması durumunda oluşabilecek sorumluluklar da bu çalışmada ele alınan konulardır. Özellikle sanal âlemde çocukların mahremiyet haklarının gözetilmesi konusunda ebeveyn tutumlarının son derece önem arz ettiği günümüzde, sosyal medyada özensizce görselleri paylaşılan çocukların ihmal ve istismarına kapı aralandığı görülmektedir. Bu hususta gerek ülkemizde gerekse diğer bazı ülkelerde uygulanan hukuki yaptırımlar metinde öne çıkan kısımlardandır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Mahremiyet, Sosyal Medya, Özel Hayat, Aile.

Özet

* Bu çalışma 2020 yılında Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları tarafından basımı yapılan "İslam Hukukunda Mahremiyet ve Sosyal Medya" adlı kitaptan üretilmiştir.

Privacy and Private Life in Virtual World

Social media is a virtual reality of today's world. The purpose of this article which is named "Privacy in the Virtual World and Private Life" is to determine what boundaries of privacy within the framework of Islamic law and moral rules have been drawn and to try to reveal how much of these boundaries are being violated in social media. And it is discussed that what are responsibilities may occur on the individual and society and what are possible legal sanctions, in case of violation of the boundaries. The effect of the correct coding of the perception of privacy in our minds is undeniable in making decisions about the private life of the individual, family life, and of course, the private life of the society. For this reason, the responsibilities that may arise in case of violation of the privacy boundaries of private life through the virtual world are also the subjects discussed in our article. Especially in the virtual world, nowadays, in which the parental observation is extremely important in regard to the privacy rights of children, it is seen that the door is open to the neglect and abuse of the children whose images are carelessly shared on social media. In this regard, the legal sanctions applied both in our country and in some other countries are among the prominent parts of our article.

Abstract **Keywords:** Islamic Law, Privacy, Social Media, Private Life, Family.

Giriş

Aile fertlerinin zaman zaman başka insanlarla paylaşabildiği ve başkalarının bilmesinde bir sakınca görmediği hususlar için kamusal alan deyimi kullanılabilir. Kamusal alana açılan söz konusu paylaşımlar diğer insanların görebileceği, dinen de bunda bir sakınca görülmeyen hal ve tavırlardır. Buna karşın sadece aile fertlerine ait bilgi ve belgelerin paylaşımların bulunduğu alan ise özel alan olarak isimlendirilmektedir. Özel alan¹ tanımlamasının zihinlerimizde oturması, özel hayatımızın korunmasında oldukça etkili olacaktır.

Özel hayat kişinin umumi hayatından daha dar bir alanı içine alan, yabancı diye tabir ettiği kişilerden, özetle kamusal alandan saklamaya hakkı olduğu özel hallerini ve/veya bilgilerini ifade eder. Günümüzde dijital çağın etkisiyle anonimleşen bireysellik tarzları ortaya çıkmakta, kamusal alanda özel hayata dair ihlallerle karşılaşmaktadır.

2000'li yılların başından itibaren teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte yaşadığımız çağa, bu hızlı dönüşümü tam olarak ifade edebilmek için bilgi çağı, iletişim çağı, dijital çağ gibi çeşitli adlandırmalar yapılmaktadır. Bu kavramlardan bize göre en uygun olanı dijital çağ kavramıdır. Zira bu çağ, sunduğu enstrümanlarla kendine has bir gerçekliği de içinde barındıran bir sanal âlemi de beraberinde getirmiştir. İletişim alanında sunulan çeşitlilik - sosyal medya platformları, bloglar, sosyal ağlar vb. - bu çağın her yaşta insanın gerçek

¹ Özel ve kamusal alan tanımları için bakınız: Burcu Güdücü, "Özel Alan, Kamusal Alan, Kent ve İnsan", *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi* 1/1 (2015), 59-67.

hayatın yanında bu âlemle tanışmasına ve mesajlaşma, anlık bilgi ve görsel paylaşımı gibi son derece cazip etkinlikleri kullanabilmesine imkân vermiştir. Söz konusu dijital çağın sunduğu bu ve benzeri nice imkân bu âlemin insanların özel hayatına ve aile hayatına dönük mahremiyetin, bilinçli veya farkında olmaksızın ifşasına kapı aralamıştır. Bu husus günümüz postmodern dünyasında çerçevesi açıkça çizilmesi gereken bir mahremiyet algısının boyutunu açıkça ortaya koymaktadır.

Mahremiyet, İslam hukuku ve ahlak esasları penceresinden bakıldığında “mahrem” kelimesiyle ilişkilendirilir ve mahrem kelimesi de çoğunlukla kendileriyle evlenilmesi yasak olan belli derecelerdeki akrabayı ifade etmek için kullanılır.² Yukarıda zikredilen postmodern dünyanın getirdikleriyle bakıldığında kitâbu'n-nikâh başlığındaki dar tanımdan öte bir çerçeve çizilmesi gerektiği aşikârdır. İslam'ın tüm çağları kapsayan evrensel nitelikli hüküm ve prensipleri, elbette dijital çağı da eksenine içine almalıdır. O halde mahremiyet; klasik tanımlarına ilaveten başkası duyunca, bilince, dokununca rahatsız olunan her şeyi kapsar ve kapsmalıdır.

Mahremiyetin kapsamına dair bakış açısı oluştururken göz önünde tutulması gereken bir kavram da “insanların gizli hallerini araştırmak” olarak anlamlandırılan teccüs kelimesidir. Teccüsün özel hayatın gizliliğinde olduğu kadar aile mahremiyeti için de geçerliliği söz konusudur. Aile içinde kalması gereken özel bilgilerin veya sadece aileyi ilgilendiren şeylerin gizlice araştırılması aile mahremiyetini ihlal etmektir. Aynı zamanda aileye ait özel bilgi, belge ve fotoğrafların öğrenilmesi teccüs olarak kabul edilmektedir.³ Ailedeki kusur ve mahremiyetin, bunlarla ilgili her şeyin başka insanlara ulaştırılması da teccüs kavramı içerisinde değerlendirilebilir.⁴ “*Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın.*”⁵ ayeti kerimesi, kişilerin kendi mahremiyeti ile aile mahremiyetinin korunması ilkesinin önemini hatırlatması bakımından oldukça manidardır.

Toplum bilimcilerin özellikle vurguladığı bir husus vardır ki o da toplumun temelini teşkil eden en önemli yapı taşının aile mefhumu olduğudur. Bir toplumda nesiller boyu sürecek bir güven ortamının yakalanıp korunabilmesi, toplumsal yapıyı oluşturan ailenin sağlam temeller üzerine inşa edilmesiyle doğrudan ilintilidir. Ailenin ayakta kalması da hiç kuşkusuz ailenin kuruluşunda rol alan eşlerin birbirlerine ve aile birlikteliğine verdikleri değerle ayrıca bu değeri simgeleyen tutum ve davranışlarla sağlanabilecektir. Eşlerin gerek aile içinde gerekse sosyal çevrelerinde sergiledikleri tutum ve davranışlar, söylem ve eylemleri onların ne denli aile olma bilincine sahip olduklarını gösteren birer ölçektir. Kendileri ve ailesi için yaptığı iyilikleri takdir ederek iyilik halinin gelişmesine, etkinliğinin süregelen olmasına katkı sağlamanın huzurunu tadan eşler, birbirleri için dışarıdaki bütün çirkinlikler ve haramlara karşı da örtü

² Salim Ögüt, “Mahrem”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/388.

³ Yusuf Şen, “İslam Hukuku Açısından Aile İçi Mahremiyetin İhlali ve Boşanmalara Etkisi”, *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yay. 27-29 Mart 2015), 2/256.

⁴ Muhammed Râkân ed-Dağmî, *et-Teccüs ve Ahkâmuhû fi'ş-Şer'ati'l-İslâmiyye* (Kahire: Dâru's-Salam, 1985), 140-142.

⁵ el-Hucurât 49/12.

konumunda olmanın sunduğu güvenin esenliğini iliklerine kadar hissederler. “...Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz...”⁶ ayeti eşler arasındaki ilişkide elbisenin bedeni koruması gibi eşlerin birbirlerini korumaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Karı koca, elbise metaforuyla yüklendikleri örtücülük vasıflarını, birbirleriyle paylaştıkları özel hallerini dışarıda paylaşmaları durumunda zedelemektedirler. Hz. Peygamber “*Şüphesiz ki kıyamet gününde Allah indinde en kötü olacak insanlardan biri de karısı ile haşır neşir olup da sonra onun sırrını yayandır.*”⁷ buyurmuştur. Son zamanlarda ülkemizde ve dünyada aile ilişkilerinde mahremiyetin çokça ifşa edildiğine şahitlik etmekteyiz.⁸ Birbirlerine doğum günü, evlilik yıldönümü gibi sürprizler yapan ve bunları sosyal medya aracılığıyla abartılı bir şekilde paylaşan eşler oldukça gündemdedir. Haddi zatında eşlerin bu türden sergiledikleri jestler, Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından da eşler arasındaki muhabbeti arttırması bakımından tavsiye edildiği⁹ bilinmektedir. Her ne kadar bu ve benzeri jestler, aile içerisinde muhabbeti arttırsa da toplumsal düzlemde eşlerin birbirinden olan beklentilerini yükseltebilmektedir. Sosyal medya kullanıcıları arasında oldukça yaygın ve etkili olan bu tür paylaşımlar domino etkisi ile geniş kitleleri de bir anda kapsamına alabilmektedir. Bu durum kullanıcılar arasında, beklentilerinin kendi ailesinde karşılanmadığını düşünen eş sayısının artmasına yol açtığı gibi kişinin kendi eşinde ve ailesinde bulamadığını düşündüğü huzuru, mutluluğu bir başkasında aramasına zemin hazırlamaktadır. Bu ve benzeri şekillerle aile içi ilişkilerin sarsılmasına yol açabilmekle birlikte aile hayatının/özel hayatın sigortası konumunda olan mahremiyet olgusunun toplumsal düzlemde yara almasına da sebep olabilmektedir.

Aslında eşler arasında aranılan gönül huzuruna ve mutluluğa ulaşmak; bunu haramda ve gayrimeşru şeylerde bulduğunu sanarak değil, son derece geniş olan helal dairesinde kalarak mümkün olacaktır. Nitekim “*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir meveddet ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir...*”¹⁰ ayetiyle, eşler arasındaki sevgi ve merhametin ilahî bir lütf olduğu, huzura erebilmenin yolunun eşlerin birbirlerinin kalplerinden geçtiği gerçeği gözler önüne serilmektedir. Toplumun inşası adına çok önemli bir yeri olan aileyi oluşturan eşler bunu bilerek davranmalı, sanal ortamda mutluluk arayışına girmemeli, birbirlerinin mahremiyetini sanal âlemde de korumak için elinden geleni yapmalıdır.

⁶ el-Bakara 2/187.

⁷ Müslim, “Nikâh”, 123; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 32.

⁸ Ergün Yıldırım, “Toplumsal Değişme Sürecinde Aile”, *Aile Sosyolojisi*, ed. Kadir Canatan ve Ergün Yıldırım (İstanbul: Açılım Yay., 2011), 121-139.

⁹ Allah Resûlü’nün eşler arasındaki muhabbeti ve ünsiyeti arttırmaya yönelik tavsiyeleri için bakınız: Buhârî, “Nafakât”, 12; Müslim, “Radâ”, 56; Nesâî, “Hayl ve sebk”, 8; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 23; Tirmizî, “Fedâilü’l-cihâd”, 11.

¹⁰ er-Rûm 30/21.

1. Sanal Âlemde Mahremiyet Bağlamında Ebeveyn Tutumları

Sanal âlemin en gözde mekânları arasında zikredilen sosyal medya platformlarının, kullanıcılarına sunduğu özgürlük yelpazesinde mahrem olanın gönüllü bir şekilde ifşasına da fırsat tanımaktadır. Bu platformlar fertlere reddedemeyeceği bir eğlence vaat ederek onları adeta tüm mahremiyetini ortaya dökmeye çağırılmaktadır.¹¹ Özgürlüğün dahi sınırlarını zorlayan ifşa hareketleriyle ortaya çıkan mahremiyet ihlalleri hakkında akademik tartışmalar sürmekle birlikte bebek ve çocukların sosyal medya ile olan ilişkisi en çok tartışılan konular arasına girmektedir. Daha fazla beğeni alma veya daha fazla takipçi kazanma hazzına kapılan kullanıcılar, paylaşımlarının mahrem olup olmadığını düşünme gereksinimi hissetmemektedir. Çünkü başkalarının dünyasında var olduğunu hissedebilen post-modern insan, az insana görünmenin ve kendi dünyasında yaşamının “sağlıksız” bir durum olduğunu düşünmektedir.¹² Böyle bir düşünceye sahip kimse, mahrem alanlarını gözeterek “kendiliğiyle” var olduğu veya var olmaya çalıştığı dünyasında yaşamının sevincinden mahrum kaldığının belki de hiç farkına varamamaktadır. Günümüzde hamileliğinin ilk anından itibaren sırasıyla bebeğinin her halini herkese açık bir şekilde sosyal medya hesabından paylaşan ebeveynler bu gönüllü ifşanın bir parçası durumuna düşmektedirler.

Dijital çağda, birçok konuda sıra dışı haberlerin artık sıradanlaştığı bir aşamaya doğru yol aldığını söylemek pek de afaki sayılmayacaktır. Söz gelimi son zamanlarda daha doğmadan sosyal medyada hesabı bulunan bebeklere rastlanmaktadır.¹³ Zira Türkiye’de henüz 3 günlük iken ebeveynleri tarafından sosyal medya hesabı açılan bebeğin takipçi sayısı kısa sürede 60 bin kişiye ulaşmıştır.¹⁴ Haberin detayında yer alan;

“Sağlıklı bir şekilde gerçekleşen doğum sonrası pek çok ünlü isim gibi bebekleriyle çekilmiş fotoğraflarını paylaşan ikili diğer isimlerden farklı olarak kızları adına açtıkları sosyal medya hesabı üzerinden paylaşımında bulunmayı tercih etti.”

Şeklindeki ifadelerin aynı zamanda “ebeveynlerin bebeklerinin fotoğraflarını sosyal medyada paylaşabileceği” algısını normalleştirdiği görülmektedir. Hâlbuki ebeveynlerin bilinçli olması gerekmektedir. Böyle bir bilincin ve toplumsal duyarlılığın oluşması adına ebeveynler bebeklerinin, çocuklarının fotoğraflarını sosyal medya platformlarında paylaşmadan önce; “Acaba çocuğumun mahremiyetini ihlal ediyor olabilir miyim?” diye sorabilmelidir.

¹¹ Hal Niedzveckı, *Dikizleme Günlüğü*, çev. Gökçe Gündüç (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 10, 27.

¹² Fatma Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem* (İstanbul: Profil Kitap, 2016), 15.

¹³ <https://www.dha.com.tr/teknoloji/henuz-dogmamis-cocuklara-sosyal-medya-hesaplari-aciliyor/haber-1829870> (Erişim: 20.08.2021).

¹⁴ <https://odatv4.com/magazin/3-gunluk-bebege-sosyal-medya-hesabi-22101806-148737> (Erişim: 20.08.2021).

Duygulu'nun 850 katılımcı ile gerçekleştirdiği "Bireylerin Sosyal Medyada Çocuk Fotoğrafları Paylaşımı ile İlgili Tutumlarına Yönelik Anket Çalışmasının" sonuçları¹⁵ şu şekildedir:

'Sosyal medyada bekleliğime ya da çocukluğuma ait fotoğrafımın paylaşılması beni rahatsız eder/etmez.' ifadesine yönelik yapılan seçimlerde, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun işaretlediği 'banyo yaparken-çıplak fotoğrafımın paylaşılması beni rahatsız eder' seçeneği %35,6'lık bir oranla dikkat çekmektedir. Bunu %18,4 oranıyla 'bikinili-mayolu fotoğrafımın paylaşılması beni rahatsız eder' seçeneği takip etmiştir. 'Hastane fotoğrafımın paylaşılması beni rahatsız eder' seçeneğini işaretleyenlerin oranı ise %17,1 olarak görülmüştür. Geriye kalan %25,2 oranındaki katılımcılar ise; sünnet fotoğrafı, okul fotoğrafı, toplu aile fotoğrafı ve her çeşit fotoğrafımın paylaşılması beni rahatsız eder seçeneklerini işaretlemişlerdir. Tüm katılımcıların %3,8'i ise herhangi bir fotoğrafımın paylaşılması beni rahatsız etmez seçeneğini işaretlemişlerdir.

Başka bir örnekte ise Instagram fenomeni olan dünyaca ünlü çift, henüz anne karnında 37 haftalıkken bebekleri adına Instagram'da bir hesap açmış ve açtıkları hesabın, bebek henüz dünyaya gelmeden sanal dünyada 109 bin takipçisi olduğu görülmüştür. Yeni doğan bu bebeğin takipçi sayısı, sanal dünyada 4 günde 144 bin kişiye ulaşmıştır.¹⁶

Bu tür paylaşımlar bazı ülkelerde çocuk hakları bağlamında sakıncalı bulunmuş ve yasaklamalar getirilmiştir. Ülkemizde de çocuk fotoğraflarının ebeveynleri tarafından internette çok sık paylaşılması konusunda aile mahkemesince verilen kararlar bulunmaktadır. Mesela 2017 yılında sosyal medyada sürekli iki çocuğunun fotoğraflarını paylaşan bir Blogger anneye, eşi tarafından "Çocuklarını reklam malzemesi yapıp para kazanıyor, istismara davetiye çıkarıyor." iddiasıyla açılan boşanma davasında mahkemece baba haklı bulunarak anneye çocuklarının fotoğraflarını paylaşması yasaklanmıştır.¹⁷

BBC'nin haberine göre, Fransız hukukçular çocuklarının fotoğraflarını sosyal medyada paylaşan ebeveynleri uyarmıştır.¹⁸ Hukukçulara göre sosyal medyada fotoğrafı paylaşılan çocuklar büyüdüklerinde ailelerine "özel hayatın gizliliğini ihlal" davası açabilir. Zira Fransa'daki yasalara göre ebeveyn, çocuklarının rızaları olmadan fotoğraflarını paylaştıkları için "gizlilik hakkını ihlal etmekten" suçlu bulunmaları halinde, bir yıl hapis cezasına ve 45 bin euro para cezasına çarptırılabilir. Sosyal medyanın sadece karşılıklı iletişim kurmayı değil, sistemde paylaşılan verilerin saklanması ve gerektiğinde de kullanıcılara

¹⁵ Serap Duygulu, "Sosyal Medyada Çocuk Fotoğrafı Paylaşımlarının Mahremiyet İhlali ve Çocuk İstismarı Açısından Değerlendirilmesi", *TRT Akademi Dergisi*, 4/8 (2019), 462. Makalenin dijital haline ulaşmak için tıklayınız: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/773684>

¹⁶ <https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/sosyal-medyanin-en-genc-fenomeniyeni-dogan-bebek-4-gunde-144-bin-takipciye-ulas,7JjErQIXsE2Q7wPUXVh7RA/uc0W2XyaRkyUYHskiY8UHw> (Erişim: 20.08.2021). Konuyla ilgili bir başka örnek için tıklayınız: <https://www.cnnturk.com/magazin/unlulerin-sosyal-medyada-rekor-kiran-fenomen-bebekleri?page=1> (Erişim: 20.08.2021)

¹⁷ <http://www.gazetevatan.com/-blogger-anneye-cocuk-istismari-suclamasi--1080670-gundem/> (Erişim: 20.08.2021).

¹⁸ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160302_facebook_ebeveynlere_uyari, (Erişim: 20.08.2021).

sunulmasını sağladığı¹⁹ düşünülürse, ileride bu durumdan hoşlanmayan çocukların yukarıda bahsi geçen hakka sahip olabilmesi muhtemel olacaktır.

Sosyal medya kullanımına olumsuz örnek olarak gösterilen bu tür haberler, ebeveynlerce bebek ve çocuklarının teşhiri bağlamında değerlendirildiğinde yapılan mahremiyet ihlalinin boyutlarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. İslam'da çocuğun ihmal ve istismardan, gasp ve kötü muameleden korunması için birçok tedbir öngörülmüştür.²⁰ Dolayısıyla, Yaraticının anne babalara emanet olarak verdiği evlatların bakımı ile her türlü ihmal ve istismardan korunması öncelikle ebeveynlerinin sonra toplumun görevidir.

İslam hukukunda ailenin teşekkül etmesi için meşru bir nikâh gerekmektedir. Bu meşru nikâh sonucunda meydana gelen evlilikle doğan çocukların sorumluluğu anne ve babaya yüklenmektedir. Evlilikle, çocuğun anne babasıyla ve diğer yakınlarıyla arasında hukuki aynı zamanda ahlaki haklar ve sorumluluklar ortaya çıkmaktadır.²¹ İslam hukukunda çocuk ana rahmine düştüğü andan itibaren yaşam hakkı dokunulmazdır. Bu durumdaki ceninin eksik vücûb ehliyeti²² başlamakta ve çocuk sağ doğduğu andan itibaren bazı haklara sahip olmaktadır.²³

Çocuğun bakımını üstlenenler tarafından korunup gözetilmesi, sağ olarak doğduktan sonraki hakları arasındadır. İslam hukukunda "Hidâne" başlığında yer alan bu hak çocuğun fiilen bakımı, terbiyesi ve eğitimini kapsamaktadır. Çocuğun doğumundan itibaren kendine yetebilecek hale gelinceye kadar korunup gözetilmesi maksadıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı yetki, hak ve sorumluluklar, İslam hukukunda bu kapsamda değerlendirilir.²⁴ Bu itibarla sosyal medya platformları veya herhangi bir internet mecrasında çocukların görsellerinin paylaşılarak yapılan gönüllü ifşa, çocuğun haklarının ihmal edilmesi üzerinden değerlendirilebilir. Çocuğun istismarına kapı aralayan bu durum bir çocuk hakkı ihlalidir. Dolayısıyla çocuğun her alanda ihmal ve istismardan korunmasına dönük bir mahremiyet hukuku geliştirilmesi ve bunun gözetilmesi şarttır. Bu hususta aileden başlayarak tüm kamu görevlilerine yönelik farkındalık çalışmaları yapılması ve eğitim verilmesinin faydalı olacağı mülahaza edilmektedir.²⁵

¹⁹ Lokman Cerrah, "Sosyal Medya ve Bazı Kurumsal Etkileşimler ve Sosyal Medyaya Eleştirel Yaklaşım", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2016), 72-73.

²⁰ Süleyman Emre Zorlu, "Günümüz ve İslam Hukukunda Çocuk Hakları Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/2 (2013), 155.

²¹ Hayrettin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku (1. 2. 3. Ciltler Bir Arada)*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 2/136.

²² Çocuğun anne karnındaki teşekkülünden itibaren, lehindeki haklara sahip olabilmesi adına eksik vücûb ehliyeti tanınmıştır. Bu durumda cenin herhangi bir borç altına girmeye ehil sayılmamaktadır. Buna göre cenine sorumluluk yükleyecek tam vücûb ehliyeti tanınmamışken, lehine olan haklarını korumak adına eksik vücûb ehliyetine sahip olduğu belirtilmiştir. Bk. Zekiyyüddin Şâban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 296-297; Ali Bardakoğlu, "Ehliyet", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/535.

²³ Mehmet Akif Aydın, "Çocuk", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/361.

²⁴ Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 17/467.

²⁵ Recep Çiğdem, "Çocuk İstismar ve İhmali", *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, ed. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 197-198.

Çocuklar aslında bir imtihan vesilesidir. Kur'ân-ı Kerim'de bu gerçek şöyle ifade edilir: *"Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan vesilesidir. Katında büyük mükâfat olan ise ancak Allah'tır."*²⁶

Öyleyse; çocukların fotoğraflarının sosyal medya ortamında paylaşımı konusunda hassasiyet önemlidir. Pedofili, istismar gibi son derece ağır etkileri olan birçok psiko-sosyal problemin yaşandığı dijital çağda, çocuklara ait görsellerin sanal ortamda herkesin kullanımına sunulması mahremiyet ilkelerine ters düşmektedir. Çocukların mahremiyetinin korunmasını çocuk hakları kapsamında değerlendirildiğinde İslam hukukunun güncel kaynaklarında sosyal medyada çocuk haklarının korunmasına dair bölümlerin yer alması önemlidir.

2. Sanal Âlemden Hasta Mahremiyetine Dair

Sosyal medyada yapılan paylaşımlar daha çok görsel ağırlıklıdır. Facebook ve Instagram'da paylaşılan fotoğraflar, videolar bir başkasının hayatına dair ipuçları sunarak merak duygumuzu harekete geçirmektedir. Bir başkasını takip etme nerede ve nasıl bir durumda olduğunu öğrenme bu platformların normalleştirdikleri arasındadır. Kullanıcılar da güncel olandan geri kalmamak adına sosyal medyaya daha çok bağlanırlar.²⁷ Bu bağlanma zamanla öyle bir hal alır ki; kendisinin ve aile fertlerinin her halini sosyal medyada paylaşır hale gelirler. Bu duruma en uygun örnek ise ameliyat masasında yarı çıplak halde bulunan bir insanın ya da yakınlarının o halde iken bile fotoğrafının çekilip sosyal medya ortamında "Dualarınızı bekleriz!" diyerek görselinin paylaşılmasıdır. Bu tür paylaşımlar da makale boyunca söz konusu edilen birçok mahremiyet ilkesine ters düşmektedir.

Her geçen gün etkinliğini ve kullanıcılarını artıran sosyal medya platformlarında daha spesifik durumlarla da karşı karşıya kalınmaktadır. Basına yansıyan bazı haberler sosyal medya paylaşımlarının nasıl travmatik bir hal aldığı gösterir niteliktedir. İki genç kızın felçli dedeleriyle çektikleri özçekimi (selfie) "Dedecim, mekânın cennet olsun. Meleklerle karşılaşırın inşallah" şeklinde yorum yazarak sosyal medya hesaplarından paylaşımları, bir süre gündemde yer alan haberlerdendir.²⁸ Bu yorumu okuyan ve fotoğrafı gören kullanıcılar Twitter başta olmak üzere sosyal medya üzerinden yoğun bir eleştiri getirmişlerdir. Bir doktorun anestezi nedeniyle bilinci kapalı olan hastasının mahrem bölgesinde yapılan tedavinin fotoğraflarını çekip, hastasından izin almadan sosyal medyada yayımlaması da bu duruma başka bir örnektir.²⁹ Söz konusu doktorun, sosyal medya hesabında çokça eleştiri alan fotoğraflarla ilgili kendisine yorum yapan bir kullanıcıya verdiği cevap da hasta mahremiyetine

²⁶ el-Enfâl 8/28.

²⁷ Olgun Gündüz, "Toplumsal Değişme ve Mahremiyet Algısı", *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yay. 27-29 Mart 2015), 1/309-311.

²⁸ <http://www.radikal.com.tr/hayat/olu-dedeyle-pozun-gercek-hikayesi-ortaya-cikti-1198114/>, (Erişim: 30.01.2019).

²⁹ <https://www.medimagazin.com.tr/authors/haldun-guner/tr-izinsiz-hasta-paylasimlari-72-9-4090.html> (Erişim: 21.08.2021).

dair yaklaşımını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir: “Benim böyle kullanacağım çok fotoğrafım var. Şu anda kime ait olduğunu bilmiyoruz. Belki hastalarımın biri görüp ‘Aaa bu, benim’ bile diyebilir, bunun izni gerektireceğini sanmıyorum. Yeterli maskeleye yaptığımı düşünüyorum. Açıkçası kimden izin alacağımı bilmiyorum bile. Bu fotoğrafın sadece burada beni takip edenleri bilgilendirmek amaçlı kullanıldığı unutulmamalıdır.”

İslam dininde akıl, can, mal, din ve nesil dokunulmazdır.³⁰ *Zarûrat-ı diniyye* ve *makâsîdü’ş-şerîa* çerçevesinde koruma altına alınan bu şahsiyet haklarının ihlal edilmesi yasaklanmıştır. İnsanların dünya ve ahiret mutluluğunu temin edecek hükümleri ihtiva eden kurallar hayatın her alanında gözetilmelidir.

Yukarıda sözü edilen aynı zamanda basına yansıyan olaylara bakıldığında hasta yakınının, hastaya ait paylaşımı onun rızası dışında yapmasıdır. Bu hususta hastanın, yakınına yönelik bir şikâyeti olmadığı sürece mahremiyetini ihlal etmesi sebebiyle dinen, ahlaken ve aslında örfen doğru olmayan bir fiil gerçekleştirdiği söylenebilir. Bir diğer mesele travmatik hale gelen paylaşımların sonucunda hastanın kendisi veya yakınları bir şikâyette bulunursa Türk Ceza Kanununa göre “Kişilerin özel hayatının gizliliğini ihlal eden kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Gizliliğin görüntü veya seslerin kayda alınması suretiyle ihlal edilmesi halinde, verilecek ceza bir kat artırılır.”³¹ Kanunun bu maddesinde beden mahremiyetine doğrudan bir atfın bulunmaması da TCK açısından tartışılması gereken bir konudur. İslam hukuku bağlamında ise bu konu ta’zîr kapsamında değerlendirilebilir. Zira söz konusu ifşanın normalleşmemesi adına gerekli tedbirlerin alınması önemlidir.

3. Vefat Eden Aile Fertlerinin Mahremiyetlerinin İhlali

Günümüzde birçok şeyin hızlı bir şekilde tüketiliyor oluşu, aynı zamanda insan hayatını oluşturan birtakım unsurların da sıradanlaşmasını beraberinde getirmektedir. İletişim araçları vasıtasıyla tüketilen ve sıradanlaşan gerçeklerden biri de ölüm ve ona dair şeylerdir.³² Aynı özel yaşamın öznelere haline gelen fert sayısının çoğalması, ferde ait olanın topluma açık olana dâhil edilmesiyle mahremiyet sınırları giderek daha fazla zorlanır hale gelmiştir. Fertlerin mahremiyet alanında olan birçok şey başkalarıyla paylaşılır hale gelmiştir. Paylaşılır hale gelen mahremiyetlerden biri de ölümdür.³³

Sosyal medya platformlarında ölen yakınlarının fotoğraflarını paylaşan kişiler, acılarını başkalarına duyurma adına da olsa, ölünün mahremiyetinin yok hükmünde kılındığının farkına varamamaktadır. İnsanların birbirleriyle kurdukları iletişimi son noktaya taşıyan sanal âlem, acısını paylaşmak ve buradan kurduğu iletişimle yakınlarına ölüm haberini duyurmak anlamında

³⁰ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Hamza b. Züheyr (Medine-i Münevvere: ts.), 2/482-483; Hayrettin Karaman, *İslam’ın Işığında Günün Meseleleri I-III* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1988-1992), 504.

³¹ TCK, md. 134.

³² Bahar Balcı, “Savaş Fotoğrafçılığı Bağlamında Ölüm ve Mahremiyet: Ölü Bedenlerin Teşhiri Ya Da Medyanın Ölü-Seviciliği”, ed. Uğur Yavuz vd., *Medya ve Mahremiyetin Sınırları Ulusal Sempozyumu* (Erzurum: ts.) Atatürk İletişim Hakemli Dergisi Özel Sayısı/19.

³³ Hüseyin Köse, *İletişim Sosyolojisi Ders Notları* (İstanbul: Simge Basım, 2012), 7.

fayda sağlamaktadır. Fakat bunun ölen kişinin görselleri paylaşılarak yapılması mevtaya saygı ve onun mahremiyeti bağlamında yeni bir tartışma alanı ortaya çıkarmaktadır.

Son zamanlarda, babasının cesediyle özçekim yapıp bunu sosyal medyada paylaşan insanların basında yer alan haberlerine şahit olunmuştur.³⁴ Bu travmatik durum psikoloji, sosyoloji alanında tartışma konusu olabileceği gibi İslam hukuku bağlamında da muhakkak ele alınmalıdır.

İtalya'nın Lugo kentindeki bir hastanede hayatını kaybeden hastalar ile özçekim yaparak bu fotoğrafları sosyal medyada paylaşan bir hemşirenin polis tarafından yakalanması ve hastane yönetimi tarafından görevinden alınması medyaya yansımıştır.³⁵

Youtube fenomeni ABD'li Logan Paul'un "İntihar Ormanı" olarak da bilinen Aokigahara Ormanı'nda intihar eden birinin görüntüleriyle alay edercesine Youtube'da paylaşması epey gündem olmuştur.³⁶ Ölü de olsa bir insanın alay konusu edilmesi kamuoyu tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilen bir diğer konu da oradaki ölü bedeninin sosyal medya ortamına servis edilmesidir.

Öncelikle insan hakları bağlamında ele alınması gereken bu olaylar kişilerin mahremiyet hakları göz önünde tutulduğunda da problemlidir. Kişilerin kendi rızalarının alınması durumu mümkün olsa izin vermeyecekleri bu durumların, değil bir başkası yakınları tarafından bile paylaşılması uygun değildir.

İnsanın canlısının da ölüsünün de hürmete layık olduğunu belirten Hz. Peygamber, bir Yahudi cenazesi geçerken ayağa kalkmış ve sahabeden birinin "O Yahudidir." demesi üzerine "Ama o insan değil mi?"³⁷ diyerek cevap vermiştir. Yarattılana saygıyı önemseyen bu yaklaşımla birlikte İslam hukuku açısından insanın kendi rızası olmadan, bir başkasının onun üzerinde tasarrufta bulunma hakkının olmadığı gündeme gelecektir.

İslam hukukunda anne karnındaki ceninin eksik vücüb ehliyetine sahip olduğu ve sağ doğması şartıyla bazı haklara sahip olacağı belirtilirken, ölümünden sonra da belli bir süre vücüb ehliyetinin devam edeceği konusu tartışılmıştır. Dolayısıyla İslam hukukçularının bazılarının insanın ölümünden sonra da belli alanlarda ve belli bir süre vücüb ehliyetine sahip olacağı yönünde görüş belirtmesinin ölen kişinin haklarını korumayı amaçladığı ortadır.³⁸ Hanefî fakihleri bu yönde görüş belirterek ölen kişinin zimmetinin ve vücüb ehliyetinin belli durumlarda geçici bir süre devam edeceğini ifade etmişlerdir.³⁹ Bu konuda, ölenin malından borçlarının ödenmesi, teçhiz, tekfin, vasiyet gibi arkasından yapılan bazı işlemlerin doğrudan ölen kişi veya onun terekesini hedef alarak gerçekleştirilmesini delil olarak gösterirler. Hanefilerin bu görüşüyle

³⁴ <https://www.posta.com.tr/olen-babasiyla-fotograf-koyan-fenomen-jelica-ljubicice-ofke-haber-fotograf-2027331>, (Erişim: 28.04.2019)

³⁵ <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet-Tv/video-izle/Cesetlerle-selfie-cekti--Uzw7ICLJosEF.html>, (Erişim: 17.04.2019).

³⁶ <https://www.haberturk.com/youtube-un-vlogger-logan-paul-a-kestigi-ceza-belli-oldu-1792749>, (Erişim: 30.01.2019).

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/6.

³⁸ Bardakoğlu, "Ehliyet", 10/534-535.

³⁹ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebi Bekr el-Merğînânî, *el-Hidâye* (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Babi'l-Halebi, 1970), 4/513.

mirasçılarının ve üçüncü şahısların haklarının korunmasının amaçlandığı açıktır. Fakihlerin çoğunluğu ise ölümle birlikte zimmet ve vücûb ehliyetinin sona ereceği, ölen kişinin mallarının mülkiyetinin mirasçılara devredileceği, yukarıda sayılan işlemlerin de terekeyi elinde bulunduran birinci derecede mirasçıları ilgilendireceği görüşündedir.⁴⁰

Burada ölen kişinin borçlarının yakınları tarafından ödenmesi; alacaklıların onun arkasından ileri geri konuşmak suretiyle şahsiyetine, onuruna zarar vermesinin önüne geçilmesi amacına matuftur. Dolayısıyla aynı yakınlarının, ölen kişinin rızasını alması mümkün değilken onun fotoğraflarını sosyal medya ortamında paylaşarak şahsiyetini zedeleyebilecek bir davranışta bulunması da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Sonuç olarak ölümün gerçekleşmesi kişinin mahremiyetinin teşhir edilmesi hakkını kimseye vermemektedir.⁴¹

TCK'de 125-131. maddeler arasında *Şerefe Karşı Suçlar* başlığı ele alınmıştır. Burada *"Mağdur, şikâyet etmeden önce ölürse veya suç, ölmüş olan kişinin hatırasına karşı işlenmiş ise; ölenin ikinci dereceye kadar üstsoy ve altsoyu, eş veya kardeşleri tarafından şikâyette bulunulabilir."*⁴² maddesi gereği ölen kişiye karşı işlenen suçta dava hakkının kime ait olduğu sabittir. Aslında modern hukukta kişilik ölümle sona ermektedir.⁴³ Her ne kadar vefat eden kişiye hakaret edildiğinde bu kişi, hukukun öznesi olmaktan çıkıyor olsa da böyle bir durum yakınlarını ilgilendirir hale getirmektedir. Öyleyse vefat eden şahıslara yönelik tasarruflarda öncelikle dikkat etmesi gerekenler kanunun ilgili maddesinden de yorumlanacağı üzere yine onun yakınlarıdır.

4. Sosyal Medyanın Boşanmalara Etkisi

Türkiye İstatistik Kurumunun son 10 yıllık evlenme ve boşanma istatistiklerine bakıldığında ülkemizde evlenme oranları düşerken boşanma oranlarının yükseldiği görülmektedir.⁴⁴ 2020 yılında dünya genelinde etkili olan korona virüs (covid-19) salgını, evlenme-boşanma istatistiklerinin önceki 9 yıldan farklılık göstermesine neden olduğundan sağlıklı bir analiz yapabilmek adına burada 2019 yılının istatistiklerine yer verilecektir. Evlenen çiftlerin sayısı 2018 yılında 554 bin 389 iken 2019 yılında %2,3 azalarak 541 bin 424 olurken; 2018 yılında boşanan çiftlerin sayısı ise 143 bin 573 iken 2019 yılında %8,0 artarak 155 bin 47 olmuştur.⁴⁵

⁴⁰ Bardakoğlu, "Ehliyet", 10/534-535.

⁴¹ Ahmet Ekşi, "İslam Hukuku Bakımından Tedavi Sürecinde Hasta Mahremiyetinin İhlali", *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yay. 27-29 Mart 2015), 1/153.

⁴² TCK md. 131, ikinci fıkra.

⁴³ Medeni Kanun'un "Doğum ve Ölüm" başlıklı 28. maddesinin birinci fıkrasına göre, *"Kişilik, çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlar ve ölümle sona erer."* Bk. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>, (Erişim: 25.04.2019).

⁴⁴ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Boşanma-Istatistikleri-2020-37211> (Erişim: 20.08.2021).

⁴⁵ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Boşanma-Istatistikleri-2019-33708> , (Erişim: 20.08.2021)

4.1. Eşlerin Sorumlulukları ve Nüşûz Bağlamında

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri çerçevesinde boşanma oranlarındaki artışın sebepleri arasında aile mahremiyetinin ve karı-koca arasındaki sırların ifşa edilmesi de yer almaktadır. Ailede manevi çözülme, mahremiyetin ihlal edilmesiyle başlar.⁴⁶ Manevi çözülmeyi durdurmak aileyi bir arada tutan değerlerin korunması ile mümkündür. Söz konusu değerlerin korunması ise eşlerin birbirini rencide etmemesi, ölçüyü aşan davranışlarda bulunmaması gibi birtakım sorumlulukların ihmal edilmemesine bağlıdır. Kadının kocası dışında başka erkeklere karşı süslenmesi, aile sırlarını ifşa etmesi, bir zaruret olmaksızın avret yerlerini açması nüşûza⁴⁷ sebep olarak görülür. Erkek için de nüşûz söz konusu olabilmektedir.⁴⁸

İslam'da ailenin geçimi ve sorumluluğu erkeğin üzerine verilmiştir. Fitri özellikleri sebebiyle bu sorumlulukları üstlenen erkeklere aile reisliği (*kavvam*)⁴⁹ görevi Allah tarafından tevdi edilmiştir. Buna karşın kadının da kocasına karşı sorumlulukları vardır. Kocasının onun mehir ve nafaka sorumluluğunu yerine getirme şartıyla, kadın da kocasının izni olmadan evi terk etmeme, makul ölçüde kocasına itaat etme ve kocasının izin vermediği kişileri eve almama gibi mükellefiyetleri mevcuttur.⁵⁰ Kadın için bu durum Nisâ Sûresi 34. ayette belirtildiği üzere kimsenin görmediği anlarda da kendisini koruması ve evlilik hukukuna aykırı davranmaması şeklinde özetlenebilir. Kadın bu sayılanlara riayet etmediğinde nâşize olur. Bu durumdaki kadının nafakadan mahrum olacağı hususunda İslam âlimleri arasında fikir birliği mevcuttur.⁵¹

Nüşûz, erkek için de söz konusu olabilmektedir. Kocanın haklı ya da haksız bir gerekçeyle eşine fena muamelede bulunması nüşûz olarak değerlendirilmektedir. *"Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır. Nefisler de cimriliğe verimlidir. Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*⁵² Ayette kocanın karısına kötü muamelesi ve yüz çevirmesinden bahsedilmekte fakat bunların hangi durumları kapsadığı açıklanmamaktadır. İslam âlimleri ayetin nüzul sebebini de gözeterek⁵³ erkeğin, eşinin nafakasını sağlamamasını, cinsel görevlerini yerine getirmemesini ya da karısına ilgi göstermeyip soğuk davranmasını yüz çevirme şeklinde değerlendirirken, aile reisliğini kullanarak

⁴⁶ Şen, "İslam Hukuku Açısından Aile İçi Mahremiyetin İhlali ve Boşanmalara Etkisi", *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd., 2/262.

⁴⁷ en-Nisâ 4/34. Nüşûz, eşlerin ve özellikle kadınların evlilik hukukuna riayet etmemesi, geçimsiz olmaları anlamında kullanılan fıkıh terimidir. Bu durumda olan kadına naşize, erkeğe de naşiz denir. Bkz. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alf b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, 2010), "n-ş-z", 5/417; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 460; Hacı Mehmet Günay, "Nüşûz", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/303.

⁴⁸ en-Nisâ 4/128.

⁴⁹ en-Nisâ 4/34; el-Bakara 2/228; Buhârî, "Nikâh", 90.

⁵⁰ Alaeddin Ebu Bekir b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâ' fî Tertîbi's-Şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 5/128, 140-144; Günay, "Nüşûz", 33/303.

⁵¹ Günay, "Nüşûz", 33/303.

⁵² en-Nisâ 4/128.

⁵³ Buhârî, "Nikâh", 95; Tirmizî, "Tefsîr", 26.

karısına fena muamelede bulunmasını da nüşûz olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁴ Bu konuda kadının başvurabileceği hukuki yollar da fukaha tarafından tartışılmıştır.⁵⁵

Kadın ve erkek için söz konusu olabilecek bu geçimsizlik hallerinin sonucunda uzlaşma sağlanamaması halinde son çare olarak gerçekleşmekte olan boşanma olayı bu çalışmayı ilgilendiren nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

TÜİK tarafından 2017 yılında yayınlanan en az bir kez boşanmış kişilerin boşanma nedenlerinin incelendiği araştırma sonuçlarına göre öne çıkan boşanma sebeplerinden bazıları aşağıda verilmiştir:

- Kadınların sorumsuz ve ilgisiz davranma nedeniyle boşanma oranı %61,5
- Erkeklerin sorumsuz ve ilgisiz davranma nedeniyle boşanma oranı % 40,2
- Kadınların evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama nedeniyle boşanma oranı % 42,6
- Erkeklerin evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama nedeniyle boşanma oranı % 17,8
- Kadınların dayak/kötü muamele nedeniyle boşanma oranı % 36,4
- Erkeklerin dayak/kötü muamele nedeniyle boşanma oranı % 2,5
- Kadınların aldatma nedeniyle boşanma oranı % 32,2
- Erkeklerin aldatma nedeniyle boşanma oranı % 8,7
- Kadınların eşlerin ailelerine karşı saygısız davranması nedeniyle boşanma oranı % 24,6
- Erkeklerin eşlerin ailelerine karşı saygısız davranması nedeniyle boşanma oranı % 24,0
- Kadınların eşin ailesinin aile içi ilişkilere karışması nedeniyle boşanma oranı % 24,6
- Erkeklerin eşin ailesinin aile içi ilişkilere karışması nedeniyle boşanma oranı % 24,0
- Kadınların terk etme/edilme nedeniyle boşanma oranı %17,4
- Erkeklerin terk etme/edilme nedeniyle boşanma oranı % 12,2.⁵⁶

Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından 2006 ve 2011 yapılan Türkiye Aile Yapısı Araştırma (TAYA 2006 ve TAYA 2011) bulgularına dayanarak boşanma nedenleri incelendiğinde sorumsuz ve ilgisiz davranmanın en önemli boşanma nedenlerinden biri olarak ortaya çıktığı görülmektedir. 2006 ve 2011 yıllarında yapılan Türkiye Aile Yapısı Araştırmalarının her ikisinde de boşanma nedeni olarak öne çıkan bazı durumlar sayılarak bu nedenlerin tek başına boşanma sebebi olup olmadığı sorulmuştur. Bu çerçevede %85 ile %94 arasında oranlarda tek başına boşanma sebebi olarak öne çıkan durumlar aldatma, yüz kızartıcı suçlar, şiddet ve içki/kumar alışkanlıklar olarak

⁵⁴ Muhammed Ebû Zehre, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1377/1957), 347-368; Abdülvehhâb el-Hallâf, *Ahkâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye* (Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 1410/1990), 117-120, 164.

⁵⁵ Bk. Günay, "Nüşûz", 33/304.

⁵⁶ <https://t24.com.tr/haber/tuik-acikladi-iste-turkiyede-bosanma-nedenleri,511202>, (Erişim: 07.09.2021); <https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/tuik-acikladi-iste-turkiyede-eslerin-bosanmasinin-en-buyuk-nedenleri-884587/4>, (Erişim: 07.09.2021).

belirtilmiştir.⁵⁷ İstatistikî veriler dikkate alındığında eşler arasında gerçekleşebilecek nüşüz meselesi gündeme gelebilecektir.

Sosyal medyada yaşanan mahremiyet ihlallerinin neden olduğu olumsuzluklardan evli çiftler de etkilenmektedir. Kendisinin ve birbirlerinin mahremiyetini –hiç kimsenin görmediği alanlar olarak değerlendirilecek olan– sosyal medya platformlarında korumayan, evlilik hukukuna riayet etmeyen eşler, gerçek hayatta olduğu gibi sanal ortamda da nüşüz kavramının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu gibi sebeplerle ihlal olan mahremiyetin, boşanmalar üzerinde önemli bir etkisi olduğu bilinmektedir.⁵⁸

Mahremiyet ihlalinin boşanan çiftlerde oranı % 25 seviyelerindedir.⁵⁹ *Sosyal ve Kriminal Araştırma Merkezi*'nin yaptığı araştırma sonucu hazırladığı raporda; gerçekleşen boşanma vakalarının beşte birinin, eşlerin birbirini internette yaşadığı gayr-i meşru ilişkilerle aldatması sonucunda gerçekleştiği ve sosyal medya ortamının bu durumu tetiklediğini ortaya koymuştur.⁶⁰ Sosyal medya platformları, iletişim kurmak istenilen kişi ya da kişilerle etkileşim halinde olunan kimselerden başka kimsenin görmediği özel alanda yazışma ortamı sunmaktadır. Burada özellikle karşı cinsle olan iletişimde sınırların korunamaması, taraflar arasında birtakım gayri ahlaki olayların yaşanmasını da beraberinde getirmektedir.

2019 Ocak ayında basına düşen “Çok tartışılacak karar! Facebook paylaşımı dayaktan daha ağır...”⁶¹ başlıklı bir haberde evli bir kadının Facebook hesabında yabancı bir erkekle samimi bir şekilde çekilmiş fotoğraflarını paylaştığı ve oradan onunla yazıştığı, bunun sonucunda, kadının evli olduğu erkeğin kadına şiddet uyguladığı belirtilmiştir. Mahkemeye intikal eden ve çiftin boşanmasına sebep teşkil eden bu olayda, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu verdiği kararla kadını daha ağır kusurlu saydığını belirtmiştir. Burada davalı kadının davranışının daha ağır kusur içerdiğine karar veren mahkeme, kadının yaptığı davacı erkeğin kişilik haklarına saldırı niteliğinde olduğuna, bu nedenle de davalı erkeğin manevi tazminatı hak ettiğine hükmetmiştir. Bu olayda da görüldüğü üzere mahremiyet aşımalarının doğurduğu sonuçlar, toplumun farklı kesimleri tarafından değişik boyutlarıyla çokça tartışılması gereken bir durumdur.

Bahsi geçen olay İslam hukuku açısından değerlendirildiğinde öncelikle kocanın karısının hoş olmayan davranışları karşısında sabırlı ve hoşgörülü olması öğütlenmektedir.⁶² Eğer buna rağmen evliliğin devamı sağlanamazsa da

⁵⁷ T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile Ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler Öneriler*, (İstanbul: 2014), 204-206, <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/indirilebilir-yayinlar/67-turkiye-aile-yapisi-arastirmasi-2013-tespitler-oneriler.pdf> (Erişim: 07.09.2021).

⁵⁸ Şen, “İslam Hukuku Açısından Aile İçi Mahremiyetin İhlali ve Boşanmalara Etkisi”, *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Alguları Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yay. 27-29 Mart 2015), 2/263.

⁵⁹ Ahmet Battal, *Boşanma Sebepleri, Bap Uygulama Nihai Rapor* (İstanbul: Eflatun Matbaacılık, 2008), 143-144.

⁶⁰ Bk. M. Raşit Akpınar, “İslam Hukuku Açısından Sosyal Medya”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2017), 502.

⁶¹ <https://sgkrehberi.com/haber/138515/cok-tartisilacak-karar-facebook-paylasimi-dayaktan-daha-agir.html>, (Erişim: 01.02.2019).

⁶² en-Nisâ 4/19.

karşılıklı haklara saygı gösterilerek güzellikle ayrılmaları tavsiye edilmiştir.⁶³ Burada gözden kaçmaması gereken husus sanal ortamdaki bu ihlalin gerçek hayatta gerçekleşen ihalden hiçbir farkı olmadığıdır. Buna göre Nisâ Süresinin 34. ayeti gereğince kocasının sanal ortamda da olsa evlilik hukukuna uygun hareket etmeyen karısına gerekli hukuki tasarrufları uygulama hakkının olması söz konusudur.⁶⁴ Aynı durumda nâşiz kocaya da uygulanabilecek hükümler Mâlikî mezhebinin görüşü doğrultusunda düzenleme yapan 1917 tarihli Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi kanununda mevcuttur.

“Zevceyn beyninde niza’ ve şikak zuhur edip de tarafeynden biri hâkime müracaat ederse hâkim tarafeyn ailelerinden birer hakem tayin eder. Bir veya iki taraf ailesinden hakem tayin olunacak kimse bulunmaz veya bulunup da hakem olacak evsafı haiz olmazsa hariçten münasiplerini tayin eder. Bu suretle teşekkül eden aile meclisi tarafeynin ifadaat ve müdafaatını tetkik ile beyinlerini ıslaha çalışır. Kabil olmadığı surette kusur zevcede ise beyinlerini tefrik eder. Ve zevcede ise mehrin tamamı veya bir kısmı üzerine mühâla’a eyler. Hakemler ittifak edemezlerse hâkim evsaf-ı lazimeyi haiz diğer bir hey’et-i hakemiyye veya tarafeyne karabeti olmayan üçüncü bir hakem tayin eyler. Hakemlerin verecekleri hüküm kat’i ve nâkâbil-i itirazdır.”⁶⁵

Kararnamenin bu maddesine göre, eşler arasında ortaya çıkan bir geçimsizlik kendi aralarında çözüme kavuşamaz ve eşlerden biri mahkemeye başvurursa hâkim iki tarafın ailelerinden birer hakem tayin eder.⁶⁶ Bu hakemler eşlerin arasını düzeltmeye çalışır da başarılı olamazsa kusurun kimde olduğu tespit edilmeye çalışılır. Kusurlu tarafın koca olduğuna kanaat getirilirse hakemlerden oluşan aile meclisi⁶⁷ tefrik kararı verir.⁶⁸ Mâlikî mezhebinin içtihadının esas alındığı bu maddeye göre kadın da boşanma talebinde bulunabilecektir. Bu konu Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından da değerlendirilmiş, kurul karar ve mütalaalarında yerini almıştır. Buna göre evli bir kadın, evliliğin hukuken getirdiği görev ve yükümlülükleri yerine getirmeyen veya kendisine karşı kötü muamelede bulunan kocası için mahkemeye başvurup evliliğini bitirmeyi isteme hakkına sahiptir. Eğer mahkeme eşlerin ayrılmaları yönünde karar bildirecek olursa, mahkemenin verdiği bu kararla dinî hükümlere göre, bir bâin talak meydana gelmiş olmaktadır.⁶⁹

4.2. Eşler Arası Mahremiyet Tutumları Bağlamında

İslam’da asıl olan mümkünse evliliğin devamının sağlanmasıdır. Evliliğin devamı için beden mahremiyetinin korunması ve genel olarak eşlerin

⁶³ et-Talâk 65/1-2, 6-7.

⁶⁴ en-Nisâ 4/34.

⁶⁵ Osmanlı Hukûk-ı Aile Kararnâmesi, md. 130 için bk. Orhan Çeker, *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnâmesi* (Konya: Mehîr Vakfı Yay., 2017), 55-56; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İz Yayınçılık, 2003), 1/ 374.

⁶⁶ en-Nisâ 4/34.

⁶⁷ Bu konuda detaylı açıklama için Çeker, *Osmanlı Hukuk-u Aile Kararnâmesi*, 99-100.

⁶⁸ Yılmaz Yurtseven, “1917 Tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/1-2 (2003), 247.

⁶⁹ <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/861/koca-evlilikin-gereklerini-yerine-getirmiyorsa-kadin-bosanma-talebinde-bulunabilir-mi->, (Erişim: 16.05.2019).

mahremiyet tutumları önemlidir.⁷⁰ Yapılan araştırmalara göre ABD ve Batı lkelerinde boşanma olaylarının artmasının sebebi olarak, bu tutumların sağlıklı bir Şekilde yürütülemediği gösterilmektedir.⁷¹ çiftlerin mahremiyetlerini başkalarına anlatmaları ve başkaları tarafından özel hayatlarının araştırılıp ifşa edilmesi de boşanma sebepleri arasında sayılmaktadır.⁷²

Öyleyse; aile birlikteliğinin sağlanması ve boşanma olaylarının en aza inmesi için eşler birbirinin Őerefini, haysiyetini ve onurunu zedeleyici hareketlerde bulunmamalı, bir özgürlük arayışına girip kendi elleriyle kendi mahremiyetlerini ifşa etmemelidirler. Aksi takdirde bilinçli ya da bilinçsiz, mahremiyet ihlali oluşturacak Şekilde sosyal medyada yapılan bazı paylaşımlar aile içinde problemler oluşturabilmekte hatta boşanmalara sebep olabilmektedir.⁷³

Kişi aynı apartmanda oturduğu insanlardan mahremini korumak için birçok tedbir alırken, aynı zamanda birçok namahremini sosyal medya üzerinden paylaşabilmektedir. Her seferinde mahremiyeti biraz daha yok eden ve utanma duygusu üzerinde olumsuz etkiler bırakan sosyal medyadaki özel paylaşımlar, değerleri aşındırdığı gibi bir süre sonra kanıksanarak normal hale gelmektedir. Söz gelimi akşam eşiyle birlikte vakit geçirirken en özel anlarına dair neler hissettiğini de belirterek sosyal medya hesabında paylaşan bir kimsenin bu davranışının İslam hukuku açısından doğru olmadığı, yasaklanmış bir fiil olduğu gayet açıktır.

İnsanın eşiyle olan mahrem hayatını başkalarıyla sınırsızca paylaşması günümüz dünyasında normalleşmiş gibi görünse de Peygamber Efendimizin bu konudaki uyarılarını dikkate almak gerekir.⁷⁴ Kişi eşiyle birlikte paylaştığı özel hayatını sebebi ne olursa olsun başkalarıyla paylaştığında Peygamberin uyarısına muhataptır. Karı kocanın kusurlarının, ayıplarının, özel hallerinin başkalarına anlatılması ya da sosyal medyada paylaşılması özel hayatın ifşası anlamına gelir. Aleni hale gelen bu özel hallerin rahatsızlık duyulmadan takip edilebilmesi durumunda ise aynı sorumluluğu, mahremiyetin ihlal edildiği platformun takipçilerinin de yükleneceği aşikârdır. Nitekim "*Kim bir Müslümanın (ayıbın) rterse Allah da kıyamet günü onun (ayıbını) rter.*"⁷⁵ hadisindeki uyarı tam burada devreye girmelidir. Burada gözden kaçmaması gereken başka bir husus eşlerin aile hayatının gerektirdiği sadakati göstermemeleridir. T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğünün yaptığı bir araştırma "Medya Profesyonellerinin ve Medyanın Aile Algısı" adıyla 2010 yılında yayınlanmıştır. Türk aile değerlerine ilişkin algıları ortaya çıkarmayı amaçlayan araştırmanın, konusu, kapsamı ve gerçekleştirildiği zaman itibariyle

⁷⁰ Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu* (Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2015), 127.

⁷¹ Penny Edgell, *Din ve Aile*, ev. Yıldız Kızılabdullah ve şahin Kızılabdullah, ev. Ed. İhsan apioğlu, (Ankara: İmge Kitabevi, 2012), 70.

⁷² şen, "İslam Hukuku Açısından Aile İçi Mahremiyetin İhlali ve Boşanmalara Etkisi", *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, ed. Yavuz nal vd., 2/264.

⁷³ Abdullah Kahraman, "Fikhi Perspektiften Sırrın İfşası", ed. Nazife şişman, *Mahremiyet Hayatın Sırları ve Sınırları* (İstanbul: İnsan Yay., 2018), 80.

⁷⁴ Müslim, "Nikâh", 123-124.

⁷⁵ Buhârî, "Mezlim", 3; Müslim, "Birr", 58.

ilk olma özelliğine sahip olduğu belirtilmiştir.⁷⁶ Araştırmada teknolojik araçların aileyi bazı açılardan olumsuz yönde etkilediği ve bunların başında internetin geldiği belirtilmiştir. Yapılan bu araştırmada katılımcıların % 48'i internetin eşler arası sadakati olumsuz etkilediğini düşünmektedir.⁷⁷ 2010 yılı itibariyle araştırmaya katılanların yarısına yakınının bu şekilde düşünüyor olması, internetin günümüzdeki yaygın kullanımı ve kolay erişim olanakları açısından değerlendirildiğinde önemli bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu ağ içinde sosyal medya platformlarının etkisi yadsınamaz durumdadır. Sunulan sınırsızlık ortamında, eşler dini, ahlaki değerlerini bir kenara bıraktıklarının farkında bile olamamaktadır. Bazı uzmanların görüşüne göre sosyal medyanın normalleştirdiği bu ortam eşler arasında sınırlar oluşmasına ve aldatma olaylarının yaşanmasına sebep olabilmektedir.⁷⁸ Şüphesiz ki eşlerin bu halleri İslam'ın öngördüğü aile modeliyle uyuşmamaktadır.

Görevi toplumu din konusunda aydınlatmak olan Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanlığı⁷⁹ bünyesinde il ve ilçe müftülüklerine bağlı Aile ve Dinî Rehberlik Büro/Merkezlere gelen dinî içerikli soru ve sorunlar ilgili kurumların üzerine düşeni ciddiyetle yapması gerektiğini göstermektedir. Sadece 2018 yılında aile ana başlığında eşler arası iletişim konusunda 1145, eşlerin hak ve sorumlulukları konusunda 832, aile içi şiddet konusunda 357 başvuru yapılmış, evlilik- nikâh-boşama ana başlığındaki aldatma-zina alt başlığında ise 787 soru gelmiştir.⁸⁰ Bunlardan hareketle ailelere ve topluma rehber olacak psikolojik, sosyolojik, ahlaki ve hukuki güncel metinler üzerinde çalışılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Günümüzde pek çok insan sosyal medyada kendi iradesiyle gönüllü bir ifşa eylemi yürütmekte bu sebeple mahrem olanla kamusal olan birbirine karışmaktadır. Sanal âlemin sunduğu bu imkânlarla görünür olmayı başaran insan, sosyal medyayı bilinçsiz bir şekilde kullandığında özel hayatına dair mahremini başkalarıyla paylaşmaya devam etmektedir. Hayatın bu denli merkezine alınan sosyal medyanın kullanımında dikkat edilecek hususların hukuki zeminde ele alınması oldukça ehemmiyet kazanmaktadır. Nitekim Müslüman her alanda olduğu gibi sosyal medyada da Müslümanca bir tavır sergilemelidir. Bu sebeple ilahi buyruklar doğrultusunda çizilmiş olan alanın yeniden inşa edilmesi için öncelikle kendimizden başlayarak toplumda eleştirel bir sosyal medya okuryazarlığı oluşturulması önem arz etmektedir.

⁷⁶ Ahmet Rasim Kalaycı (Haz.), *Medya Profesyonellerinin ve Medyanın Aile Algısı* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü), Bilim Serisi 134/5, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/arastirmalar/medya-profesyonelleri.pdf>, (Erişim: 07.09.2021).

⁷⁷ Kalaycı, *Medya Profesyonellerinin ve Medyanın Aile Algısı*, 60.

⁷⁸ <https://www.star.com.tr/yazar/problemler-internet-kullaniminin-ailede-urettigi-3-sorun-yazi-1405485/>, (Erişim: 27.04.2019).

⁷⁹ Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanlığı'nın görevleri için bk. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/sayfa/48/>, (Erişim: 23.05.2019).

⁸⁰ Bu veriler Diyanet İşleri Başkanlığı Bilgi Yönetim Sistemi üzerinden gerekli izinler doğrultusunda alınmıştır.

Sanal âlemin sunduğu bazı imkânlar aileye yönelik birçok unsurun alışık olunanın aksine herkese açık yaşanmasına sebep olabilmektedir. Çocuklarının en sevimli hallerini, hasta ya da vefat eden aile fertlerinin görsellerini sosyal medyaya tekrar tekrar servis eden bir kullanıcı profili son zamanlarda alışık olunan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Her türlü istismarın yaşanabildiği günümüz dünyasında özellikle çocuklara ait görsellerin sanal ortamda herkesin kullanımına sunulması, İslam hukukunda yer alan mahremiyet ilkelerine aykırı görünmektedir. Dolayısıyla bundan sonra yapılacak İslam hukuku çalışmalarında gerçek hayatta olduğu gibi sanal âlemde de çocuk, hasta ve vefat edenlerin haklarının korunmasına dair bölümlerin yer alması önem arz etmektedir. Hasta ve vefat eden fertlerin mahremiyetleri konusunda bilinçlendirme çalışmaları yapılması gerekmektedir.

Mahremiyet ihlalinin meydana getirdiği etkinin boşanan çiftlerdeki oranının %25 olduğu belirtilmiştir. İslam dini eşler arasında karşılıklı hak ve sorumluluklar ihdas etmiştir. Bu sorumlulukların gereğince yerine getirilmemesi durumunda geçimsizlik meydana gelirse belli şartlarda her iki taraf için de nüşüz konusu gündeme gelecektir. Nâşize olan kadın için naslarda hükümler açıktır. Erkeğin nâşiz olması durumunda ise 1917 tarihli Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnamesi'nde Mâlikî mezhebinin görüşü benimsenmiş olup bu durumda kadının da nâşiz olan kocasına dava açabileceği belirtilmiştir. Asıl gözden kaçırılmaması gereken husus ise eşler arasında sanal ortamda gerçekleştirilen ihlalin doğurduğu sonuç açısından, gerçek hayatta gerçekleşen ihlalden hiçbir farkının olmadığıdır. Bunlardan hareketle yazılı metinlerde henüz yerini almayan ve sanal âlemde yaşanan bu konuların, İslam hukukunun aile ile ilgili kısımlarında yer alması gerekmektedir.

Öyleyse öncelikle bir sosyal medya ahlakının oluşması, sonrasında ise hukuki sorumlulukların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Fakat her an doğrudan bir denetimin sağlanmasının çok güç olduğu bu mecrada en önemli tedbir, kişinin özel hayatına dair mahremiyet alanını bizzat kendisinin oluşturması ve korumasıdır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akpınar, M. Raşit. "İslam Hukuku Açısından Sosyal Medya". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2017), 502.
- Aydın, Mehmet Akif. "Çocuk". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 8/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Balci, Bahar. "Savaş Fotoğrafçılığı Bağlamında Ölüm ve Mahremiyet: Ölü Bedenlerin Teşhiri Ya Da Medyanın Ölü-Seviciliği". (Ed. Uğur Yavuz vd.), *Medya ve Mahremiyetin Sınırları Ulusal Sempozyumu*, Erzurum: Atatürk İletişim Hakemli Dergisi Özel Sayısı, (2015), 19.
- Barbarosoğlu, Fatma. *Şov ve Mahrem*. İstanbul: Profil Kitap, 5. Basım, 2016.
- Bardakoğlu, Ali. "Ehliyet". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 10/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. "Hidâne". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 17/467-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Battal, Ahmet. *Boşanma Sebepleri, Bap Uygulama Nihai Rapor*. İstanbul: Eflatun Matbaacılık, 2008.
- BBC Türkçe. "Çocuklar, Facebook'ta Fotoğraflarını Paylaşan Ailelerine Dava Açabilir". Erişim 1 Kasım 2020.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160302_facebook_ebeveynlere_uyari
- Cerrah, Lokman. "Sosyal Medya ve Bazı Kurumsal Etkileşimler ve Sosyal Medyaya Eleştirel Yaklaşım". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4, (2016), 72-73.
- CNN TÜRK. "Ünlülerin Sosyal Medyada Rekor Kıran Fenomen Bebekleri". Erişim 20 Ağustos 2021.
<https://www.cnnturk.com/magazin/unlulerin-sosyal-medyada-rekor-kiran-fenomen-bebekleri?page=1>
- Cumhuriyet. "TÜİK Açıkladı: İşe Türkiye'de Eşlerin Boşanmasının En Büyük Nedenleri". Erişim 7 Eylül 2021. <https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/tuik-acikladi-iste-turkiyede-eslerin-bosanmasinin-en-buyuk-nedenleri-884587/4>,
- Çeker, Orhan. *Osmanlı Hukuk-u Aile Kararnâmesi*. Konya: Mehir Vakfı Yay., 5. Basım, 2017.
- Çiğdem, Recep. "Çocuk İstismar ve İhlali". (Ed. Kemal Sandıkçı), *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- DHA. "Henüz Doğmamış Çocuklara Sosyal Medya Hesapları Açılıyor". Erişim 20 Ağustos 2021.
<https://www.dha.com.tr/teknoloji/henuz-dogmamis-cocuklara-sosyal-medyaya-hesaplar-aciliyor/haber-1829870>
- DHGM, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığının Görevleri. Erişim 3 Eylül 2021. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/sayfa/48/>
- DIYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. Erişim 3 Eylül 2021. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/861/koca-evlilikin-gereklerini-yerine-getirmiyorsa-kadin-bosanma-talebinde-bulunabilir-mi->, (Erişim: 16.05.2019).
- Duygulu, Serap. "Sosyal Medyada Çocuk Fotoğrafları Paylaşımının Mahremiyet İhlali ve Çocuk İstismarı Açısından Değerlendirilmesi". *TRT Akademi Dergisi*, 4/8 (2019), 462.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/773684> (Erişim: 03.09.2021).
- Ebû Zehre, Muhammed. *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1957.
- ed-Dağmî, Muhammed Râkân. *et-Tecessüs ve Ahkâmuhû fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*. Kâhire: Dâru's-Selam, 2. Basım, 1985.
- Edgell, Penny. *Din ve Aile*. çev. Yıldız Kızılabdullah-Şahin Kızılabdullah, Çev. Ed. İhsan Çapcıoğlu. Ankara: İmge Kitabevi, 2012.
- Ekşi, Ahmet. İslam Hukuku Bakımından Tedavi Sürecinde Hasta Mahremiyetinin İhlali. *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Alguları Sempozyumu*, (Ed. Yavuz Ünal, Yusuf Bahri Gündoğdu, Şevket Pekdemir, Hasan Atsız), 1/153. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yay. 27-29 Mart 2015.
- el-Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ*. (Thk: Hamza b. Zühayr), Medine-i Münevvere, ts.
- el-Hallâf, Abdülvehhâb. *Ahkâmü'l-Ahvâlî's-Şahsiyye fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1990.
- el-Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed, *Bedâiü's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- el-Merğînânî, Burhanüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi Bekr el-Ferğânî. *el-Hidâye*, Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Güdücü, Burcu. Özel Alan, Kamusal Alan, Kent ve İnsan. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 1/1 (2015), 59-67.
- Günay, Hacı Mehmet. "Nüşûz". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 33/303-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

- Gündüz, Olgun. Toplumsal Değişme ve Mahremiyet Algısı. *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, (Ed. Yavuz Ünal, Yusuf Bahri Gündoğdu, Şevket Pekdemir, Hasan Atsız), 1/309-311. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yay. 27-29 Mart 2015.
- Habertürk. "Youtube'un Vlogger Logan'a Kestiği Ceza Belli Oldu". Erişim 30 Ocak 2019. <https://www.haberturk.com/youtube-un-vlogger-logan-paul-a-kestigi-ceza-belli-oldu-1792749>,
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Darû's-Sadir, 2010.
- Kahraman, Abdullah. *Fikhî Perspektiften Sırrın İfşası*. (Ed. Nazife Şişman), *Mahremiyet Hayatın Sırları ve Sınırları*, İstanbul: İnsan Yay., 2018.
- Kalaycı, Ahmet Rasim (Haz.). Medya Profesyonellerinin ve Medyanın Aile Algısı. *T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü*, Bilim Serisi 134. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/arastirmalar/medya-profesyonelleri.pdf>
- Karaman, Hayrettin. *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku (1. 2. 3. Ciltler Bir Arada)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 10. Basım, 2005.
- Karaman, Hayrettin. *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri I-III*. İstanbul: İz Yay., 2012.
- Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul: İz Yay., 2003.
- Köse, Hüseyin. *İletişim Sosyolojisi Ders Notları*. İstanbul: Simge Basım, 2012.
- Köse, Saffet. *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2015.
- Medimagazin. "İzinsiz Hasta Paylaşımları". Erişim 21 Ağustos 2021. <https://www.medimagazin.com.tr/authors/haldun-guner/tr-izinsiz-hasta-paylasimlari-72-9-4090.html>
- Mevzuat. Erişim 25 Nisan 2021. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>
- Milliyet Gazetesi. "'Blogger' Anneye Çocuk İstismarı Suçlaması!". Erişim 20 Ağustos 2021. <http://www.gazetevatan.com/-blogger-anneye-cocuk-istismari-suclamasi--1080670-gundem/>
- Milliyet Gazetesi. "Cesetlerle Selfie Çekti". Erişim 17 Nisan 2019. <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet-Tv/video-izle/Cesetlerle-selfie-cekti--Uzw7ICLJosEF.html>
- Niedzvecki, Hal. *Dikizleme Günlüğü*. çev. Gökçe Gündüç. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- NTV. "Sosyal Medyanın En Genç Fenomeni: Yeni Doğan Bebek 4 Günde 144 Bin Takipçiye Ulaştı". Erişim 20 Ağustos 2021. <https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/sosyal-medyanin-en-genc-fenomeniyeni-dogan-bebek-4-gunde-144-bin-takipciye-ulas,7JjErQIXsE2Q7wPUXVh7RA/uc0W2XyaRkyUYHzkiY8UHw>
- Oda TV. "3 Günlük Bebeğe Sosyal Medya Hesabı". Erişim 20 Ağustos 2021. <https://odatv4.com/magazin/3-gunluk-bebege-sosyal-medya-hesabi-22101806-148737>
- Öğüt, Salim. "Mahrem". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 27/388-389. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Posta Gazetesi. "Ölen Babasıyla Fotoğraf Koyan Fenomen". Erişim 28 Nisan 2019. <https://www.posta.com.tr/olen-babasiyla-fotograf-koyan-fenomen-jelica-ljubicice-ofke-haber-fotograf-2027331>
- Radikal. "Ölü Dedeyle Pozun Gerçek Hikayesi Ortaya Çıktı." Erişim 30 Ocak 2019. <http://www.radikal.com.tr/hayat/olu-dedeyle-pozun-gercek-hikayesi-ortaya-cikti-1198114/>,
- SGK Rehberi. "Çok Tartışılacak Karar: Facebook Paylaşımı Dayaktan Daha Ağır". Erişim 1 Şubat 2019. <https://sgkrehberi.com/haber/138515/cok-tartisilacak-karar-facebook-paylasimi-dayaktan-daha-agir.html>
- Star. "Problemlili İnternet Kullanımının Ailede Ürettiği 3 Sorun". Erişim 27 Nisan 2019. <https://www.star.com.tr/yazar/problemlili-internet-kullaniminin-ailede-urettigi-3-sorun-yazi-1405485/>
- Şâban, Zekiyyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 5. Basım, 2001.
- Şen, Yusuf. "İslam Hukuku Açısından Aile İçi Mahremiyetin İhlali ve Boşanmalara Etkisi". *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, (Ed. Yavuz Ünal, Yusuf Bahri Gündoğdu, Şevket Pekdemir, Hasan Atsız), 2/256-264. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yay. 27-29 Mart 2015.

- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü. *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler Öneriler*. İstanbul: Bakanlık Yayınları, 2014.
- T24. "TÜİK Açıkladı: İşte Türkiye'de Boşanma Nedenleri". Erişim 7 Eylül 2021. <https://t24.com.tr/haber/tuik-acikladi-iste-turkiyede-bosanma-nedenleri,511202>,
- TAYA, Türkiye Aile Yapısı Araştırması. Erişim 7 Eylül 2021. <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/indirilebilir-yayinlar/67-turkiye-aile-yapisi-arastirmasi-2013-tespitler-oneriler.pdf>
- TÜİK, Evlenme İstatistikleri 2019-2020. Erişim 20 Ağustos 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211> <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2019-33708>
- Yıldırım, Ergün. "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile". (Ed. Kadir Canatan ve Ergün Yıldırım) *Aile Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Yay., 2001.
- Yurtseven, Yılmaz. "1917 Tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/1-2 (2003), 247.
- Zorlu, Süleyman Emre. "Günümüz ve İslam Hukukunda Çocuk Hakları Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/2 (2013), 155.

Postmodernizm, Dijitalleşme ve Hibrit Dindarlık

Araştırma
Research

Mustafa Çuhadar

Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim dalı.

Ph.D. Student, Selçuk University, Institute of Social Sciences, Department of Journalism, Konya, Turkey

✉ mstfchdr@gmail.com

🆔 <https://orcid.org/0000-0003-2957-1176>

Yazar
Author

Çuhadar, Mustafa. "Postmodernizm, Dijitalleşme ve Hibrit Dindarlık". *Tevilat* 2/1 (2021), 67-88.

📄 <https://doi.org/10.53352/tevilat.994404>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 2021-09-12 ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 2021-10-19 www.tevilat.com

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Bilgi
Info

İletişim teknolojileri; dini yayma, daha fazla kişiyle buluşturma, dinî bilgilere, kaynaklara erişim ve dinî kimliği yansıtma gibi motivasyonlarla bir araya geldiğinde dindarlık ile iletişim teknolojileri arasında etkileşimlerin doğması kaçınılmazdır. Buna bağlı olarak dindarlığı tanımlarken özellikle son dönemlerde iletişim disiplininin kavramlarına yönelim bulunduğunu söylemek mümkündür: 'Medya dindarlığı', 'prime-time dindarlığı', 'sanal dindarlık', 'sosyal medya dindarlığı', 'sanal cemaat dindarlığı', 'selfie-dindarlığı', 'teknodindarlık', 'dijitalleşen dindarlık', 'dijital dindarlık', 'kes-yapıştır dindarlığı', 'çevrim içi dindarlık' bunlar arasında değerlendirilebilir. Bu kavramlar dindarlığın iletişim teknolojilerine bağlı olarak şekillendiği, dönüştüğü iması içermekte ve bir tipoloji oluşturmaktan ziyade dijitalleşme sürecinin günümüzdeki yansımalarını dindarlık bağlamında ele almaktadır. Dijitalleşmenin başladığı süreç, dünyanın postmodernizmle açıklandığı döneme denk gelmekte, iletişim araçlarının postmodern dünyadaki etkinliğine odaklanan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu bakımdan dijitalleşme, postmodernizm ve dindarlık arasındaki ilişki, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada Weber'in "ideal tipler" yöntemi kullanılacaktır. Bu yöntemle dijitalleşme, postmodernizm ve dindarlık arasındaki ilişki, literatürde yer alan muhtelif kaynaklardan yararlanılarak 'hibrit dindarlık' kavramıyla açıklanacaktır. Hibrit dindarlık, dijital mecralara uyumlu bir dindarlık formu olarak tanımlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gazetecilik, Postmodernizm, Dijitalleşme, Dindarlık, Hibrit Dindarlık.

Özet

Postmodernism, Digitalization and Hybrid Religiosity

New interactions between religiosity and communication technologies inevitably emerge when such motivations accompany communication technologies as spreading the religion, acquainting more people with the religion, access to religious knowledge and sources, and reflecting the religious identity. Accordingly, it is natural to observe an inclination, particularly in recent periods, to refer to particular concepts related to the field of communication to define and describe religiosity such as, among others, 'media religiosity', 'prime-time religiosity', 'cyber religiosity', 'social media religiosity', 'cyber congregation religiosity', 'selfie religiosity', 'techno-religiosity', 'digitalized religiosity', 'digital religiosity', 'cut-and-paste religiosity', 'online religiosity'. These concepts suggest that religiosity is shaped and transformed based on communication technologies and address the reflections of the digitalization process in the context of religiosity rather than developing a typology. The emergence of digitalization corresponds with the era when the world is explained through postmodernism, and some approaches focus on the efficacy of communication technologies in the postmodern world. In light of this, this study deals with the relationship between digitalization, postmodernism, and religiosity. The study employs Weber's ideal type methodology. Through this method, the relationship between digitalization, postmodernism, and religiosity is explained, using various sources in the literature, by the concept of 'hybrid religiosity'. The term hybrid religiosity will be defined as a type of religiosity compatible with digital media.

Abstract

Keywords: Journalism, Postmodernism, Digitalization, Religiosity, Hybrid Religiosity.

Giriş

Teknolojik değişim, modern toplumun giderek daha parçalı bir yapıya doğru evrilmesine de bağlı olarak-geleneksel yaşamı, kültürü ve bilhassa dinî hayatı etkilemektedir. Zira ilk etapta küçük bir kesimi ilgilendiren teknolojik değişim, zamanla bütün toplumu kapsamı altına almaktadır (Akgül, 2020, 35). İletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak ilerleyen toplumsal yaşamdaki dönüşümler, sosyal hayatın tüm alanlarına sirayet ederek bireyleri olduğu kadar dinî kurum ve pratikleri de etkilemiştir. Dinî inanç ve ibadetlerde dahi değişim gözlenmeye başlanırsa literatürde “dindarlığın yeni biçimleri” olarak yerini almıştır (Demir, 2016, 124).

Arslantürk'e göre (2004, 239) din-dindar ve dindarlık birbiriyle iç içe geçen üç kavramdır. Din, “aşkın varlıkla (mutlak kutsal) ilgili iman halindeki inanç hükümlerinin kişinin ve toplumun hafızasında muhafaza edilmiş, davranış haline getirilmiş ve böylece kişiye ve topluma bir hayat biçimi sunan/sağlayan normlar sistemidir”. Bu tanımdan hareketle dindar, “din özelliği taşıyan herhangi bir dini kabul eden, benimseyen ve davranış haline dönüştüren kişiyi” ve dindarlık ise “din özelliği taşıyan herhangi bir dinin kabulü, benimsenmesi ve davranış haline getirilme derecesini” ifade etmektedir. Tanım, kapsam ve kategori bakımından tartışmaların devam ettiği dindarlık kavramı bu yönüyle karmaşıklığı ve muğlaklığı halen barındırdığı için farklı dindarlık anlayışlarını beraberinde getirmektedir (Arslantürk, 2004, 240-241; Tekin, 2011, 129). Kızılgeçit'e göre de (t.y, 57-86) 'dinî inanç ve öğretilerin çeşitli tutum ve davranışlarla belli zaman ve şartlarda birey, grup ve toplum tarafından yaşantıya aktarılması' şeklinde

tanımlanan dindarlık, geniş inanç ve uygulama şekillerini içeren, dinamik ve kompleks bir yapıdır. Başka bir deyişle dindarlık, bireysel tercihler ve kültürel unsurlarla da şekillenerek dinî hayatın çok farklı formlarla açığa çıkmasına sebep olmaktadır. Dindarlığın bu yönüyle, günümüzdeki dijitalleşme eğiliminden etkilenmemesi kaçınılmaz bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital iletişim araçlarının, gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline dönüşmesi, toplumun da dijitalleşmesini beraberinde getirmektedir. Dijitalleşme, mikro düzeyde bir bireyin eğitim hayatından başlayarak makro düzeyde uluslararası ilişkileri de barındıran geniş bir yelpazede hüküm sürmektedir. Bu durum kuşkusuz dinî hayatı/dindarlığı da etkilemiş görünmektedir. Dinî bilginin dijital medyalardan sunulması, dinî kurumların dijital mecralardaki çeşitli tebliğ ve irşat faaliyetleri, dindar bireylerin dijital mecra da temsil biçimleri, dinî kaynak veya fetvalara online erişim ve 'helal' konseptli ticarî anlayışın dijitalleşmesi gibi göstergeler, dindarlık ile dijitalleşme arasındaki etkileşimin muhtelif tezahürlerini göstermektedir.

Araştırmamızdaki bir diğer kavram olan postmodernizm ise küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler yanında kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi faktörlerin etkisiyle toplumsal hayatta geniş ve köklü bir değişim ve dönüşümün yaşandığı dönemi yansıtmaktadır (Bolat, 2019, 33). Dolayısıyla Turner'ın belirttiği gibi (1999, 153) postmodernite kimilerince, iletişim teknolojisindeki yeni araç ve depolama örüntülerinin bir sonucu olarak çözümlenmektedir. Günümüzde, dijitalleşmeye bağlı olarak iletişim teknolojilerindeki dönüşüm, dijital çağın aynı zamanda postmodern çağa içkin bir süreç olduğuna işaret etmektedir. Pınarbaşı'na göre (2021, 21-22) iletişim teknolojileri ile birey arasındaki ilişkinin düzeyini ve dinamiklerini açıklayan çeşitli doktrinler, bireyi merkeze alıp iletişim araç ve biçimlerinin bireyde meydana getirdiği değişim ve dönüşüme odaklanmaktadır. Bireylerin toplumların kültür örüntüsüne yansımalarıyla birlikte geleneksel yaklaşımlar çeşitlenmekte, farklılaşmakta, buna bağlı olarak ya yeni formlar kazanmakta ya da tamamen ortadan kalkmaktadır.

Toplumsal yapının sacayaklarından biri olan iletişim pratiklerindeki dönüşüm dindar bireyleri ve dinî pratikleri de dönüştürme potansiyelini elinde bulundurmaktadır. İletişim pratikleri ile dinî pratiklerin buluşması, geleneksel dindarlığın da değişime uğrayacağına göstergesi olarak kabul edilebilir. Buna bağlı olarak dindarlığın farklılaşmasını, çeşitlenmesini ifade eden, iletişim teknolojilerinin kullanımına bağlı olarak şekillendiği düşünülen çeşitli dindarlık tanımları bulunmakta ve bunlar bir tipoloji sunmaktan çok dindarlığın geleneksel veya yeni medya vasıtasıyla şekillendiği üzerine temellenmektedir. Kaynaklarda tespit edebildiğimiz kavramlar şu şekilde sıralanabilir: '*Medya dindarlığı*' (Demir, 2009; Akgül, 2020), '*prime-time dindarlığı*' (Kirman, 2016; Geçer, 2015), '*sanal dindarlık*' (Çamdereli, 2018), '*sosyal medya dindarlığı*' (Polat, 2019; Oyman, 2016; Akgül, 2020; Utma, 2019), '*sanal cemaat dindarlığı*' (Özbolat, 2016), '*selfie-dindarlığı*' (Geçer, 2018), '*teknodindarlık*' (Doğan, 2018), '*dijitalleşen dindarlık*' (Karşlı - Aycan, 2020), '*dijital dindarlık*' (Çamdereli, 2018), '*kes-yapıştır dindarlığı*' (Baloğlu, 2020) ve '*çevrim içi dindarlık*' (Eken, 2021).

Bu kavramlardan bazılarını açıklamak gerekirse, "*prime time dindarlığı*" radyo ve televizyonlardaki belli tarih ve saatlerde dinî yayınlara verilen önem

sonucunda bu yayınların izlenmesi şeklinde kendini gösteren bir dindarlık türüdür. Bu dindarlık biçiminin ortaya çıkmasında, dine pragmatik yaklaşılarak dinin reyting kaygılarını giderecek şekilde tasarlanması, dini program türlerinin ortaya çıkarılması, çeşitli uzmanların ekrana çıkarılarak polemikler oluşturulması, halkın ilgisini çekecek konu ve konukların bulunması, yapımcıların meşhur sanatçılara ezan, mevlit, ilahi okutmaları gibi medyatik gerekçeler bulunmakta; adeta büyük bir yarış sergilenmektedir (Kirman, 2016, 244; Geçer, 2015, 78-79). Buradaki *prime time* terimi her ne kadar günün belirli saatlerine yönelik bir kavram olsa da aslında senenin “belli günlerinde” dinî motiflerin artışı ve medyada daha sık kullanılmasını da açıklamaktadır (Geçer, 2018, 91).

Bir diğer kavram olan “*sosyal medya dindarlığı*”, popüler kültür ve din arasındaki ilişki etrafında sosyal medyanın, dindarlığı dönüştürdüğüne atıfta bulunmaktadır. Oyman’a göre (2016, 139-140) bu dindarlık, postmodern dünya dindarlığı olarak, diğer dindarlık türlerine nazaran daha yeni ve daha etkili bir dindarlık türüdür. Sosyal medya dindarlığının teknolojik gelişme, kültür değişimi, değişen bilgi kaynakları, bilginin doğrulama mercii ve otorite olarak insan doğası ile güdülemeleri ve gittikçe izafeleşen değerler alanının bütünüyle ilgisi bulunmaktadır (Akgül, 2020, 40). Giderek toplumda yaygınlık kazanan bu dindarlık türü, bireyin gündelik pratiklerinden farklı olarak, sosyal medyadaki dinî paylaşımlardan daha ziyade sloganik söylemlerde kendini hissettirmektedir. Bu yönüyle postmodern dünyayı temsil eden sosyal medya dindarlığı, bireyin reel hayatında dinî tutum ve davranışları yaşayıp yaşamadığına bakmaksızın bunları sosyal medyada temsil etmesi ve kendisine dindar imajı oluşturmaya çalışması şeklinde kavramsallaştırılmaktadır (Utma, 2019, 899). Teknolojik gelişimle birlikte bilgisayar ortamı iletişim olanaklarını dinî amaçlar doğrultusunda aktif bir biçimde kullanan dindar kişileri tanımlamak üzere literatürde yer alan bir başka kavramsa “*tekno-dindarlık*”tır. Dindarların artık, mekâna bağlı olmadan telefon, tablet veya bilgisayarlarından dinî eğitim ve uygulamalarla dinî deneyim ve bilgilerini artırdıkları gözlenmektedir. Dolayısıyla tekno-dindarlar, dindarlığın toplumsal alandaki teknolojik değişimi olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Doğan, 2018, 32). “*Dijital dindarlık*” ise bireyin, dijital alana göre dindarlığını göstermesi anlamına gelmektedir. Buna göre dindarlık özlü söz, fotoğraf veya video yoluyla dijital alanda gösterilen bir olguya dönüşmüştür (Karşlı - Aycan, 2020).

Bu çalışmada ise Weber’in ‘ideal tipler’ yönteminden hareketle, dijitalleşme ve dindarlık arasındaki ilişki literatürde yer alan çeşitli bulgulara dayanılarak ‘*hibrit dindarlık*’ kavramıyla açıklanmaya çalışılacaktır.

Weber’in metodolojisinde çok önemli bir yer tutan “ideal tip” terimi, gerçekliğin belli öğelerinin mantıksal tutarlılığa sahip bir kavram olarak soyutta inşasıdır. “İdeal” teriminin herhangi bir değer yargısıyla ilgisi yoktur. Bir yüceleştirme veya ideal yaşam biçimi şeklinde değerlendirmeyi gerektirmez. “İdeal tipler” kavramı karşılaştırma yöntemiyle bağlantılı; genel kavramların kullanılmasını gerektiren bir yöntemdir. İdeal tipler, genel kavramlar olarak Weber’in dünya tarihinin betimleyici verilerini çözümlemeye hazır hale getirmekte yararlandığı düşünsel araçlardır. Weber’in genelleştirilmiş kavramlar kullanmaktaki amacı, toplumun bağlı bulunduğu düzenlilikleri

anlamaktır. Nedensellik arayışını tatmin edecek şey, bu düzenliliktir. Düzenli olayların sıralanışındaki nedenselliği anlamak için de karşılaştırılabilir durumları incelemek gerekir. Weber, çok farklı ideal tip kullanarak, belli bir tarihsel durumu kavramsal olarak inşa eder; araştırmadaki amacına göre (kavram geliştirmek ya da bir tarihsel durumu kavramak) yöntemini belirler (Weber, 2004, 107-109).

Dijitalleşmeye bağlı iletişim pratikleri dünyanın farklı bölgelerindeki toplumlarla artık bütünleşmiştir. Bu durumda dijitalleşme ve ona bağlı pratiklerin, insan hayatına tesirleri ele alınırken dindarlığı da kapsadığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada hibrit dindarlık, “*dinî pratiklerin dijital teknolojileriyle birleşmesi, kesişmesi, yöndeşmesi sonucunda ortaya çıkan, dijitalle uyumlu bir dindarlık*” şeklinde tanımlanacaktır. Hibrit dindarlığı tanımlamanın yolu, onu etkileyen faktörlere temas etmekle ve karşılaştırmalar yapmakla mümkündür. Bu bakımdan literatürde yer alan bazı bulgulara dayanılmak suretiyle yapılacak karşılaştırmalar ‘hibrit dindarlığı etkileyen faktörler’ şeklinde temelde dört başlık etrafında işlenecektir. Birincisi, dindarların dijital mecralardaki çeşitli görünümüne odaklanmaktadır. İkincisi, ‘uyum’ kelimesiyle bağlantılı olarak işlevselci bir yaklaşımın egemenliğini içermektedir. Bununla birlikte üçüncüsü, geleneksel dinî gruplarda işlevselci bakış açısının İsmailağa örneğinden hareketle değerlendirilmesidir. İsmailağa, 2000’li yıllara kadar medyaya karşı ihtiyatlı bir yaklaşım sergilerken, günümüzde dijital medyayı etkin kullanmaya gayret gösteren bir dinî grup olması nedeniyle çalışmaya dahil edilmiştir. Dördüncüsü ise, yeni kuşakların dijital mecralardan dinî bilgi edinme pratiklerine dayanmaktadır. Çalışmada bu dört etkenin, dijitalleşme ve dindarlık arasındaki ilişkiyi belirlediği varsayılmaktadır.

1. Hibrit Dindarlık: Kavramsal Çerçeve

Çalışmamızın temel konusunu oluşturan *hibrit dindarlık* kavramında yer alan hibrit kelimesinin Türk Dil Kurumu Sözlüğünde iki anlamı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi melez’dir ki mecazî olarak ‘katişik, karışık’ manası taşımaktadır. Hibrit kelimesinin ikinci anlamıysa ‘iki farklı güç kaynağının bir arada bulunması’dır (TDK, 2019, 1097-1648). Oxford İngilizce Çevrimiçi Sözlüğünde ise hibrit “iki farklı elementi birleştirerek yapılan (ortaya çıkan) bir şey” şeklinde tanımlanmıştır. Burada vurgulanması gereken nokta; farklı elementlerin bir araya gelerek oluşturduğu yeni bir şey olma durumudur (Çağırkan, 2019, 567).

İçinde bulunduğumuz çağ; farklı türde (analog veya dijital) iletişim teknolojilerinin bir arada bulunduğu, birlikte kullanıldığı başka bir deyişle hibrit iletişim araçlarının varlığını sürdürdüğü bir dönemdir. Innis, McLuhan ve Castells gibi kuramcıların bakış açısından bu durum, toplumsal kültürün de hibritleşeceği anlamı taşımaktadır (Aktaş, 2014, 25). 1970’lerden itibaren günümüze kadar hızla devam eden iletişim teknolojilerindeki yenilikler, geleneksel medyanın sun(a)madığı imkanları karşımıza çıkarmıştır. Bu nedenle kronolojik olarak değil, özellik ve işlevsellik yönleriyle ‘yeni’ sıfatıyla tanımlanan medyanın, kimi özelliklerinin ön plana çıktığı gözlenmektedir. Aktaş bunları,

dijitalleşme, yakınsama (yöndeşme), etkileşim, kontrol, kitesizleştirme, eşzamansızlık, hipermetin ve mutlimedya olarak sıralamaktadır (2014, 58-72). Bu özellikler arasında dijitalleşmenin ön plana çıktığı bir iletişim alt yapısının bulunduğu görülmektedir.

İletişimin Gücü eserinin girişinde Castells'in bahsettiği gibi (2016, 1) iletişim araçlarına dayalı iletişim "toplumsal ölçekte insanların hayatlarında anlam üreten işaretleri aldıkları, işledikleri ve gönderdikleri sembolik ortamı oluşturan şeydir. İletişim araçlarına dayalı iletişimin dinamikleri ve etkileri özgül iletişim sistemlerinin kültürü, örgütlenmesi ve teknolojisine dayanır. Bu nedenle dijital iletişimin gelişmesiyle birlikte iletişimin dönüşümü, buna bağlı olarak örgütlenme ve kültürde meydana gelen değişiklikler iktidar ilişkilerinin işleme biçimini derinden değiştirmiştir."

İletişim teknolojilerinin en ilkel araçlarından matbaaya, kitle iletişim araçlarından dijital mecralara kadar neredeyse tamamının dinin diğer toplumlara aktarılmasında birer araç olarak kullanıldığı bilinmektedir. Geçmişte bilgi ve kutsal metinler sadece sözlü veya yazılı olarak aktarılıp muhafaza edilirken günümüzde dinî kaynakların önemli bir kısmının dijital ortama da aktarılıp dağıtıldığı müşahede edilmektedir. Milyonlarca dinî doküman dijital platformlarda barındırılmakta ve kullanıcılara kolaylıkla sunulmaktadır (Haberli, 2019, 309). Bu durumda, din ve dijitalleşme arasında çeşitli temalar ortaya çıkmaktadır. Dereli, bunları; *siber uzamda dinî bilginin imkânı ve otantikliği, siber uzamda dinî otorite, çevrimiçi ritüel, çevrimiçi dinî cemaatler/topluluklar ve çevrimiçi dinî kimlik* şeklinde tasnif etmektedir (2020, 92-104). Bu temaların yalnızca başlıklarıyla dahi dijitalleşme ve dindarlık arasındaki ilişkiyi çeşitli düzeylerde okumak mümkün görünmektedir.

İnsan davranışlarını belli bir amaç doğrultusunda, belli hedefe yönlendiren faktörlere motiv ve bu yönlendirmenin belli bir zaman sürecinde gerçekleşmesine de motivasyon süreci denilmektedir. Böylelikle insan davranışının iki temel özelliği bulunduğu söylenebilir: Hedefe yönelme ve organize olma. Her iki özelliğin ortaya çıkışında bireyin istek ve ihtiyaçları, bilgi ve duyguları rol üstlenmektedir. Bunlar bir bütün halinde, belli davranışların oluşmasına neden olurlar. Belli bir kültür içinde yaşayan kişiler, aynı sosyal ve fizikî çevreyi paylaşan, benzer problemlerle karşılaşan insanların dünyaya bakışları da benzerlik gösterir. Bununla birlikte, motivler fizikî ve sosyal motivler olarak ikiye ayrılmaktadır. Zaman, mekân ve coğrafi çevre, sosyo-kültürel normlar, din, eğitim, ekonomi, zihniyet dünyası gibi sosyal motivler, dindarlık algısını da etkilemektedir (Arslantürk, 2004, 240-241). Özetle ifade edilecek olursa dindarlık, sosyokültürel ilişki ve süreçlere bağlı olarak değişkenlik gösterir; sosyal etkileşime açıktır. Bununla beraber dinî dünya görüşü, aynı zamanda sosyokültürel ilişki, süreç ve formlara nüfuz ederek sosyal yapıyı da etkiler (Çelik, 2013, 139). Dindarlığı etkileyen faktörleri, etki yoğunluğu ve önemine göre iki kümeye ayıran Çoştu'ya göre (2009, 86) ise birincil kümelerde aile, eğitim, akran grupları ve diğer önemli kişiler bulunurken, ikincil kümelerde ise, dinî grup ve organizasyonlar ile kitle iletişim araçları yer almaktadır. Bu bakımdan hibrit dindarlık olarak tanımladığımız kavramın ortaya çıkışında ilk olarak dindarların dijitale göçü etkili görünmektedir.

2. Postmodernizmin Bir Yansıması: Dindarların Dijitale Göçü

Bir kültürün farklılaşması ve hibritleşmesi sürecinde küreselleşme, iletişim ve medya teknolojileri önemli bir rol üstlenmektedir. İletişim ve medya teknolojileri, kültür ve kültürel kimliklerin biçimlenmesini ve hibritleşmesini sağlamaktadır. Kültürün coğrafi sınırlarını aşması, yerel kültürleri sınıflandırılmakta ve kültür biçimleri ile yaşam tarzlarını beraberinde getirmektedir. Göçlerin yoğun olarak yaşandığı küreselleşme sürecinde kültürler, multikültürel, multi-etnik ve hibrit bir yapıya bürünmektedir (Aktaş, 2014, 148-149).

Hibrit kimlik olgusunun kendini gösterdiği alanlardan biri de kuşkusuz göç ve göçmenliktir. Göç edilen yere bağlı olarak farklılık göstermekle beraber göçmenler, göç ettikleri yerlerin topluluklarıyla ilişkilerini artırmış ve kendi kültürleri ile göç ettikleri toplumun kültürünü sentezleyerek yeni bir kimlik ve kültür ortaya çıkarmışlardır. Bu bağlamda, göçler ile yeni devletler, yeni milletler, yeni toplumlar, yeni kültürler ve yeni kimlikler ortaya çıkmıştır (Çağırkan, 2019, 2615). Yani göç, sadece fizikî anlamda bir nüfus hareketi değil, psiko-sosyal ve kültürel dünyalar arasında bir geçiş ve etkileşim yaşatmaktadır. Dolayısıyla göçmen de, iki yerleşim yeri arasında bir kültür aracıdır. Göçmenin yaşam dünyası üzerinden kültürel etkileşim, uyum veya çatışma süreçleri gelişir (Çelik, 2013, 136). Dijital mecraaya göçen dinler ve dindarlar açısından da aynı durum söz konusudur. Dindarların, reel hayatın dinamikleri içerisinde yaşadıkları dini, topyekûn olmasa da dijital mecralara taşınmalarının, bu mecralara uyum sağlama girişimlerinin, hibrit dindarlığı meydana getirdiği söylenebilir. Zira bu göç sonucunda dindar bireyler dijitalleşme ile birlikte dinî anlamları, sembolleri, dindarlığı geleneksel kalıpların dışına taşıyarak 'göstermeye dayalı dijital yerlileri' ortaya çıkarmıştır. Bu dijital yerliler; dindar ve bilgiye hakim, bilgiyi kullanan ve hızlı öğrenen tiplerdir. Dijital alanda gösterdikleri dindarlık ve mahremiyet anlayışları da doğal olarak farklıdır (Karşlı - Aycan, 2020, 264).

Bireyin aidiyeti, reel toplumsal pratiklerle şekillenmektedir. Ancak günümüz toplumlarında aidiyetlerin dijital aygıtlar kullanılarak biçimlendirilmesi, bireyin aidiyetini gerçeğe bağlı olmaktan koparmış; zaman, mekân, milliyet ve din ayrımı gözetmeksizin farklı bireyleri bir noktada buluşturabilen, çoğulcu nitelikli hibrit aidiyet algısını ortaya çıkarmıştır. Toplumsal aktörlerin sanal ortamda yarattıkları hibrit aidiyet algıları aynı zamanda köklerinden kopan, yersiz-yurtsuzlaşan ve yalnızlaşan bireyin hayatını yeniden anlamlandırma çabasının bir görünümüdür. Sosyalleşme süreçlerinin yüz yüze, belirli bir mekânda ve zamanda gerçekleştiği dönemden; bloglar, oyun ve alışveriş siteleri, haber portalları ve sosyal medya gibi sanal ortamlarda, mekândan ve zamandan bağımsız olarak yüz yüze aynı ortamda bulunmadan ve bireylerin farklılıklarını koruyarak; farklı gündelik aktivitelerini siber uzamlar aracılığıyla gerçekleştirmesi hibrit aidiyet algılarını ortaya çıkaran en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bireylerin aidiyet algısı inşa sürecinde gerçeklik algısının değişmesine ve gerçeklik algısının somut olmaktan

uzak, sanal ortamda yaratılan bir gerçeklik algısına doğru evrilmesi anlamına gelmektedir (Çağırkan, 2019, 567).

'Seküler' olanın kendini meşrulaştırmak ve kutsal olandan bağımsızlaşabilmek için tercih ettiği yöntem kutsanmak, hatta din gibi muamele talep etmektir. Böyle bir durumda dindarlar, sekülerliğin kutsanmasına lojistik destek vermekte; din formundaki her şeyin içeriği boşaltılıp dünyevileştirilerek meşrulaştırılması sağlanmaktadır. Başka bir deyişle dindarlar, dinî formlardaki yapıların içeriğini dünyevi referanslarla doldurduklarında; fenomen olarak zahiren dinî; ancak mahiyeti itibarıyla dünyevî olanla dizayn edilmiş bir biçim meydana gelmektedir. Türkiye'deki 'İslâmî' televizyon kanalları bu bakımdan örnek olarak zikredilebilir. Bu kanalların dindarlar nezdinde izlenebiliyor oluşu, geniş kitlelerin hiç sorgulama yapmaksızın 'bunlar yanlış şey göstermez' telakkisi burada işlemekte ve dünyevileşme bu kanallar üzerinden de insanlar üzerinde önemli etkiler bırakmaktadır. Daha evvel birçok program, reklam gibi unsurlara rezervler koyan bu kanallar, artık daha dünyevileştirici talepleri meşrulaştırma işlevi görmektedir (Tekin, 2011, 52-54). Bu bakış açısına göre, 'İslâmî' televizyon kanalları esasında hibrit dindarlık göstergesidir. Zira dinî referansla hareket etme gayreti de bulunsa, medya sektörünün kapitalizme dayalı yapısal biçimiyle bunu yapmak, zaman zaman dinî referansların göz ardı edilmesini icbar etmiş; sektörün gerçekliği, dinî referanslara nazaran üstünlük göstermiş ve ikisi birlikte ilerlemiştir. Reklamlara eklenmiş dinî içeriklerin veya dinî içeriklere eklenmiş reklamların dijital medyadaki tezahürü temel alındığında geleneksel medya hakkındaki böyle bir değerlendirmeyi, dijital medyadaki kullanımlar bakımından da söylemek pekala mümkündür.

Dijitalleşmenin bütüncül bir biçimde gündelik hayatta etkinliğini artırdığı mecra, kuşkusuz internettir. İnternetin gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası olduğu günümüzde, dinin temsili farklı biçimlerde kendini göstermekte; dinin bilgi ve amel dair muhtelif boyutlarıyla internette yer aldığı gözlenmektedir. Yeni medyadaki enformasyon sayesinde ortak bir anlayış ve kültür oluşturulmakta ve bu, sürekli pekiştirilmektedir (Hülür - Bekiroğlu, 2016, 146-147). Diğer taraftan gündelik hayatta internet aracılığıyla antik devirlerle bağlantılı panteist anlayışlara kadar çok çeşitli inanışların dolaşıma sokulması ve bireylerin dünya görüşlerinde belirgin bir yer kazanması da yeni bir durumdur. Birey bu yeni görünümde ontolojik tasavvurunu hem tek bir ideolojinin ya da dinî görüşün temsili üzerinden oluşturamaz hem de dinle ilgili unsurları seküler hayata adapte edebilir (Pınarbaşı, 2021, 20). Dolayısıyla internet, bir taraftan din sahasında ortak kültürel perspektif oluşturmanın zemini olurken diğer yandan da yeni inanma biçimlerinin sergilendiği mecra olması hasebiyle, postmodern yaklaşımlar etrafında ele alınmaktadır.

Postmodern yaklaşım, her şeyi yapıbozumuna uğrattığı gibi dindarların yaşam biçimlerini de merkezsizliğe sürüklemekte, siyasî, ekonomik ve toplumsal değişimler aracılığıyla dindar bireyler de bundan etkilenmektedir. Özellikle dinin ortaya koyduğu kesin ve belirli prensipler, postmodern özneselliğin karşısında bireysel bir tercih haline dönüşmektedir (Sungur, 2016, 7). Zira postmodern yaklaşımın önemli bir boyutunu oluşturan hipergerçeklik olgusuyla doğru ile yanlış arasındaki sınırların bulanıklaşması söz konusudur. Bununla bağlantılı olarak hayatın etrafıca analiz edilebileceği ahlâkî ilke ve sınırların

flulaşması, dindarlığa zemin olabilecek ilkelerin buharlaşmasına neden olmaktadır (Tekin, 2011, 172-173). Bunun sonucunda ayırım çizgilerinin belirsizliği ile her şeyin imkânlı hale geldiği ‘olabilirlikler’ dünyası doğmakta; postmodern bir kavramla izah edilecek olursa ‘anything goes’ (ne olsa gider) zihniyeti ortaya çıkmaktadır (Tekin, 2011, 191).

Özboilat’ın kaydettiği gibi (2017, 65-66) postmodern dünya, ‘gerçek’ ile ‘simülasyon’un birbirine karışır hale geldiği; ama daha çok simülatif olanın gerçek olanın yerini aldığı, dolayısıyla gerçek olandan daha gerçek gibi kendini kabul ettirdiği bir duruma karşılık gelir. İşaretlerin, sembollerin, teknolojik hızın, tüketimin, medya kaynaklı enformasyon ve yönlendirmenin oluşturduğu bir zemin üzerine inşa edilen postmodern toplumsal süreçte din de, ana hakikatinden çok bireysel meşrulaştırma aracı olarak varlık göstermektedir. Bu durum, dindar bireylerin dijital mecralardaki faaliyetlerini meşrulaştırma eğiliminde daha açık fark edilebilir. Çünkü Polat’a göre;

“Kişisel sosyal medya hesabı bulunan dindarların çevrimiçi dinî özelliklerini gerçek hayattaki dindarlık algılarıyla uyumlu hale getirme çabası içinde oldukları görülmektedir. Örneğin, İslâmî flört sitesine üye olan bir kişinin, Hac ziyaretinde Kabe önünde çektiği selfie, bu fotoğrafı herkese açık profil fotoğrafı olarak kullanması, Kabe önünde evlenme teklifleri ve bu durumun duyurulması dindarlığın farklı-değişen görünümüne işaret etmekte; Cuma günleri camilerden gelen, facebook kullanıcılarının paylaştığı “namaz selfie” çevrimiçi benlik sunumlarında gelinen noktayı göstermektedir” (2019, 56-57).

Dindar bireylerin postmodern tüketimi meşrulaştırmak için başvurduğu açıklama biçimlerinde böylelikle, inandığı biçimde yaşam tarzı yerine yaşam tarzı doğrultusunda dinî söylemleri revize ettiği gözlemlenmektedir. Dindarlık bireyselleştikçe, bireyler dinî olandan ve dinin geleneksel referanslarından bağımsızlaşmakta, ancak dindar bireyler, bu durumu, dinsel alanın sınırlarının dışına çıkıldığı şeklinde yorumlamamaktadır (Özboilat, 2017, 278). Dolayısıyla, dijitalleşme ile dindarlığın kesiştiği noktada bir ‘karışım’ ortaya çıktığı söylenebilir.

Postmodernizm ile din-dindarlar arasındaki ilişkiyi ele alan yaklaşımları Wenzel üç eğilimle değerlendirmektedir: Birincisi, postmodernizm sekülerleşmeye ve geleneksel dindarlıkta bir düşüşe yol açmıştır. İkincisi postmodernizm bununla da kalmamış, yeni dinî ifade biçimleri yaratarak geleneksel dindarlığın tahtını sarsmıştır. Aslında meta söylemlerin ve otoritenin postmodern sorgulaması yapılırken, bütün dindarlığın ve dinî katılımın düşüşü değil, kurumsal ve geleneksel dine katılımdaki düşüş kastedilmiştir. Bu, dinî alandaki kavramların değiştiğini ima etmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, şimdi artık dinin tüketicileri vardır. Onlar dini pazarlarda kendileri için sunulan hayırları ve hizmetleri tüketmekte, dindarlıklarını ifade etmek için yeni formlar bulmaktadırlar. Dolayısıyla postmodern dönemde daha çok bireysel ve alternatif din formlarının yükselişi söz konusu olmuştur. Üçüncüsü, modernizmin getirdiği ve postmodernizmin belirsiz görececiliğinin artırdığı manevî boşluğa karşılık, kendisini bütün dünya dinlerinde köktenci diriliş şeklinde gösteren bir ters tepkidir (2012, 288-291).

Kişinin görünürlüğü, içinde yaşadığımız çağda, dijital platformlar ve çevrimiçi hesapları ne kadar sıklıkla kullanıldığıyla ilişkilidir. Farklı benlik

sunum ve kimlik inşalarının kamusal alandaki tezahürü, adeta dijital aygıtların etkin kullanımıyla şekillenmektedir. Benliğin performe edilmesi, sosyal etkileşimi nasıl yönettiğimizden etkilenmektedir. Tercih edilen davranış ve söylem kalıpları çerçevesinde gerçekleştirilen sosyal etkileşimler, sosyal etkileşimdeki davranışları da tercih edilen yöne sevk etmektedir. Dolayısıyla beğenilme, onaylanma ya da kabul görme isteğiyle farklı benlik sunumları sergileme ve o andaki performatif durumlara göre farklı davranış geliştirme eğilimi ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak, online mecralardaki farklı kimlik inşaları, bireyin içinde yer aldığı tüm sosyal kimliklerde tezahür eder. Zira, bireyin varlık gösterdiği online hesapların popülerliği, temas ettiği kültürel doku, üyesi olduğu muhtelif online gruplar, takipçi sayısı, başka kişilere erişim hızı gibi parametreler, bireyin hangi kimlikle öne çıkacağı, hangi karakteristik özelliklerini yansıtacağı-manipüle edeceğini yönlendirir. Bunun açık göstergesi, sosyal medyadaki 'annelik ve çocuk bakımı' sayfalarında 'ideal anne' rolünü, 'dinî sayfalarda da 'dindarlık' yönünü öne çıkarma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Böylece bilgisayar aracılı iletişim ve sosyal ağlar üzerinden hangi benlik özelliklerinin ve kimliğin daha görünür olacağı ya da manipüle edileceği sorusu diğer kullanıcıların kişiyi nasıl algılamalarını istedikleri ile ilişkili görünmektedir (Polat, 2019, 47-48).

Dindarların dijitale göçü, karşılaşma ve etkileşimle sonuçlanmıştır. Dindarların dijitalde temsili, dijital mecralarda dinî görünüm sergilerken diğer taraftan dijitalin biçimsel yapısı dindarların da temsilini şekillendirmiştir. En açık ve ilk akla gelen örnek, fotoğraf paylaşımıdır. Türkiye'de bir dönem dindarların fotoğraf çekmekten imtina etmesi, artık neredeyse karşılığı bulunmayan bir uygulamadır. Dijitalde varlık göstermek, dijitale uyumlu yaşamayı gerekli kılmaktadır.

3. Dijitale İşlevsel Yaklaşım

Hibrit dindarlık, ilk olarak dijitale göç ile başlayan bir süreçken hibrit dindarlığı besleyen hususlardan bir diğeri, dijitale işlevselci yaklaşımdır. Medya ve din ilişkisine dair genel olarak iki eğilim bulunduğunu belirten Yorulmaz'ın (2018) 'işlevselci' ve 'özcü' olarak kategoriye ayırdığı yaklaşımlar, dijitalleşme ve dindarlığa da uyarlanabilir. İşlevselci yaklaşım, medyanın bağımsız bir kültürel kimliği olmadığı ve medyanın dinî mesajları yaymak için kullanılabileceği görüşüne dayanır. Medyayı tebliğ açısından büyük bir imkân olarak gören bu yaklaşımın dinî cemaatlerin ve toplulukların dijital mecralar da dahil bütün medya türlerini etkin kullanma şeklinde pratik yansımaları bulunur. Üstelik bu perspektif, Evanjelic vâizlerden Kâbe imamlarına dek geniş bir halkayı içine alır. Özcü yaklaşım ise medya ve din ilişkisine, negatif bir anlam yükler, hatta bu ilişkiyi temelden reddeder. Zira bu yaklaşımın savunucularına göre, farklı tonlarda da olsa, medyanın temelde bağımsız bir kültürel ve tarihsel özü bulunur (Yorulmaz, 2018, 448-453) ve dini kendi haliyle aktarmayı mümkün kılmaz. Dolayısıyla özcü yaklaşımda temel nokta medyanın 'özü'ne dönük iken işlevselci yaklaşımda 'araç' yönüne dönüktür.

Medya ve din ilişkisine dair ilk teoriler, izleyicilerin yeni programlarla kolayca etkileneceğinin varsayıldığı araçsal bir temele sahiptir ve beyin yıkama

hakkındaki görüşler yaygındı. Daha sonra izleyiciler hakkında yapılan araştırmalar, bir tehdit olmaktan ziyade, medyanın dinî kimlikleri inşa ettiği ve yeni dayanışma biçimleri yarattığını kabul ediyordu. Son zamanlardaysa vurgu, medyanın artık araçsal bir ışık olarak rol almadığı, fakat modern toplumların belirleyicisi olarak görüldüğü 'dolayım' fikri yönünde değişmiştir. Özellikle dinî medya, yeni bireyciliğin yeni bir kültürel hibritlik yaratmada dinî imajları absorbe edebildiği post-kurumsal spiritüelliğin doğuşunda bir hükmetme konumunu üstlenmekle görevlidir (Turner, 2017, 267).

Dijital mecralardaki dinî içeriklerin varlığına ve dindarların temsiline yönelik işlevselci bir yaklaşımın hibrit dindarlığı güçlendirdiği söylenebilir. Zira genel olarak kitaplar, aile, akrabalar, dinî kurumlar, din görevlileri gibi kaynaklardan öğrenme yoluyla yaşanan dinî hayata, işlevselci bakış açısıyla dijital mecralar da temasta bulunmaktadır. Herhangi bir kontrol, denetim hiyerarşinin bulunmadığı dijital mecralarda 'din hakkında' içerik sunmak herkesçe yapılabilir bir durumdur. Kişinin dini hakkında yeterli bilgiye sahip olmadan dijitalde din hakkında bilgilenmek, doğru ve yanlış birlikte yaşama ihtimalini barındırmaktadır. Bu yönüyle işlevselci bakış açısındaki araçsal konum, dijitaldeki dinî içeriklere dair eleştirel sorgulamanın önüne geçebilir. Zira 'sadece araç' olarak telakki edildiğinde medya; dijitalin oluşturduğu kültürel havza, kapitalist bagaj, gözetlenme gibi sorunlu alanları ihmalî beraberinde getirebilir. İşlevselci yaklaşım, bir bakıma dönüşümün de işaretçisidir. Bir sonraki başlıkta bu dönüşüme dair örnek üzerinde durulacaktır.

4. Dinî Grupların Dijitalde Tebliğ Eğilimi: İsmailağa Örneği

Her toplumsal aşama ya da oluşum kendine özgü bir kültür üretir. Çünkü, sosyal yapının değişimi ile kültürel değişim arasında bir nedensellik bağı bulunmaktadır. Değişim sürecinde sosyo-kültürel alanda yeni alışkanlıklar, farklı yaşam tipleri ve hatta yeni bir konuşma dili bile ortaya çıkabilir. Buna göre sosyo-kültürel hayatın, sosyal yapı değişimlerini mümkün kılan sanayileşme, hızlı kentleşme gibi değişim süreçlerinde bir farklılaşma ve çeşitlenme eğilimi göstermesi kaçınılmazdır. Kültürel yapı içerisinde kendini gösteren en derin farklılaşmanın, geleneksel kültür ile modern kültür arasında bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu anlamda gerek gelenekselci gerekse de modernleşmeci eğilimler içerisinde çeşitli düzeyde ve tonda farklılaşan kategoriler olduğu gibi her iki çevreye de girmeyen ya da her ikisinin özelliklerini bünyesinde taşıyan kültürel formasyonlar da bu zengin kültürel gösteri içinde yerini almaktadır (Çelik, 2013, 112-113). Bu yönüyle dijitalleşme ve dindarlık arasındaki etkileşimi göstermesi açısından dinî gruplar, önemli bir araştırma alanı olarak değerlendirilebilir.

Toplumsal yaşam, birbiriyle bağlantılı karmaşık ilişkiler ağından oluşmakta, çok farklı yapılar ve organizasyonlar bir arada bulunmaktadır. Ancak bu, toplumun homojen bir yapıda bulunması anlamına gelmeyeceği gibi farklılıkların da tamamen birbirinden kopuk olduğu manası taşımamaktadır. Toplumda bazı insanlar 'ortak' bazı özellikler vesilesiyle bir araya gelir ve grupları oluştururlar. Bu grupların bir araya gelmelerinde siyasî, kültürel, ekonomik vb. etkenler bulunabileceği gibi, din merkezli grupların da bulunması

doğal bir süreçtir. Dinî grupların diğer sosyal gruplardan farkı, özel olarak insanların bir araya gelip grup oluşturmalarındaki ana sâikin din olmasıdır. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa, grupların 'dinî' karakterli bir şekilde ortaya çıkışıdır. Bir toplum din ile bulunduğu andan itibaren dinî gruplar da kendini gösterebilir. Dinî grup, terim olarak cemaat, tarikat, mezhep gibi din merkezli tüm yapıları kapsamaktadır (Tekin, 2018, 243-245). Kurt'a göre ise aralarındaki bağın sadece dine dayandığı dinî gruplara 'dinden doğan grup' veya 'sırf dinî grup' denilmektedir. Tarikatlar, cemaatler, kardeşlik cemaatleri, mezhepler, kültler, bu tip dinî gruplara örnektir. Sırf dinî grupların başlıca hedefi, sahip oldukları değer ve normları korumak, duruma göre irşat, tebliğ, cihat, misyonerlik vb. kavramlarla yaymak ve bu yolla yeni üyeler kazanmaktır (2018, 147-149).

Dinî grupların, dijital mecralarda varlık göstermesinin çok yönlü tezahürleri bulunmaktadır. Pek çok dinî grubun dijital mecralarda resmî hesapları, 'hayran grupları', herkese açık veya sınırlı erişime sahip sayfaları bulunmaktadır. Bununla birlikte genelden özele inildiğinde, dinî grupların dijitalleşme eğiliminde, kanaatimizce 'İsmailağa'nın¹ farklı bir yeri bulunmaktadır. Zira İsmailağa, 2000'li yıllara dek medyaya karşı ihtiyatlı duruşuyla bilinen bir gruptur. Tosun'un belirttiğine göre Cumhuriyet sonrasında, Türkiye'de en yaygın ve etkin tarikat Nakşibendilik'tir. Tekkelerin kapatılmasının ardından Türkiye'de aralarında İsmailağa'nın da bulunduğu Nakşibendiliğin çeşitli cemaatleri bulunmaktadır. İsmailağa adı, cemaatin başındaki Nakşibendi şeyhi Mahmut Ustaosmanoğlu'nun bir dönem imamlık yaptığı İstanbul Fatih Çarşamba'daki İsmailağa Camii'nden gelmektedir (Tosun, 2015, 678). İsmailağa'yı 'İslâm'ın değişime direnen yüzü' şeklinde tanımladığı çalışmasında Avcı (2012, 101-102), camide ezanın mikrofonla değil herhangi bir araç kullanmadan çıplak sesle okunmasını teknoloji kullanımına dair sembolik bir gösterge olarak değerlendirmektedir. Bu durum, Mahmut Ustaosmanoğlu'nun televizyona yaklaşımında da görülmektedir. Ustaosmanoğlu'nun *İrşâd'ül-mürîdîn* adlı eseri² televizyona dair belirgin bir söylem içermektedir. ³ Temel olarak bakıldığında, Mahmut Ustaosmanoğlu'na

¹ Kaynaklarda genellikle "İsmailağa Cemaati" veya "İsmailağa Camiası" olarak adlandırılan dinî grup kısaca 'İsmailağa' olarak zikredilecektir.

² Söz konusu eserin, Ustaosmanoğlu'nun yirmi yıla yakın bir zaman diliminde genel ve özel manada, farklı mekân ve zamanlarda yaptığı tasavvuf düsturlarını beyan eden sohbetlerinin derlenmesiyle oluşturulduğu, eserde ifade edilmektedir. Ustaosmanoğlu'nun izni ve teveccühüyle hazırlandığı belirtilen eserin kendisinden onay alınarak yayımlandığı kitapta ayrıca zikredilmektedir.

³ "... Şimdi insanlar paralarını nelere harcıyorlar. Avrupa yollarına, şarkılı, türkülü düğünlere, içkilere, kumarlara harcıyorlar. Tarikatlı bir insan böyle yapıyorsa, tarikattan zevk almaz. Televizyondan zevk alan da, yine tarikattan zevk almaz. Bir ibarede şöyle gelir: İki zıt bir araya gelmez" (Ustaosmanoğlu, 2005, 16); "... Televizyonla bu işler (tarikata çalışmak) yürümez. Üç günlük ömrün var, ona nelerle bitiriyorsun... Bütün ömür sermayen elden gider bir televizyon yüzünden. Tarikat, bu büyük yol, öyle oyuncularla olmaz. Ne yapacaksın? Nefsi sokacaksın köşeye, televizyon, namahreme (haram olan cinse) bakmak, görüşmek gibi şeylerden uzak tutacaksın..." (Ustaosmanoğlu, 2005, 21); "... İnsanların çoğu Allah Teâlâ'yı zikretmedikleri gibi, bir de gidip televizyonun başına oturuyorlar. O televizyon Müslümanların elinde değil, en büyük düşmanların elinde. Müslümanlar da bir şeyler yapıyorlar ama yine de bulaşıyorlar. Çamurlu yoldan giden ne kadar kaçınsa, yine de kendisine çamur bulaşır. Allah cümlemizi kirlenmeden,

göre televizyondaki içerikler Müslümanın, daha özelinde tarikat mensuplarının dinî hayatına zarar vermektedir. Diğer yandan Mahmut Ustaosmanoğlu medyada Müslümanların gösterdiği etkinliği, çamurlu yolla yürümeye benzetmektedir. Çünkü bu durumda çamura bulaşmamak mümkün değildir. Bir başka söylem ‘televizyon mollaları’ üzerinedir. Ustaosmanoğlu, tarikat sohbetlerine gelemeyenlerin halinden bahsederken ‘televizyon mollalarının hallerinin ne olacağını’ da sorgulamaktadır (Ustaosmanoğlu, 2005). Günümüzdeki tezahürler dikkate alındığında 2000’li yıllardan itibaren İsmailağa’nın medya pratikleriyle⁴ kıyaslamayı daha açık imkânlı kılan husus ise Ustaosmanoğlu’nun dinî sohbetlerin dahi televizyondan izlenmemesi gerektiğine dair sözleridir:

“...Evinizde televizyon var ise sizde hayır bırakmaz. Siler süpürür hayırlarınızı. Çünkü orada eşkiyalar konuşuyor. Kur’an-ı sevmezler, onlar Allah’ın hasmıdır. Televizyon seyretmeyelim vaaz dahi olsa. Ben size doğrusunu söylüyorum. Sözümü tutarsanız kazanırsınız. Şimdiye kadar ne oldu. Şimdiden sonra işi düzeltelim (Ustaosmanoğlu, 2005, 321-322).

Vaaz ve sohbetlerin yapıldığı resmî bir din kurumu olarak cami, yerini başka etkileşim ve iletişim kanallarına devretmiş gibidir. Bu durumun gerek vaaz ve sohbetlerin aktarılmasında kullanılan araçlar itibarıyla gerekse popülerden, gelenekçi ve modern eğilimlere kadar farklılaşan muhtevasıyla bir değişim içinde olduğu söylenebilir. Tarikatlar ve cemaatler gibi klasik yapılarda farklı bir söylemi dillendirmeye çalışan ‘çevre’, bu anlamda geleneksel kalıplar kullanma eğilimi taşımakla birlikte, onların içerik ve amaçlarında belli bir farklılaşmaya gittiğinin işaretlerini vermektedir. Bu türden bir yansımanın ortaya çıkmasında, yaygın kullanım özelliği kazanan modern kitle iletişim araçlarının *geleneği dönüştürücü fonksiyonu* etkili olmalıdır (Çelik, 2013, 126-127). İsmailağa’nın resmî dijital platformlarından oluşturulan Tablo 1 ve Görsel 1, söz konusu fonksiyonun tezahürü olarak değerlendirilebilir:

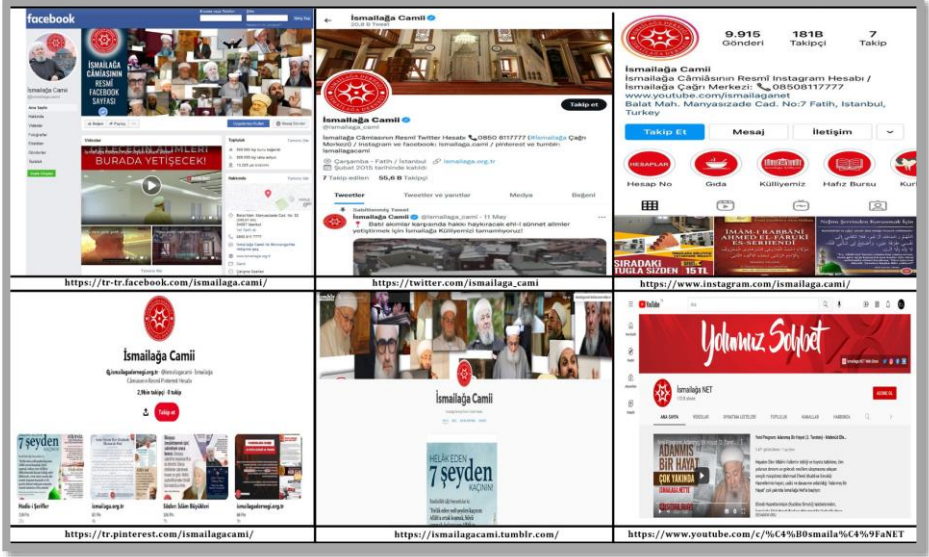
Tablo 1: İsmailağa’nın Resmî Sosyal Medya Hesapları⁵

	Facebook	Twitter	Instagram	Pinterest	Tumblr	Youtube
Takipçi	509.556	55.647	181.000	2.900	-	25.400

çamurlanmadan hizmet etmeyi nasip etsin...” (Ustaosmanoğlu, 2005, 33); “...Sohbete gelmeyenlerin nasıl yoldan çıktığını biliyoruz. Televizyon mollaları ne olacak halleri?” (Ustaosmanoğlu, 2005, 138); “... Bu kulaklar ne büyük nimet, bu gözler ne büyük nimettir. Git bunlarla yılan gibi televizyon seyret olur mu? Altın teraziyile gübre tart olur mu? (Ustaosmanoğlu, 2005, 286); “... Televizyona bakmamalı. Televizyon bir şeytandır ki şeytanın şeytanı, şeytan onun yanında hiç kalır. Cahil adamlar, ağızları temiz değil, abdest almazlar onları ne dinliyorsunuz? Ah insan, Rabbisi onu ne kıymetli yarattı o ise kendini nasıl düşürüyor...” (Ustaosmanoğlu, 2005, 306); “... Şimdi ise din ilmini tahsil görenlere ‘cahil’ diyorlar, çoğu kimse. Desinler, onların sözüne kulak vermeyin, din ilmini öğrenen ve öğreten âlimdir. Çok dikkat, çok çırpınmak lazım bu din düşmanlarından halâs olmak, onların arasından kurtulmak için. Televizyon, radyo, bunlardan nesini dinliyorsunuz düşmanınızın? Bazı televizyonlarda dostça, Müslümanca konuşuluyor neyse ama bunun yanı sıra kötü, dinimize aykırı sözlere ve işlere de bakılıyor...” (Ustaosmanoğlu, 2005, 312).

⁴ İsmailağa’nın medya pratiklerine dair bk. (Çelik, 2021); Türkiye’deki farklı dini grupların medya kullanımına dair bk. (Yakışır - Bilgin, 2019).

⁵ Veriler, 11 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel 1: İsmailağa'nın Resmî Sosyal Medya Hesapları

İsmailağa'nın bu tablo ve görsellerde belirtilen dijital platformlardaki resmî sayfaları ile mobil uygulamaların dışında "İsmailağa Cemaati", "İsmailağa Câmiası", "Mahmut Efendi Hazretleri" gibi isimlerle açılmış pek çok sayfa bulunduğu çalışma sırasında müşahede edilmiştir. İsmailağa'nın dijital medya kullanımı hakkında göstergeler barındıran bu örnekler dışında Ahmet Mahmut Ünlü ile özdeşleşen 'Lalegül FM', 'Lalegül TV' ile beraber sosyal medya ve video paylaşım sitelerinde 'Cübbeli Ahmet Hoca' isimli sayfa veya kanalların açılması yukarıda zikredilen sembolik çerçevenin geride bırakıldığını göstermektedir. Ayrıca Ahmet Mahmut Ünlü'nün katıldığı Teke Tek isimli televizyon programını bir 'ilim meclisi' olarak tanımlaması⁶; program esnasında #CübbeliHabertürkte etiketiyle dijital mecralarla programa dikkat çekilmesi; hatta Ahmet Mahmut Ünlü'nün Youtube Kanalı'nın abone sayısı ile ilgili, dinleyenlerine hitaben yaptığı sohbet, 'özcü' yaklaşım yerine 'işlevsel' yaklaşımın temel alındığını göstermektedir:

"Millete ayet, hadis okuyoruz, tebliğ yapıyoruz, para mı topluyoruz ya. Allah için üye olun diyoruz, Youtube'a diyoruz, daha 100.000 olmuşum, demesinler mi ki gecenin 02.00'sinde yemek programı var, 700.000 üyesi var. Bizim cemaate dedim, yani artık ruhuna. Ne yapayım ben size, ihya olmanız için

⁶ Fatih Altaylı'ya hitaben: "Ben size evvela teşekkür edeceğim. Lalegül TV, canlı yayınına da izin verdiniz. Şu anda Lalegül FM, Lalegül TV canlı olarak (bu programı) veriyor. Ben de rica ediyorum, bizi dinleyenlere. İnsanlara bu programın başladığını duyurun. Çünkü burada, ilmi şeyler konuşacağız. Önemli ayetler, hadisler... İlim olması için bir şeyin ayet, hadis, dinî ilim diyelim tabi. Her türlü ilim olur da. Dinî ilim dememiz için Allah ne buyurdu, Rasûl ne buyurdu. Bizim kaynaklı konuşmamız gerekiyor. Kaynaklar vererek insanları aydınlatmaya çalışacağız. Onun için mutlaka herkesin şu anda, mesajla da olsa ulaşalım ve bu kanaldan, ders, program başladı. Bu bir ders niteliğindedir. Çünkü evvelki yaptıklarımız da öyle oldu. Kalıcı oldu" ("Teke Tek", 28 Temmuz 2015).

*okuyabilirim Fatıha. Fatıha ölümlere okunmaz hep yani. Dirilere de okunur yani.
Allah hepimizi islah etsin. Ya bu 100.000 olacak iş mi ya?*

Narmanlıoğlu'na göre tarikat geleneği içerisinde üretilmiş bilginin, yüz yüze iletişim dışında, özel bir iletişim mekanının ötesinde paylaşımı, öğreten ve öğrenen arasındaki ilişkinin de biçim değiştirmesini beraberinde getirmiştir. Çünkü artık, mürsidin fikirleri, düşünceleri ve öğretileriyle dolaylı bir ilişki kurulmaktadır. Klasik tasavvufi anlamda müridin, kâmil mürsit olan hocasının arzu ve isteklerine tabi olmasını, iradesini onun eline bırakmasını ifade eden "şeyhte yok olma" yüz yüze iletişimin kaybolmasıyla farklı bir boyuta evrilmektedir. Aracılanmış iletişim şeylinde yok olan müridi, takipçiye, destekçiye, sempatzana dönüştürmektedir. Ahmet Mahmut Ünlü bu dönüşümü, "Benim cemaatim, müridim var diyemem, izleyicilerim var, internetten radyodan kasetlerden takip eden" diye anlatmaktadır (2014, 186-187).

Dinî grupların dijitalden tebliğ, irşat vb. motivasyonlarla hareketi, doğal olarak bir taraftan ilgili grupların, gruplara bağlı kimselerin dijitalle yönelmesine yol açarken diğer yandan da dinî grubun muhtelif söylemlerini kamusal hale getirmektedir. Bu durumda bir etkileşiminin gerçekleşmemesi söz konusu olamaz.

5. Dijital Kuşak ve Dinî Bilgiye Erişim

İnternet siteleri, bloglar, video paylaşım siteleri, mikrobloglar dinî bilgi edinme ve dinî bilgi paylaşma gibi seçenekleri içerisinde barındırmaktadır. Hibrit dindarlığı etkileyen faktörlerden biri de dijital platformlardan dinî bilgiye erişimdir. Yaşanan dönemin sosyo-politik ve sosyo-kültürel bağlamları kuşaklar arasında dinî bilgi edinme yöntemlerini etkilemektedir. Dindar orta sınıf X kuşağı (1965-1975), soğuk savaş dönemi zemininin egemen olduğu, kentle tanışmanın henüz başladığı, dinî kimliğin ideolojik alt yapısının inşa edildiği, var olmak için ispat psikolojisinin hakim olduğu sosyo-kültürel ve sosyo-politik gerçeklikler yaşamıştır. Bu nedenle bu dönemde ortaya çıkan dindarlık türü 'ağır dindarlık' olarak tanımlanabilir. Geçiş dönemi X-Y kuşağının (1976-1985) dindar orta sınıfın geleneksel ağır modernlik pratiklerinden teknoloji ve iletişimle birlikte akışkan modernliğe gençliklerinde yakalanması, teknoloji ve yeniliğe karşı tutumlarında son Y kuşağı kıvraklığını göstermektedir. Dolayısıyla X-Y kuşağının dindarlığı 'eklektik dindarlık' şeklinde tezahür etmektedir. Son Y kuşağı (1986-2000) ise post-panoptikon sonrası akışkan modernliğin kuşağı olup teknoloji, moda, internet ve sosyal medya gibi teknolojik dönemin sosyo-kültürel zemininde yetişmiş kuşak segmentasyonudur. Bu kuşağın dindarlık anlayışı ise 'akışkan dindarlık' olarak tanımlanabilir (Karslı, 2016, 36-37).

Son dönemlerde yapılan internet ve din - dindarlık temalı çalışmalarda, sıklıkla kullanılan 'akışkanlık' kavramını Roof, 'dinî ve manevî temaların karışımı' şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, yeni dinî ve manevî tablonun beş özelliği bulunmaktadır:

1. Bireysel tercihlerden ve derin psikolojik ve varoluşsal sorunlardan ortaya çıkan, bir yerde barınmanın kişisel bir ihtiyaç olması üzerine geniş tabanlı vurgu;

2. Çeşitli dinî ve manevî geleneklere dair sembollerden ve öğretilerden gelen çok katmanlı anlam sistemlerinin meydana getirilmesi ya da kanunlardan bir karışım yapılması;
3. Bir yandan Yeni Çağ mistik hareketleri gibi bütünüyle dışavurumcu eğilimler, diğer yandan da muhafazakar ve mezhepçi hareketlere yönelim;
4. Dinin tecrübe boyutuna verilen önem ile kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirilmeye yapılan vurgu;
5. Ülkeden ülkeye oldukça değişiklik gösteren ama genel olarak inanç ve ibadetin bireysel ve deneyimsel boyutlarına yapılan vurguyu sürdüren kurumsal ve anti-hiyerarşik konular (2012, 53)

Dijitalleşme süreciyle birlikte ilerleyen internet, kuşkusuz akışkan formlar için önemli bir zemini teşkil etmektedir. İnternet siteleri, mikrobloglar, akıllı telefonlar gibi dijitalle bütünleşmiş uygulamalar, kimi zaman dinî sahada çeşitli sorunları barındırır da, dinî içeriklerin sunumu ve bu içeriklere erişim açısından elverişli platformlar olarak değerlendirilmektedir. Larsen tarafından Amerika’da yapılan “Cyberfaith: How Americans Pursue Religion Online” başlıklı çalışmaya göre; internet kullanıcılarının yüzde 25’i internetten dinî ve manevî bilgi edinmektedir. Larsen’in “Din Sörfçüleri” olarak tanımladığı 28 milyon civarında Amerikalı, dinî ve manevî bilgi edinmek ve inanç yolculuklarında başkalarıyla bağlantı kurmak için interneti kullanmıştır. Araştırma sonucuna göre, internetten dinî bilgi edinenlerin oranı, internet üzerinden online sipariş yapanların, kumar oynayanların veya çöpçatanlık için interneti kullananların oranından fazladır. Din sörfçülerinin yüzde 15’i internetin kendi dinî inançlarını daha da arttırdığını; yüzde 27’si ise manevî hayatlarının geliştiğini ifade etmişlerdir (Larsen, 2004, 17-19). Amerika’da bu sonuçlara, ülkemizdeki çeşitli araştırmalarda da ulaşmak mümkün görünmektedir. 2018 yılı Alexa verilerine göre Türkiye’de din ve maneviyat kategorisinde 573 internet sitesinin aktif olduğu ve bu sitelerin hemen hemen hepsinin dinî bilgi arama ve edinme sürecinde kaynak olarak kullanıldığı bilinmekle birlikte, İslâmî dinî bilgi kaynakları kategorisinde 81; fıkıh kategorisinde ise 12 adet internet sitesinin aktif olduğu görülmektedir. Bu veriler internetin Türkiye’de de dinî bilgi arama ve edinme süreçlerinde aktif bir biçimde kullanıldığına yönelik önemli ipuçları sunmaktadır (Eken - Aydın, 2018, 897).⁷ İnternet, böylelikle “kaynak” açısından çeşitli türlerdeki dinî bilginin sunumunda kullanılırken “alıcı” açısından dinî bilgiye erişim için işlevselliğini korumaktadır.

Söz gelimi “Türkiye’de Toplumun Dine ve Dinî Değerlere Bakışı” isimli araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen, “İslâm dini ile ilgili bilgileri daha çok hangi kaynaklardan öğreniyorsunuz?” sorusuna katılımcıların yüzde 30’u dinî kitaplar yanıtını verirken yüzde 45’i internet yanıtını vermiştir (Kulat, 2017). Bir başka araştırma da aile ve kitaplar gibi kaynakların dinî bilgi edinme yolu olarak gerilediğini, buna karşılık internetten dinî bilgi edinmenin yükseldiğini göstermektedir (Adamor, 2021, 92). Dijitalleşmeyle birlikte ortaya

⁷ Alexa’dan güncel verilere erişim imkanına ulaşamamıştır.

çıkan sosyal medya platformlarının da dinî bilgiye erişim ve paylaşma, dinî içeriklerle karşılaşma ve etkileşime olanak sağladığı görülmektedir.

Facebook verilerine göre, ABD kullanıcılarının yüzde 31'i, ABD dışındaki kullanıcılarınsa yüzde 24'ü profillerinde ait olduğu dine ait bilgileri paylaşmakta; Facebook'ta, 43 milyondan fazla kullanıcıya sahip, çeşitli dinî kategorilere ayrılmış ve dinî merkezli fan sayfaları bulunduğu görülmektedir ("Sosyal Medya Vaizliği ve Dijital Din – Sophos Akademi"). Gezginci ve Işıklı'nın Türkiye'de farklı yaşlardaki 200 Facebook kullanıcısıyla yaptığı çalışmaya göre de (2018, 118-123), dinî içerikli paylaşım yapanların oranı yüzde 33,5 iken dinî içerikli Facebook paylaşımlarının dinî duyguları güçlendirdiğini ve Facebook'a manevî bir hava kattığını söyleyenlerin toplam oranı yüzde 35,5'tir. Facebook'ta dinî içerikli paylaşımında bulunsun ya da bulunmasın her dört kullanıcıdan üçü, dinî içerikli paylaşımlarla karşılaşmaktadır. Yine katılımcıların önemli bir kısmı (yüzde 57,5), dinî içerikli bir paylaşımına "beğeni ve paylaşım" veya "yorum yazma" yöntemleriyle etkileşime girmektedir.

Ahmet Doğan'ın, Osmaniye İl Merkezinde farklı liselerde öğrenim gören 537 öğrenciyle yaptığı çalışma da (2020) benzer sonuçlar ortaya koymaktadır. Buna göre; sıklıkları değişmekle birlikte sosyal medyada dinî paylaşım yapanların oranı yüzde 53'tür. Sosyal medyadaki dinî içerikleri 'beğenme' durumların temel alındığında sıklık durumları değişmekle birlikte yüzde 69,3'ünün etkileşim sağladığı görülmektedir. Sosyal medyadaki dinî içeriklerin hayatlarını etkileme durumunda her zaman, sıklıkla, bazen ve nadiren diyenlerin toplam oranı yüzde 63,1'dir. Araştırmada 'dindarlık' değerinin, sosyal medyada dinî içerikli paylaşım ile ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, öğrencilerin dindarlık düzeyi ile sosyal medyadaki paylaşım düzeyleri arasında doğru bir orantı olduğu görülmüştür (Doğan, 2020).⁸ Kerimov'un yaptığı araştırmaya göre de internette dinî içerikli video izlemenin oranı yüzde 84 olup izlenen bu videoların din algısına olumlu etkisi bulunmaktadır (2016, 69-79).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2014 yılında neşredilen Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması internette dinî bilgi edinme oranının düşük (yüzde 4.8) olduğunu; buna karşılık 18-24 arası yaş grubunun diğer yaş gruplarına göre dinî bilgi edinme ve dinî bilgiyi geliştirme yolu olarak interneti daha fazla kullandığını göstermişti (DİB, 2014, 115-124). Bu sonuç, dindarlığının bir boyutu olarak görülen dinî bilgiye erişimde dijital kuşağın tercihini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Gürses ve İrk tarafından yapılan araştırmada, 15-18 yaşları arasındaki gençlerin sıklıkları değişmekle birlikte toplam yüzde 50'sinin internette dinî bilgilere eriştiği, yüzde 30'unun nadir ya da yok denebilecek kadar az baktığı ve yüzde 20'sinin ise hiç bakmadığı belirlenmiştir. Araştırmaya katılan gençler, daha ziyade fikhî bilgi, yaratılış, diğer dinler hakkında bilgileri bulmak için interneti kullandığını ifade etmiş; ayrıca bu araştırmaya göre gençlerin büyük çoğunluğu internetin kendilerini dinî yönden olumsuz etkilediğini ya da dini anlamda herhangi bir etkisinin olmadığını dile getirmiştir. Bu durumlarla birlikte, internetin "din dersi" araştırmalarında ilk kaynak olarak görülmesi, bir

⁸ Genç kuşakların dindarlıkları ile dijital medya kullanımı arasındaki ilişki için bk. (Karlı, 2019; Fidan, 2021).

paradoks olarak bulunmaktadır (2018, 121). Benzer biçimde 14- 30 yaş arası bireyleri kapsayan araştırmasında Oyman, dinî bir problem karşısında katılımcıların yüzde 69'unun kitaplara, yüzde 42'sinin internete, yüzde 20'sinin müftülüklerle, yüzde 14'ünün imam-hatiplere ve yüzde 4'ünün de sosyal medyaya başvurduğunu belirtmektedir (2016, 161). Dolayısıyla Eken'in belirttiği gibi (2021, 221) genel olarak dinî bilgiye erişimde sosyal medya platformlarından ziyade internetteki çeşitli arama motorları gençler tarafından kullanılmaktadır.

Shelina Janmohamed'in 'M Nesli' olarak tanımladığı, yeni Müslüman genç kimliğinde, internetin önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü ona göre, dünyanın geniş Müslüman nüfusunda zenginlik yayıldıkça ve dijital teknolojiler bilgiye, fikirlere ve dayanışmaya erişim sağladıkça, Müslümanların da inançları yükselmektedir (2018, 24-28) Dijital topluluklar, dinin bir zamanlar sunduğu ait olma hissinin yerini almamaktadır; aksine bunlar dindarlığı ve dindar aile hissini güçlendirmekte ve pekiştirmektedir. Hatta Jahmohamed'e göre internet, bir taraftan dijital ümmetin yükselişini sağlarken diğer yandan da genç Müslümanların kimliklerini ifade edebildikleri etkili bir alan haline dönüşmüştür (2018, 34). Bahfen ise, internet kullanımları sayesinde Müslümanların 'siber-İslâmî toplumu inşa ettiğini' ifade etmekte, modernite ve geleneksellik arasında sıkışmış Müslüman gençlerin, dinî figürlere ulaşımında sosyal medyanın etkin bir platform olduğunu dile getirmektedir (islamvemedya.com, 14 Haziran 2021). Bununla beraber internet ve sosyal medya, genç Müslümanların online inanç pratiklerinin şekillenmesinde ciddi bir etkiye sahiptir; ancak bu etki 'dinî görünümlü pratiklerin muhtevasını/özünü modern görsel kültürün seküler(leştirici) doğasına tabi kılması sebebiyle sekülerleştirici bir karaktere sahiptir' (Eken, 2021, 253).

Turner, medya, din ve otorite tartışmasında, başlangıçta yerel düzeyde dinî uyanışın etkili bir metodu olmakla birlikte bilgi teknolojilerinin çelişkili sonuçlarına odaklanmaktadır. Birçok toplumda gençlik kültürlerinin ve popüler kültürün yükselişine bağlı olarak Turner'e göre günümüzde genellikle inançlarını ve hizmetlerini yaymak amacıyla interneti kullanma tercihi hibrit dindarlık biçimleri ortaya çıkmaktadır. Hibrit dindarlık, Turner'in değerlendirmesine göre Weber'in virtüöz-kitle dini sosyolojisinden farklıdır. Çünkü geçmişte, eğitilmiş ve disiplinli virtüözler resmî din biçimini belirliyor ve virtüözler sihirli, popüler, kült birikimlerini ihraç ettikleri için periyodik olarak din 'temizleniyordu.' Oysa modern dünyada din adamı olmayan kişiler, biraz okuryazarlığa sahiptir ve radyoya, internete, televizyona, internete, seyahate ve kitle tüketimine erişebilmektedir. Bu nedenle, virtüözlerin kitleleri düzenlemesi giderek zorlaşmaktadır. Sözelimi Tayland'da popüler Budist karizmatikler, internet üzerinden sihirli muska ve nazarlıklar satarken Müslüman web sitelerinde popüler Amerikalı mollalar gündelik hayatın her boyutu hakkında fetvalar vermektedir (2017, 46).

Dijitalleşmenin bir sonucu olarak doğan internet ve sosyal medya, yeni bir hayat tarzı ortaya çıkarmış ve geçmişe nazaran çeşitli farklılıklar meydana getirmiştir. Bunlardan birincisi internet, sosyal hayatı reel olandan sanal olana nakletmiştir. İkincisi, gündelik hayatın en önemli kavram ve kurumları sanallaşmış, gerçeklik sanallıkla iç içe geçmiştir. Üçüncüsüyse, bilgi akışının

hızındaki artışın yanı sıra, sanal ortamdaki bilgiler faydalı olan ile zararlı olanı aynı mecrada birleştirmiştir (Duman, 2020, 12-13). Dijitalleşmenin bir sonucu olan sosyal medyayı 'dindarlığın deneyimlenme sahası' olarak tanımlayan çalışmada Dereli'nin, dijitalleşme ve dindarlık sürecini 'sanala veda' olarak nitelendirmesi dijital dinî pratikleri anlamlandırma açısından uygun görünmektedir. Zira artık dijital mecra, sanal olarak zikredilerek, gerçek hayattan bağımsız bir süreç olarak tanımlanamaz. Dereli'ye göre "çevrimiçi uzam ve çevrimdışı dünya birbirinden bütünüyle ayrı dünyalar değildir. Başka bir ifadeyle çevrimiçi uzam, insanların gündelik hayata dair bütün endişelerinden, korkularından, arzu ve ümitlerinden soyutlanarak maskeleriyle yer aldığı bir mecra olarak görünmemektedir. Dolayısıyla gündelik hayat gerçekliğinden kopuk 'sanallığa' artık veda edilmiş, bu gerçekliği bütünüyle kuşatan 'dijitallik' hayatımıza hakim olmaya başlamıştır" (2020, 324). Böyle bir süreçte, Çamdereli'ye göre Müslümanın kendi kimliğiyle, kendi olarak kalma ihtimali kolay değildir. Zira, dijitalleşme sürecinde tüm kimlikler kayarken, dinsel kimliğin bundan etkilenmemesi mümkün görünmemektedir. Bu kayma, iman ve itikat gibi bir düzlemde gerçekleşmez ve dinsel kimlikten uzaklaşma da söz konusu değildir. Ancak belirgin ve sabit kimliğin dijital mecra, dijital kültür içinde yeniden şekillenmesi söz konusudur (Bayram vd., 2019, 67-68).

Toplumun bütün kesimleri için yeni bir kamusal alan olarak internetin kimlik inşasına sunduğu imkânlar din, dinî gruplar, cemaatler ve dinî söylemlerin de bu mecrada temsiline yaygınlık kazandırmaktadır. Sanal cemaatlerdeki dindar gençlik, risklerine rağmen, internetin sunduğu fırsatları değerlendirmekte ve kimlik inşası için bir alan olarak görmektedirler (Özbolet, 2016, 198). Bu kimlik inşasında 'özneleşme' kavramı önemli bir alan oluşturmaktadır. Özbolet'in 'ihlsözlük' üzerine yaptığı araştırma, dindar gençliğin özneleştiğini yedi farklı boyuttaki kavramsallaştırmayla ortaya koymaktadır. Buna göre "ihlsözlükte yazan dindar gençlik, internetteki sanal cemaat dindarlığından ödün vermeden kimlik inşa ettiğini düşünmekte, yaklaşımlarının eleştirel ama köktenci de olmadığını, modernizmin eleştirildiği gibi geleneğin de kıyasıya eleştirildiği tespit edilmektedir. Geleneksel Müslümanlık eleştirisi, din istismarı eleştirisi, iktidarı kutsallaştırma eleştirisi, İslâmîleşme eleştirisi, özenti kültürü eleştirisi yanında Müslümanlık, özgürlüğe yapılan vurgu, İslâm'ın savunucusu şeklinde bir yaklaşım gözlenmektedir" (2016, 212).

Sonuç

Çalışmada, iletişim teknolojilerindeki hibritleşmenin dindarlığı da etkileyeceği temel varsayımından hareketle muhtelif bulgulardan yararlanılmıştır. Çalışmada dört faktör (dindarların dijitale göçü, dijitale işlevselci yaklaşım, dinî gruplardaki dijital eğilim ve dinî bilgi edinmede dijital kuşak pratikleri) temel alınarak *hibrit dindarlık* tanımlanmıştır. *Hibrit dindarlık*; dinî inanç, ibadet, ahlâk gibi bütüncül bir perspektifle yaşamaya gayret gösteren dindarların, dijital teknolojilerden beslenerek bu gayretlerinin etkilendiğine temas eden bir kavram denemesidir ve dijitalle uyumlu bir dindarlık formu olarak tanımlanabilir. Bu formda, geleneksel dindarlık formlarının dijitale

uyarlanması veya başka bir deyişle dijitalin baskın karakterinin geleneksel dindarlık formlarıyla örülmesi söz konusudur. Dolayısıyla *hibrit dindarlık*, bir yandan reel toplumsal pratikler ve dijital mecraların kullanım biçimleriyle ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle *hibrit dindarlık*, dinî değerlerden uzaklaşma değil, dijital teknolojilerle dinî hayatın; dinî hayat ile de dijitalleşmenin şekillendirilmesidir. Bu yönüyle kavram, dindarlık ile dijital arasındaki paradokslara da işaret etmektedir. Çalışmada dile getirilen veri ve değerlendirmeler etrafında dijitalleşme ve dindarlık arasında pek çok paradoksun bulunduğunu göstermektedir. Zira bir yandan bireyler, dijital platformlardan dinî bilgiye erişimin önemli olduğunu düşünürken diğer yandan bu bilgilerin doğru kaynaklardan teyidine ihtiyaç duymakta, güven sorunu yaşamaktadır. Yine bireyler dinî içerikli sosyal medya paylaşımlarına çeşitli şekillerde tepki göstererek etkileşimde bulunurken dinî içerikli paylaşımı bizzat kendileri yapma konusunda etkileşim düzeyindeki kadar etkinlik göstermemektedir. Bir başkası, dinî gruplar bir yandan internet ve sosyal medyanın zararlarına dair müntesiplerine mesaj iletirken diğer yandan müntesiplerini kendi yönettikleri dijital platformlara davet etmekte, abone olunmasını salık vermektedir. Bütün bu ve bunun gibi paradokslar, postmodern durumla açıklanabilir. Postmodern durumda, dindarlık ile dijital arasındaki ilişki birbirini iten iki güç olarak telakki edilmemekte aksine bu iki güç birbirini besleyen, uyumlu bir form hüviyetine sahip olmaktadır. Nasıl ki, kentleşme sürecinde, toplumun farklı kesimlerinde yeni dindarlık eğilimlerine, karma unsurlara, yeni ifade biçimlerine, sentezlemelere rastlanıyorsa (Çelik, 2006, 99-100) dijitalleşmenin egemen olduğu bir dönemde de *hibrit dindarlık* göstergeleri bulunmaktadır. İzleme-görünme merkezli dijital platformlarda dindarların temsil biçimlerindeki tartışmalı alanlar, dinî bilgilerin kontrol ve denetim mekanizmalarında otoritelerin etkinliği, dinî grupların işlevsel perspektifle hareket ederken dijitalin kültürel formlarına uyum sağlaması gibi öne çıkan temalar hibrit dindarlık göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Adamor. *Mazman Ayında Televizyonlarda Yer Alan Dini İçerikli Programlar Araştırması*. Ankara, 2021.
- Akgül, Mehmet. "Dindarlık, Sosyal Medya Dindarlığı ve Din İstismarı: Bir Arkaplan Çözümlemesi". *Sosyal Medya Ahlakı*. 35-45. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Aktaş, Celalettin. *QR Kodlar ve İletişim Teknolojisinin Hibritleşmesi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2. Baskı, 2014.
- Arslantürk, Zeki. "Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri". 239-256. İstanbul: Kurav Yayınları, 2004.
- Avcı, Özlem. *İki Dünya Arasında İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği*. İstanbul, 2012.
- Baloğlu, Adnan Bülent. *Kayıp Kimliklerin Bilinç Tıkanması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Bayram, Fatma vd. "Prof. Dr. Mete Çamdereli ile Söyleşi" 39 (2019), 64-74.
- Bolat, Nursel. "Modernizmin Yeni Yol Haritası: Post-Modernizm". *Postlar Çağında İletişim*. 33-59. Konya: Literatürk Yayınları, 2019.
- Castells, Manuel. *İletişimin Gücü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Çağırkan, Barış. "Çokkültürlü Toplumsal Yapılarda Değişen Aidiyet Algıları: Yeni Toplumlar, Yeni Aidiyetler". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/2 (2019), 558-573.
- Çamdereli, Mete. *Din Ekranında Nasıl Durur? Medyada Dinin Popüler Temsili*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Çelik, Celalettin. *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Çelik, Celalettin. "Kentsel Dindarlık - Kentlilik Tercübelerinde Farklılaşan Dindarlık". *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. 81-111. Adana: Karahan Kitabevi, 2006.
- Çelik, Mahmut. *İsmailağa Camii İlim ve Hizmet Vakfının Medyaya Bakışındaki Dönüşüm ve Günümüzdeki Medya Kullanım Pratikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021.
- Çoştur, Yakup. *Toplumsallaşma Sürecinde Dindarlığı Etkileyen Faktörler (Samsun Örneği)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2009.
- Demir, Hikmet. "Medya Dindarlığı". *Umransu* 173 (2009), 26-30.
- Demir, Talip. "Postmodern Perspektiften Popüler Kültür ve Dindarlığın Yeni Formları". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/15 (2016), 118-123.
- Dereli, Mustafa Derviş. *Sanala Veda: Sosyal Medya ve Dönüşen Dindarlık*. Ankara: Nobel Yayınları, 2020.
- DİB. *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Doğan, Ahmet. *Dini İçerikli Sosyal Paylaşım ve Değer Yönelimi*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2020.
- Doğan, Büşra. *Dindarların Dini Teknolojik Aletlerle Etkileşimi: Tekno-Dindar Pratikler*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, 2018.
- Duman, Soner. "Müslümanın Sosyal Medya Ahlakı". *Sosyal Medya Ahlakı*. 11-20. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Eken, Metin. *Çevrim İçi Dindarlık M Neslinin İnanç Pratikleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2021.
- Eken, Metin - Aydın, Hakan. "Enformasyon Toplumunda Dini Bilgi Edinme: İnternet Ortamındaki Dini Enformasyonun Güvenilirliği ve Kalite Kriterleri Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/58 (2018), 894-906.
- Fidan, Ahmet. "Türkiye'de Dijitalleşme ve Din İlişkisi". Tebliğ Sunumu program adı: 8. Dini Yayınlar Kongresi, Ankara, 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=j3hT340nWQ0>
- Geçer, Ekmel. *Medya ve Popüler Kültür Diziler, Televizyon ve Toplum*. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2. Baskı, 2015.
- Geçer, Ekmel. "Popüler Kültür, Politika ve Din: Prime-Time ya da Selfie Dindarlığı". *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi* 16 (2018), 85-99.
- Gezginci, Gamze - Işık, Şevki. "Dindar Facebook Etkisi: Türk Kullanıcılar Üzerine Bir Analiz". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 111-133.
- Gürses, İbrahim - İrk, Esra. "İnternet Kullanımı ve Ergenlerin Dini Gelişimleri Üzerine Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (2018), 109-135.
- Haberli, Mehmet. "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 307-315.
- Hülür, A. Banu - Bekiroğlu, Habibe Akçay. "Çevrimiçi Din: Dini İçerikli Bir Facebook Sayfasının Göstergebilimsel Analizi". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 27 (2016), 145-164.

- islamvemedya.com. "Müslümanlar siber-İslamî toplumu inşa ediyor". <https://www.islamvemedya.com>. Erişim 14 Haziran 2021. <https://www.islamvemedya.com/muslumanlar-siber-islami-toplumu-insa-ediyor/513/>
- Janmohamed, Shelina. *M Nesli: Yeni Müslüman Gençlik*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- Karşlı, Bahset. *Dindar Orta Sınıfta Nesil Farklaşması X ve Y Nesillerinin Din Algıları ve Değişen Yaşam Tarzları*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2016.
- Karşlı, Bahset - Aycan, Sezen. "Instagram ve Mahremiyet: Dindar Muhafazakâr Kadınların Paylaşımları Örneği". *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 5/2 (2020), 245-266.
- Karşlı, Necmi. "Gençlerde İnternet Bağımlılığı ve Dindarlık İlişkisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2019), 225-260.
- Kerimov, Eldar. *Üniversite Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı Düzeyleri ile Din Algıları Üzerine Bir Araştırma*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016.
- Kızılgöç, Muhammed. *Din Psikolojisinin 200'ü*. Ankara: Otto Yayınları, t.y.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Sözlüğü*. Adana: Karahan Kitabevi, 2016.
- Kulat, Mehmet Ali. *Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı*. Ankara: Mak Danışmanlık, 2017.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 18. Baskı., 2018.
- Larsen, Elena. "Cyberfaith: How Americans Pursue Religion Online". *Religion Online Finding Faith on the Internet*. 17-20. London: Routledge, 2004.
- Narmanlıoğlu, Haldun. "Tarikat ve Cemaatlerin Alternatif Medya Stratejileri". *Medya ve Din*. 165-204. İstanbul: Köprü Yayınları, 2014.
- Oyman, Nihat. "Sosyal Medya Dindarlığı". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2016), 125-167.
- Özbolat, Abdullah. "Postmodern Dünyada Din: Yaygınlaşan Dinsellik, Yüzeyselleşen Dindarlık". *İslamî Araştırmalar* 28/3 (2017), 265-278.
- Özbolat, Abdullah. "Sosyal Medyada Dindar Gençlik Kimliği: İHL Sözlük Örneği". *Kimlik ve Din*. 193-214. Adana: Karahan Kitabevi, 2016.
- Pınarbaşı, Gülenay. *Spiritüel Ağ Sosyal Medya ve Yön Değiştiren İnançlar*. İstanbul, 2021.
- Polat, Filiz Çömez. *Türkiye'de Değişen Dindarlık Göstergeleri ve Sosyal Medya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Roof, Wade Clark. "Kuşaklar ve Din". *Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler*. 37-65. Ankara: İmge Yayınları, 2012.
- Sungur, Erol. *Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- TDK. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Baskı., 2019.
- Tekin, Mustafa. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Baskı., 2018.
- Tekin, Mustafa. *Kutsal Sekülerizm*. İstanbul: Açılım Kitap, 2011.
- Tosun, Necdet. "Nakşibendiyye". *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. 611-681. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Turner, Bryan S. "Benlik ve Düşünsel Modernlik". *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*. 151-169. Ankara: Vadi Yayınları, 2. Baskı., 1999.
- Turner, Bryan S. *Din ve Modern Toplum*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2017.
- Ustaosmanoğlu, Mahmut. *İrşad'ül-Müridin*. İstanbul: Ahıska Yayınları, 2005.
- Utma, Seçil. "Dindarlığın Değişen Yüzü: Dinin Popülerleşmesi ve Sosyal Medya Dindarlığı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/64 (2019), 894-902.
- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Baskı., 2004.
- Wenzel, Nikolai G. "Postmodernizm ve Din". *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*. 281-312. Ankara: İmge Yayınları, 2012.
- Yakışır, Gizem - Bilgin, Vejdi. "Dini Gruplar, Medya ve Propaganda: Türkiye'deki Dört Dini Grup Üzerine Göstergebilimsel Bir Çözümleme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (2019), 337-369.
- Yorulmaz, Bilal. "Medyadaki Dini Faaliyetler ve Sorunlar". *Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları*. 448-481. İstanbul: Dem Yayınları, 2018.
- "Sosyal Medya Vaizliği ve Dijital Din - Sophos Akademi". Erişim 14 Haziran 2021. <https://www.sophosakademi.org/sosyal-medya-vaizligi-ve-dijital-din/>
- "Teke Tek". *Cübbeli Ahmet Hoca*. İstanbul. Yayın Tarihi 28 Temmuz 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=uPKstj2B1ul>

Ricâl Tenkit Araştırmalarının Dijital Kaynakları: İnternet Siteleri

Araştırma
Research

İsmail Kurt

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assistant Professor, Artvin Coruh University, Faculty of Theology, Department of
Hadith, Artvin, Turkey

 ismailkurt@artvin.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-9873-9369>

Yazar
Author

Kurt, İsmail. "Ricâl Tenkit Araştırmalarının Dijital Kaynakları: İnternet Siteleri".
Tevilat 2/1 (2021), 89-105. <https://doi.org/10.53352/tevilat.1003440>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 2021-10-01 | ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X
Accepted / Kabul Tarihi: 2021-10-06 | www.tevilat.com
Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Bilgi
Info

Günümüz ilim sahasında kaynakların dijitalleşme süreci hızla devam etmektedir. Aktüalitesini her daim koruyan ricâl tenkit ilmi de bu gelişmelere kişisel ya da kurumsal girişimlerle ayak uydurmaya çalışmaktadır. Bu vesileyle ricâl edebiyatına dair kaynaklarda yer alan değerlendirmeler çevrimiçi ya da çevrimdışı olarak kullanıcılara açılmaktadır. Ricâl tenkit verilerini içeren internet siteleri online olup internet bağlantısının olduğu her yerde erişilebilmekte, böylelikle araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Bununla birlikte sitelerin sayısal fazlalığı onların değerlendirilmesini ve nitelikli olanların belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu amaçla makalemizde ricâl tenkit verilerini ihtiva etmekle öne çıkmış bazı siteler konu edilmiştir. Söz konusu sitelere ilaveten el-Mektebetü'ş-şâmile adlı program da araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmaya konu olan siteler; alan adı, kapsayıcılık, kullanım kolaylığı gibi açılardan incelenmiştir. Böylelikle internet siteleri üzerinden araştırma yapacak günümüz araştırmacılarına yön verecek değerlendirmeler yapma imkânına ulaşılmıştır. Bunun yanında ülkemizde özellikle ricâl tenkit temalı bir sitenin kurulma ihtiyacına da işaret edilerek tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu tavsiyelerin temelinde sade, kullanıcı dostu ve kaynak gösterimi gibi özelliklerin olmasına vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Râvî, Ricâl Tenkiti, Dijital Kaynak, İnternet Siteleri.

Özet

Digital Resources for Transmitter Criticism Research: Websites

In today's scientific field, the digitalization process of resources continues rapidly. The discipline of transmitter criticism, which always preserves its actuality, tries to keep pace with the digitalization via personal or institutional attempts. Therefore, the evaluations in the sources regarding the literature of al-djarh wa'l-ta'dil are opened to users online or offline. The websites containing the data on the transmitter criticism are online and accessible from everywhere, which enables researchers to learn what they want about transmitters. However, the large quantity of those websites makes it necessary to evaluate them and to determine the qualified ones. For this purpose, in our article, certain websites that have come to the forefront with their content of criticism are discussed. In addition to the websites, the program called al-Maktaba as-Shamela is also included in the research. The sites subject to the review were examined in terms of domain name, inclusivity and ease of use. Thus, evaluations were made to guide today's researchers who will conduct research on websites. Additionally, some recommendations were made by pointing out the need of establishing a site with the theme of criticism, especially in our country. The main features, recommended, on a possible website of the discipline of transmitter criticism are simplicity, user-friendliness and reference display.

Keywords: Hadith, Transmitter, Transmitter Criticism, Digital Resource, Websites.

Abstract

90

Tevilat 2/1 (2021)

Giriş

Bilgisayar teknolojisinin hayatımıza girerek herkes tarafından kolayca ulaşılabilir bir cihaz olması ve buna ilaveten kişiler/bilgisayarlar arası hızlı iletişimin yaygınlık kazanması birçok sahada yeni imkânların doğmasına sebep olmuştur. Temelinde bilgi alışverişi olan bu imkânların temayüz ettiği alanlardan birisi de bilimsel araştırma sahasıdır. Bu sahalardan biri de hadis ilmüne dair veri ihtiva eden internet siteleridir.

Esasında ülkemizde hadis ilmi ile ilgili veri ihtiva eden siteler hakkında yer yer değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlar arasında *İnternette Rihle* ile *İçerik, Sunum ve Nitelikleri Bakımından Türkçe İnternet Sayfalarında Hadis*¹ adlı makaleler, başlıkları ve içerikleri ile ön plana çıkmaktadır. Ancak döneminde önemli bilgiler sunan bu makalelerde genel bir tanıtım yapılmış ve bu makaleler, her an "güncellenen dijital dünyanın" takibi için aktüalitesini kaybetmiştir.

Makalemizin hazırlanmasında temel üç saik bulunmaktadır. Bunlardan ilki, hadis ilmi ile alakalı internet siteleri hakkında tekrardan bir değerlendirme yapılma ihtiyacıdır. Makalemizin konusunun ricâl tenkit verisi içeren sayfalarla

¹ Hayati Yılmaz, "İnternette Rihle", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/1 (2004); Hayati Yılmaz, "İçerik, Sunum ve Nitelikleri Bakımından Türkçe İnternet Sayfalarında Hadis", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 63-76.

sınırlandırılması ise bazı araştırmacıların incelenen sitelere dair rağbetlerinin görülmesi ve onlara bu konuda yol gösterecek nitelikte bir yazı kaleme alma ihtiyacının hâsıl olmasıdır. Son olarak da ülkemizde sadece ricâl tenkit verisi içeren internet sitesi formatında bir dijital kaynağın oluşturulma ihtiyacına ve muhtemel site haritasına dikkat çekmektedir.

İnternet sayfaları arasında ricâl tenkit verisini içeren Şif kaynaklar dâhil birçok site bulunmaktadır.² Ancak bir makale boyutunu aşacak derecede bulunan bu sayının sınırlandırılması elzemdir. Bu sebeple çalışmamızın kapsamını <http://hadithtransmitters.hawramani.com>, <https://sunnah.alifta.gov.sa>, <https://hadith.islam-db.com/all-narrators> ve <https://islamic-content.com/rawis/> isimli siteler oluşturacaktır.

Makalemizde incelemeye konu olan siteler; domain adı, ricâl tenkit bilgisini barındırma oranı, sitelerin kullanımı ve iki râvî özelinde araştırma pratiğinden oluşmaktadır. Özellikle son kısımda el-Mektebetü's-şâmile programı da incelemeye dâhil edilerek internet siteleri hakkında değerlendirme yapılacaktır. Böylelikle ricâl tenkidine dair çalışmalarda bulunmak isteyen araştırmacılara hem yol gösterilmiş hem de ülkemizde râvîlerle alakalı bir sitenin oluşturulma imkanına dikkat çekilmiş olunacaktır.

1. Ricâl Tenkit Muhtevasına Sahip Siteler

İnternet hizmeti kullanılarak yapılacak ricâl çalışmasında bu konuya dair verileri içeren sitelere ya rastlantısal ya da doğrudan site adını yazarak ulaşmak mümkündür. Rastlantısal bulguya râvî isminin yazılması veya ricâle dair anahtar kelimelerin girilmesi sonucu yapılan sorgu ile ulaşılabilir. Doğrudan site ismi yazılarak yapılacak araştırmada ise site adının bilinirliği esastır. Bu çalışmada site isimlerinin zikredilmesi, söz konusu sitelerin erbabı yanında bilinirliğini artıracak muhakkaktır. Bununla birlikte bazı anahtar kelimelerin Google arama motoruna yazılarak söz konusu sitelere ulaşıp ulaşılmadığına dair bir denemeyi burada paylaşmak istiyoruz. Bunun için رجال

lafızları ve birkaç râvî ismi kullanılacaktır. رواج والتعديل

رجال الحديث ile yapılan sorgulama, ilk sonuç sayfasında burada inceleyeceğimiz hiçbir siteye yer vermemektedir.³ رواج الحديث sorgusunda ise "Hadith Transmitters ve Hadith.islam-db" alan adlı iki site, ilk sonuç ekranında çıkmaktadır.⁴ رواج والتعديل sorgusunda ise ricâl ile ilgili sitelerden daha fazla hadis usulüyle alakalı sonuçları listelemektedir.⁵ Şu durumda zikredilen kilit kavramların basit bir sorgusunda istenilen sonuçları vermediği söylenebilir.

² <http://qadatona.org>, <https://areq.net>, <https://islamweb.net> gibi siteler rical bilgisi içeren sitelere örnek olarak gösterilebilir.

³ <https://www.google.com/search?client=opera&q=الحديث+رجال&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)

⁴ <https://www.google.com/search?client=opera&q=رواج+الحديث&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)

⁵ <https://www.google.com/search?client=opera&q=الرجح+والتعديل&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)

Doğrudan râvî ismi ile yapılan sorgu neticesinde sonuçların gösterildiği ilk sayfada “Hadith Transmitters ve Hadith.islam-db” adlı sitelerin listelendiği görülmektedir.⁶ Şu durumda söz konusu sitelerin araştırmacı için sıklıkla karşılaşılan ve çabuk ulaşılabilen bir kaynak olduğu ifade edilmelidir.

2. Domain İsmi Açısından Sitelerin Değerlendirilmesi

Makalemizde incelemeye konu olan sitelerin domain yani alan adı açısından değerlendirilmesi hem söz konusu sitelerin kimliğini ortaya koymada hem de bu konuda alternatif üretilmesinde önemli sonuçlar ortaya koyabilecek hususlardır. Çünkü hangi dilde olursa olsun araştırmacı öncelikle araştırma alanı ile ilgili karakteristik kavramlar üzerinden hareket etmeye yatkındır.

Bu bağlamda İngilizce olan ve hadis aktaran (râvî) anlamına gelen Hadith Transmitter ismi oldukça başarılı bir seçimdir. Google üzerinden gerçekleştirilen basit bir hadithtransmitter sorgusu 8.610.000 sonuç vermekte olup ilk bulgu Hadithtransmitter.hawramani sitesine aittir.⁷ İncelemeye konu olan diğer siteler ise domain adlarında doğrudan râvîlere işaret eden herhangi bir lafız kullanmamakta, râvîlerle alakalı verileri ise sitenin ana sayfasındaki bölümde zikredilen “الرواة، الشخصيات، رواة” menü ya da menü altında açılır listede (Pop-up menu) yer vermektedir. Bu durum, söz konusu sitelerin hadis râvîlerini de kapsayacak şekilde geniş bir malumatı barındırmayı amaçlamasından kaynaklanmaktadır. Ancak hadisi oluşturan iki unsurdan biri olan senette yer alan râvîlerin müstakil bir şekilde dijital ortama aktararak araştırmacı ve meraklılarına sunulması, bu yapılırken de doğrudan râvîleri çağrıştıracak bir domain adının kullanılması konunun ehemmiyeti açısından önemli bir husustur. Bunun için “hadis râvîleri” ifadesi ülkemiz kullanıcıları için ideal bir alan adı olabilir.

3. Kullanım Açısından Sitelerin Tanıtımı

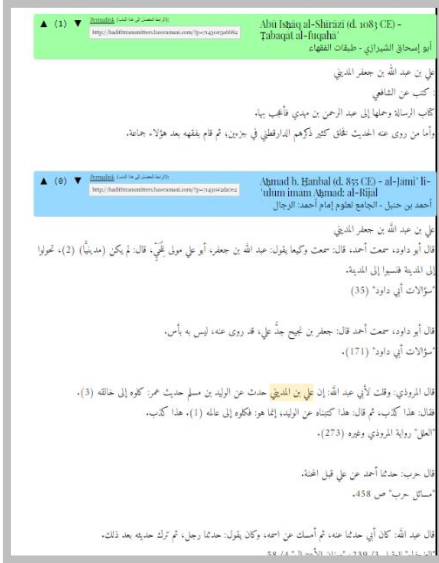
2000’li yılların başlarında bilgisayar ya da internet imkânının varlığı başlı başına bir ayrıcalıktı. Fakat günümüze geldiğimizde söz konusu hususlar gündelik hayatın bir parçası oldu. Dolayısıyla bir internet sitesi rağbet göreceksa kullanıcı dostu ara yüze ve pratik bir kullanıma sahip olmalıdır. Bu durumdan ricâl tenkidi ile ilgili veriler barındıran siteler de muaf değildir. Dolayısıyla makalemize konu olan sitelerin kullanım açısından da tenkidi elzemdir.

⁶ <https://www.google.com/search?client=opera&q=بن+جعفر+بن+عبد+الله+بن+عبد+علي+بن+عبد+علي&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>, <https://www.google.com/search?client=opera&q=بن+عبد+الله+بن+عبد+علي+بن+عبد+علي&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)

⁷ https://www.google.com/search?q=hadith+transmitter&client=opera&hs=ime&ei=TBJSYF33O-X7_UPgfy0qAs&start=0&sa=N&ved=2ahUKEwj9zfv96J_zAhVl_7sIHQE-DbU4FBdy0wN6BAGBEDw&biw=1222&bih=587&dpr=1.31 (28.09.2021)

3.1. Hadith Transmitters

Ikram Hawramani tarafından yönetilen “The Hadith Transmitters Encyclopedia” projesinin internet sitesi olan bu sayfa dünyanın en kapsamlı râvî biyografi sözlüğünü oluşturmayı amaçladığını iddia etmektedir. Yine buradaki ifadeye göre sitede 65 ricâl kitabı ve 135068 veri girişi bulunmaktadır. Söz konusu kitapların el-Mektebetü’ş-şâmile programından alındığı ve XX. Asırdan önce yazılan kitaplar olduğu ifade edilmektedir.⁸ Bununla birlikte yer yer daha güncel eserlerin de varlığı görülmektedir.⁹ Shamela sitesinin temel kaynak olarak kabul edilmesi, sitenin ricâl edebiyatına dair dünyanın en kapsamlı dijital mecra olma hedefinin ulaşılabilir bir hedef olmaktan uzak olduğunu göstermektedir. Buna ilaveten sitedeki araştırma imkânının el-Mektebetü’ş-şâmile sitesinden daha pratik olduğunu ifade edebiliriz.¹⁰ Tecrübelerimiz, ricâle dair yapılacak araştırmalarda adı geçen sitenin başka siteler karşısında daha fazla imkân sunmaktan uzak olduğunu göstermektedir. Bunun başlıca sebebinin ise bilgiyi tasnif etmeden yani doğrudan kitapta yazılı olanı sunmaktan kaynaklandığı söylenebilir. Bu durum

Ekran Görüntüsü 1: The Hadith Transmitters Encyclopedia sitesine ait ekran görüntüsü

Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49)¹¹ sorgusunu gösteren aşağıdaki ekran görüntüsünden de hızlıca anlaşılabilir.

Ekran görüntüsüne dikkat edilirse site Ali b. el-Medînî ismini yukarıda işaret edilen kaynaklardan aramış ve doğrudan bulunan verileri ilgili kitabın sayfası olarak sunmuştur. Bu yöntemin öne çıkan pratik sonucu bilgiye kaynaklık eden kitabı göstermekten öteye geçmemektedir. Bunu yaparken sayfa ve cilt numarası vermemesi ise sitenin işlevselliğini daha da azaltmaktadır.

3.2. Sunnah al-Ifta

Kurumsal bir desteğe sahip

olduğu anlaşılan bu sitenin kimliğinde Fetva ve İlmî Araştırmalar Başkanlığı/Suudi Arabistan ifadesi yer almaktadır. Site hadis ilmi ile ilgili alt

başlıklar da içermekle birlikte râvîlere dair alt sayfa ön plana çıkmaktadır.¹² Site üzerinden örnek bir araştırmanın ekran görüntüsü şu şekildedir:

⁸ <http://hadithtransmitters.hawramani.com>

⁹ 1966 doğumlu Hâtim b. Ârif el-Avnî'nin *Zeylu lisâni'l-mizân* adlı eseri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. (<http://hadithtransmitters.hawramani.com/hatim-b-arif-al-awni-dhayl-lisan-al-mizan/> 30.09.2021)

¹⁰ <https://al-maktaba.org/search>

¹¹ <http://hadithtransmitters.hawramani.com/?s=علي+بن+المديني#cf-85085> (30.09.2021)

v.sa/ViewRwaha.aspx

عناصر البحث

جملة البحث علي بن المديني

كل الكلمات - أي حقل

كل الكلمات - حقل

الكل

الإسم الكامل

الشهرة

اللقب

الكنية

التسبب

تاريخ الوفاة

عدد المرويات

عرض أحدث الراوي

مع صيغ تحميل | تحديد

كل المسح

عرض أساليب الراوي

بناء سنن للراوي

تصنيفات خاصة بالراوي

م	اسم الراوي	الشهرة	اللقب	الكنية	التسبب	تاريخ الوفاة	عدد المرويات
1	عبد الرحمن بن م... عبد الرحمن بن مسمرة بن مسمرة بن عبد شمس ، وأخيه ابن حبيب بن ربيعة بن عبد شمس ، ويقال كان اسمه : عبد كلال ، ويقال: عبد كلاب ، ويقال: عبد الكعبة ، لقما أسلم			أبو سعيد	العجمي ، القرشي ، المدني...	50 هـ ، أو : 51 ...	178
2	علي بن عبد الله... محمود بن علي بن... موسى بن عبد الله... إبراهيم بن علي... إبراهيم بن محمد... علي بن ربيعة...	ابن المديني	الحافظ	أبو الحسن	المديني ، البصري...	234 هـ ، أو : 2... 300 هـ	905 47
3				أبو حامد	القيصاني ، المدي...		
4					المديني الأصل		3
5		ابن هرمة		أبو إسحاق	الفهري ، المدني...	141 هـ : 150 هـ	1
6					القيصاني ، المدي...	131 هـ : 140 هـ	2
7					القرشي ، المدني...		1

البطانة

رؤى عن

رؤى عنه

جرح وتعديل

تصنيفات خاصة وفرائد

صور الورود

مروياته في كتب المتن

مصنف الترجمة

الإسم

الكنية

التسبب

بدا الإقلمة

علاقات الراوي

تاريخ الوفاة

بدا الوفاة

بدا الرحلة

طبقة رواة التقريب

الرتبة عند ابن حجر

عبد الرحمن بن مسمرة بن عبد شمس ، وأخيه ابن حبيب بن ربيعة بن عبد شمس ، ويقال كان اسمه : عبد كلال ، ويقال: عبد كلاب ، ويقال: عبد الكعبة ، لقما أسلم
عبد الرحمن بن مسمرة بن عبد شمس ، وأخيه ابن حبيب بن ربيعة بن عبد شمس ، ويقال كان اسمه : عبد كلال ، ويقال: عبد كلاب ، ويقال: عبد الكعبة ، لقما أسلم
أبو سعيد
العجمي ، القرشي ، المدني
البصرة ، سيستان ، دمشق
أمه : أروى بنت أبي الفارعة، جارية بن قيس بن أبا بن مالك بن نطفة جمل الطعان بن فراس بن شاذ بن مالك بن كنانة بن خزيمة ، وقيل : بنت أبي الفارعة - جارية بن كعب بن مطرف بن نضير ، من بني فراس بن عبد ، أولاد عبد الرحمن بن مسمرة : عبد الله ، وعبد الله ، عثمان ، ومحمد ، وعبد الملك ، وشبيب ، وأم أولاد : عبد بنت أبي العاص بن نوفل بن عبد شمس ، واستعمله عبد الله بن عامر على سيستان
50 هـ ، أو : 51 هـ
البصرة ، ويقال : بصرى ، وقيل : القوفة
عراق ، كابل
صحابي
صحابي

جميع الحقوق محفوظة © 2016 - الرئاسة العامة للبحوث العلمية والإفتاء - تطوير شركة حرف لتقنية المعلومات

Ekran Görüntüsü 2: Sunnah.alifta.com sitesine ait ekran görüntüsü

Ekran görüntüsü incelendiğinde şu hususiyetlerin ön plana çıktığı görülmektedir: Site üzerindeki arama çubuğu araştırmacılara râvilerin ismi, lakabı, künyesi, nesebi gibi geniş bir arama kriteri sunmaktadır. Araştırma sonucu benzer isimlerin tefrik edilmesi için bulunan verilerin; lakap, nisbe gibi ayırıcı vasıfları hemen arama çubuğunun altında verilerek pratik bir durum oluşturulmuştur. Aynı şekilde incelenmek istenen kimsenin sütununa dokunulduğunda bir alt grafikte râvînin kimliği, tabaka bilgisi, hakkında dile getirilen cerh-ta'dîl hükümleri, senesinde yer aldığı rivayetler ve aktarılan bu verilerin alındığı kaynaklar gibi faydalı bilgilerin tasnif edilerek sunulduğu görülmektedir. Bu durum sitenin hazırlanmasında ciddi bir emeğin ortaya konulduğunu göstermektedir. Site, ricâle dair tenkitleri ayrı bir sekmede ve kaynaklarını da vermek suretiyle araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Aynı şekilde herhangi bir münekkidin görüşünü aktarırken farklı kaynakların da dikkate alınması temayüz ettiği vasıflardan birisidir. Cerh-ta'dîl sekmesine dair ekran görüntüsü şu şekildedir:

¹² Siteye alt başlıklar dâhil hadis kitapları, hadis istilahları, cerh-ta'dîl lafızları, sözlükler gibi birçok konuya yer verilmiştir.

The screenshot shows the Sunnah.alifta.gov.sa website interface. At the top, there is a search bar with the text 'أبو زرعَة' and a search button. Below the search bar, there is a table of search results. The table has columns for 'م' (Number), 'اسم الراوي' (Name of the narrator), 'الشهرة' (Fame), 'التلقب' (Nickname), 'الكلمة' (Word), 'السبب' (Reason), 'تاريخ الوثيقة' (Date of the document), 'عدد المرويات' (Number of reports), and 'عرض ملخص الراوي' (View summary of the narrator). The table contains 8 rows of results. Below the table, there is a detailed view of the selected result, showing the text of the hadith and its source information. The text of the hadith is: 'وأبو زرعَة ، وأبو حاتم وُقلا : صدوق تَهْذِيبُ التَهْذِيبِ: (18 / 1) حدثنا عبد الرحمن قُل : سئل أبي ، وأبو زرعَة عنه ، قُللا : هو صدوق الجرح والتعديل لابن أبي حاتم: (43 / 2) قُل أبو زرعَة ، وأبو حاتم : صدوق تَهْذِيبُ الكَمالِ: (277 / 1)'. The source information is: 'أبو حاتم الرازي', 'أبو زرعَة الرازي', 'ابن حبان', 'ابن حجر', 'الماذني', 'الدارقطني', 'الإمام بن مخر', 'إبراهيم بن حريز'. The page number is 21.

Ekran Görüntüsü 3: Sunnah.alifta.com sitesine ait ekran görüntüsü

Bu örnek yakından incelendiğinde Ahmed b. Ebûbekir ez-Zührî (ö. 242/856) isimli râvînin Ebu Zür'a (ö. 281/894) tarafından sadûk ifadesiyle değerlendirildiği görülecektir. Site onun bu kanaatini aktarmak üzere *Tehzibu't-tehzib, el-Cerh ve't-ta'dîl ve Tehzibu'l-kemâl* isimli eserleri kullanmıştır. Bununla birlikte münekkitlere dair kanaatlere ulaşılması için her isme tıklanma gerekliliği bu aşamada sitenin fonksiyonelliğini kısmen zayıflatmaktadır.

3.3. Hadith Islam

1400 civarında kitabı ihtiva eden Mevsûâtü'l-hadîs sitesi "Kitaplar, Râvîler, Müellifler ve Kitaplarım" ana bölümlerine sahiptir.¹³ Râvîlerle ilgili kısım olan "Ruvât" sekmesine geldiğimizde kullanıcıyı bir araştırma çubuğu karşılamaktadır. Siteye ait ekran görüntüsü şu şekildedir:

¹³ <https://hadith.islam-db.com>

hadith.islam-db.com/all-narrators

موسوعة الحديث

الرئيسية الموضوعات الكتب الرواة المؤلفين كُتبي عن الموقع

ابحث Search

ابحث في الرواة

الرواة

أدم بن عبد الرحمن بن محمد بن ش...

عبد الله بن عبد الملك

اللقب : أبي اللحم
الرتبة : صحابي
توفي عام : 8

اللقب : ابن أبي إياس
الرتبة : ثقة

الضميم
صحابي
ثقة
مدوق
حسن الحديث
فقيه
مقبول
مجهول
ضعيف
متهم بالكذب
كذاب
متهم بالوضع
متروك الحديث
منكر الحديث

Ekran Görüntüsü 4: Hadith.islam-db.com sitesine ait ekran görüntüsü

Arama çubuğu râvîlerin araştırılmasında “el-Cemû” seçeneğine ilaveten çeşitli cerh-ta’dîl lafızları ile de arama yapma imkânı sunması açısından diğer sitelerden farklılık arz etmektedir. Arama çubuğuna incelenmek istenen râvî adı yazıldığında râvî adında yer alan lafızları ihtiva eden kelime öbekleri sonuç olarak verilmektedir. Bu kısımda listelenen sonuçların hangisinin gerçekte ulaşmaya çalıştığımız isim olduğunu belirlemek için yer yer manuel kontrol gerekmektedir. Bu duruma, araştırmacıyı eksik bir araştırma yapmaya sevk edebileceğinden dolayı dikkat etmek gerekir. Ricâl sahasında araştırma yapacak kimselerin sıklıkla kullanacağı bu sitede özellikle râvîlerle ilgili sekmeye daha yakından bakmak faydalı olacaktır. Öncelikle sitenin bu kısmına dair ekran görüntüsünü paylaşalım.¹⁴

¹⁴ <https://hadith.islam-db.com/narrators/5792/علي-بن-عبد-الله-بن-جعفر-بن-خنيح> (30.09.2021)

معلومات عن الراوي

عن حياة الراوي

الاسم : علي بن عبد الله بن جعفر بن نجيب
الشهرة : علي بن المديني ، الكنية: أبو الحسن
النسب : البصري، السعدي، المديني
الرتبة : ثقة ثبت إمام أعلم أهل عصره بالحديث وعلمه
عاش في : المدينة، البصرة
مات في : سر من رأى
مولد : مولد غزوة بن عطية السعدي
ولد عام : 161
توفي عام : 234

تلاميذ الراوي

أساتذة الراوي

الرحج والتعديل

أبو جعفر العقيلي : حديثه مستقيم إن شاء الله تعالى
أبو حاتم الرازي : علم في الناس في معرفة الحديث والمعل
أبو حاتم بن حبان البستي : كان من أعلم أهل زمانه بعلم حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم ممن رحل وجمع وكتب وصفح وحفظ وذاكر
أبو ذؤاد السجستاني : أعلم باختلاف الحديث من أحمد، ومرة: علي ابن المديني خير من عشرة آلاف مثل الشاذكوني
أبو زرعة الرازي : لا يربط في مصدقه، ومرة: ترك الرواية عنه من أجل المصحة
أحمد بن حنبل : لم يرو عنه بعد المصحة، ومرة: حدث عنه ثم أمسك عن اسمه، وكان يقول حدثنا رجل لم ترك حديثه بعد ذلك
أحمد بن شعيب السائي : كان الله خلقه للحديث عابوا عليه إجابته في المصحة لكنه تمكن وثاب واعتذر بأنه كان خاف على نفسه، ومرة: ثقة مأمون أحد الأئمة في
الحديث
ابن حجر العسقلاني : ثقة ثبت إمام أعلم أهل عصره بالحديث وعلمه
الدارقطني : من الحفاظ
الذهبي : الشيخ الإمام الحجة، أمير المؤمنين في الحديث
المرزى : الإمام الميز في هذا الشأن
سفيان بن عيينة : لقد كنت أعلم منه أكثر مما يتعلم مني
صالح بن محمد جزرة : أعلم من أدركت بالحديث وعلمه
عبد الرحمن بن مهدي : أعلم الناس بحديث رسول الله
عبد الله بن سعيد السرخسي : بلغ في الحديث مبلغا لم يبلغه أحد
محمد بن إسحاق البخاري : أعلم أهل عصره ومرة: ما استصغرت نفسي إلا بين يديه
يحيى بن سعيد القطان : أعلم مما يتعلم مني
يحيى بن معين : إذا قدم علينا أظهر السنة وإذا ذهب إلى البصرة أظهر التشيع، ومرة: من أروى الناس عن يحيى بن سعيد

Ekran Görüntüsü 5: Hadith.islam-db.com sitesine ait ekran görüntüsü

Bu sekme üzerinden herhangi bir râvînin araştırılması dört alt başlık üzerinden sonuç vermektedir. Bunlar ilk olarak; râvînin hayatı kısmıdır. Burada râvînin isim, nisbe, lakap, memleket, doğum ve vefat tarihleri gibi bilgiler sunmaktadır. İkinci ve üçüncü alt başlıklarda ilgili kişinin tabakasına işaret eden şeyh ve talebe bilgileri sunulmaktadır. Son kısımda ise râvî hakkında münekkitlere dair cerh-ta'dîl değerlendirmeleri bulunmaktadır. Ruvât sekmesinin muntazam bir şekilde tasnif edilmesi araştırmacılar için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Buna ilaveten burada zikredilen isimlerin genellikle vefat tarihleri ile anılmaları da diğer siteler karşısında kendisini ön plana çıkartan bir husustur. Burada özellikle işaret edilmesi gereken kısım ise münekkitlerin değerlendirmelerini kapsayan başlıktır. Bu kısım, râvîler hakkında olabildiğince fazla tenkit ihtiva etmesi ve bunları tek bir tablo altında sunması açısından incelemeye konu olan siteler arasında en fazla fayda sağlayan site olarak ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte sitenin özellikle ricâl hakkındaki değerlendirmeleri kaynaklandırma noktasında bir gayret taşımaması, söz konusu siteyi temel kaynak olmaktan ziyade ara kaynak şeklinde kullanma zorunluluğunu doğurmaktadır.

3.4. Islamic Content

Abdullah Abdülaziz al-Râcîhî vakfı tarafından desteklenen Islamic Content adlı site, internet üzerinde İslâmî içeriği toplamayı hedeflediğini ifade etmektedir. Suudi Arabistan kaynaklı bu vakfın tarım, sanayi, gayrı menkul sahalarda faaliyette bulunan Abdullah Abdulaziz AlRajhi & Sons Holding Co isimli bir şirket tarafından yönetildiği/finanse edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵ Söz konusu sitenin ana sayfasında el-A'lâm isimli butona tıklandığında Edebiyat, Tıp, Siyaset, Müfessirler, Muhaddisler gibi çeşitli sahalarda şöhret sahibi kimselerin gruplandırıldığı ikinci bir sayfa çıkmaktadır. Bu gruplardan biri de 71200 veri girişinin olduğu belirtilen “Mu’cemu ruvâtu’l-hadîs” isimli buton altında yer alan râvîlerdir. Bu buton kullanıcılara hem bir arama çubuğu hem de rakamlarla açılan sayfalarda az sayıda râvîden oluşmuş râvî linkleri vermektedir. Sayfanın bu haline ait ekran görüntüsü aşağıdaki şekildedir:

Ekran Görüntüsü 6: Islamic Content sitesine ait ekran görüntüsü

Yukarıda ekran görüntüsünü verdiğimiz arayüzde bulunan arama çubuğunu kullanarak gerçekleştirdiğimiz arama “500/server error” hatası vermektedir.¹⁶ Bununla birlikte butonlara tıklandığında ilgili râvî ile alakalı yeni bir sayfa açılmaktadır. Açılan yeni sayfada iki temel başlık altında râvî ile ilgili bilgi verildiği görülmektedir. Bunlardan biri râvînin tanınmasını sağlayacak ad, şöhret, nisbe, yaşadığı bölge ve cerh-ta’dîl açısından durumunu ifade eden kısım diğeri ise hakkında dile getirilen değerlendirmeleri ihtiva eden cerh-ta’dîl başlığıdır. Bu başlığın yetersiz ve geniş butonlara yerleştirilmiş olması araştırmacı için söz konusu sitenin fonksiyonel olmadığı anlamına

¹⁵ <https://www.linkedin.com/company/abdullah-abdulaziz-al-rajhi-holding-co> (30.09.2021)

¹⁶ <https://islamic-content.com/search?query=أمان بن أبي عياش العبدى&type=narrator> (30.09.2021)

gelmektedir. Bu sitenin en güzel alternatifi hadith-islam.db adlı sitedir. Ebân b. Tağlib (öl.141/758) ile alakalı sayfanın ekran görüntüsü aşağıdaki gibidir.¹⁷

Ekran Görüntüsü 7: Islamic Content sitesine ait ekran görüntüsü

4. Kapsayıcılık Açısından Sitelerin Mukayesesi

Yukarıda tanıtımı yapılan sitelerin araştırmacıya kolaylık sağlaması amacıyla kapsam açısından da değerlendirmesi gerekmektedir. Daha önce de zikredildiği üzere söz konusu sitelerden Hadith Islam ve Sunnah al-Ifa ara yüz ve ricâl tenkit değerlendirmelerini barındırma açısından açık ara öne çıkmaktadır. Bu ifade ile birlikte hadis kitaplarında meşhur olan ve daha az tanınan isimlerden iki ismi söz konusu siteler üzerinden araştırarak bir kapasite mukayesesi yapmak yerinde olacaktır. Bu noktada elde edilen bulguları el-Mektebetü's-şâmîle programı üzerinden de kontrol ederek hem siteleri birbirini ile hem de sitelerin tamamını daha kapsayıcı olan bu program ile mukayese etmiş olacağız. Bu amaçla öncelikle meşhur bir isim olan Ebân b. Tağlib isimli râvî hakkında münekkitlere ait değerlendirmeleri zikretmek istiyoruz.

Zehebî tarafından "sadakati bizim bid'ati kendisinin"¹⁸ şeklinde veciz bir ifade ile nitelenen Ebân b. Tağlib şîf bir râvîdir. Onun hakkında münekkitler de genellikle müspet görüş ifade etmişlerdir. Ebân hakkında yaptığımız kapsamlı taramaya dair ulaşılan münekkit görüşleri aşağıdaki şekilde tabloya dökülmüştür.¹⁹

¹⁷ <https://islamic-content.com/person/9> (30.09.2021)

¹⁸ Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdî'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 1:5.

¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülbekir el-Bekrî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 6:342; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî İbn

	Hadith Transmitter	Sunnah al-Ifta	Hadith Islam	Islamic Content	Shamela
Abdurrahman b. El-Hakem er-Razî	صحة حديث وأدب وعقل	صحة حديث وأدب وعقل	0	0	
Vâkıdî	0	0	ثقة	0	0
İbn Sad	كان ثقة	كان ثقة		ثقة	كان ثقة
İbn Maîn	ثقة	ثقة	ثقة	ثقة	ثقة
İbn Hanbel	ثبت الحديث	ثقة	ثقة ثبت في الحديث، وكان شعبة يحدث عنه	ثقة ثبت في الحديث، وكان شعبة يحدث عنه	ثقة
Cüzcânî	زائع مذموم المذهب مجاهر	زائع مذموم المذهب مجاهر	زائع مذموم المذهب مجاهر	زائع مذموم المذهب مجاهر	زائع مذموم المذهب مجاهر
Ebu Hâtım	ثقة	ثقة صالح	ثقة صالح	ثقة صالح	ثقة
Yezid b. Harun	0	لم يكن أهلا للأخذ عنه	0	0	فَكَيْفَ لَمْ تَسْمَعْ مِنْهُ شَيْئًا؟ - قَالَ الصَّائِغُ: فَكَيْفَ لَمْ تَسْأَلْهُ عَنْ شَيْءٍ؟ - قَالَ: لَمْ يَكُنْ يَسْتَأْهِلُ , قَالَ: الصَّائِغُ: لَمْ يَكُنْ أَهْلَ ذَلِكَ

Hanbel, *Kitabu'l-ilel ve ma'rifetu'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2001), 3:284; Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî Cüzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, nşr. Subhî el-Bedri es-Sâmerrâî (Müessesetü'r-Risâle, ts.), 67; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Haydarabad, 1953), 2:297; Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-duâfâi'l-kebîr*, thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984), 1:36; Ebû Hâtım et-Temîmî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, nşr. Muhammed b. Abdülmuîn Hân (Dâiratü'l-Maârifü'l-Osmaniyye, 1319/1973), 6:67; Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fi dufâi'r-ricâl*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd & Ali Muhammed el-Muavvid & Abdülfettah Ebû Sünne (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2:70; Ebu'l Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Mevsûâtü akvâli Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadis ve ilelihi*, nşr. Mahmûd Mehdî es-Silemî & Eşref Mansûr Abdurrahman & vd. (Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1:27; Ebû Hâfıs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, nşr. Subhî es-Samerrâî (es-Safâ: Dâru's-Selefiyye, 1984/1404), 38-39; Ebû Abdullah Alâuddin Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, nşr. Âdil b. Muhammed & Üsâme b. İbrahim (Kahire: el-Fârûk el-Hadîsiyye li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1422/2001), 1:157-59; Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Men tüküllime fihî ve hüve müvessak*, nşr. Abdullah b. Dayfullah er-Rahilî (Medine, 1406/1986), 57-58; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme (Haleb: Dâru'r-Reşîd, 1411/1991), 87.

İbn Halfun	0	تکلم في مذهبه ، وهو ثقة	0	0	0	
Muhammed b. Aclân el-Medenî	0	ثقة	ثقة	ثقة	ثقة	
Nesâî	0	ثقة	ثقة	ثقة	ثقة	
Ukaylî	0	0	0	0	فاتحمه	
İbn Ebi Hâtim	0	0	0	0		
İbn Hibban		في الثقات	0	0	في الثقات	
İbn Adî		من أهل الصدق	من أهل الصدق	من أهل الصدق	من أهل الصدق	
Ezdî	0	كان غالبا في التشيع وما أعلم به في الحديث بأسا	كان غالبا في التشيع وما أعلم به في الحديث بأسا	0	0	
Darekutnî	0	0	0	0	غيره أحفظ منه	
İbn Şahin	0	في " جملة الثقات	0	0	في " جملة الثقات	
Hâkim	0	ثقة	ثقة	ثقة	ثقة	
Ebu Nuaym	0	0	كان غاية من الغايات	0	0	
İbn Cevzî		في الضعفاء	0	0	0	
Zehebî		الإمام، المقرئ، أبو سعيد	ثقة شيعي	شيعي جلد، لكنه صدوق، فلنا صدقه، وعليه بدعته	شيعي جلد، لكنه صدوق، فلنا صدقه، وعليه بدعته	صدوق مشهور
İbn Hacer	0	ثقة تكلم فيه للتشيع	ثقة تكلم فيه للتشيع	ثقة تكلم فيه للتشيع	ثقة تكلم فيه للتشيع	
Aynî	0	0	0	0	ثقة، تكلم فيه للتشيع	
Mansur	0	0	0	0	كذبت كذبت، وصاح به	
Toplam	10	17	13	11	18	

Tablo 1: Ebân b. Tağlib hakkında münekkitlerin değerlendirmeleri

Tabloda yer alan sütunlar tarama yapılan kaynaklara işaret etmektedir. Öncelikle el-Mektebetü'ş-şâmile programı ile Sunnah al-İfta adlı siteden elde edilen bulguların birbirine yakınlığı göze çarpmaktadır. Bu durum internet tabanlı kaynaklar arasında söz konusu sitenin önemli bir başvuru kaynağı olacağına da işaret etmektedir. Bununla birlikte Sunnah al-İfta sitesi için araştırma esnasında karşılaşılan iki probleme işaret etmekte yarar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, basılı kaynak mantığından hareketle bir

münekkide ait görüşün defaatle tekrar edilmesidir. Dile getirilmesi gereken ikinci bir husus ise münekkitlere dair görüşlerin tek bir tablo yerine ayrı birer sayfa halinde verilmesidir. Bu durumun temel problemi, araştırmacının her bir münekkidin görüşüne ulaşmak için yeni bir sekmenin açılmasını sağlama külfetine mecbur bırakılmasıdır.

İslamic Content ve Hadith Transmitter sitelerinin daha az münekkit görüşüne yer verdiği görülmektedir. Bu durum aslında söz konusu sitelerin kapsayıcılık iddiasının bulunmadığı ya da bu iddianın tatbik edilmediğini göstermektedir. Yukarıdaki beş dijital kaynaktan yer alan ortak münekkitlere bakıldığında İbn Maîn (ö. 233/848), İbn Hanbel (ö. 241/855), Cüzcânî (ö. 259/873), Ebu Hatim (ö. 277/890), İbn Adî (ö. 365/976), Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Hacer (ö. 852/1449)'in vaz geçilmez isimler olduğu söylenebilir. Çünkü zikredilen bütün isimler Ebân b. Tağlib özelinde kendilerine yer bulabilmişlerdir.

Tablodaki Ebu Nuaym ismine nispet edilen *كان غاية من الغايات* ifadesi bazı sitelerde Ebu Nuaym el-İsfehânî (ö. 430/1038) bazı sitelerde ise Ebu Nuaym el-Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834) şeklinde zikredilmiştir.²⁰ Bu karışıklığın pratik sonucu ise tek bir site ile yetinecek araştırmacının yanlış yönlendirilmesidir. Bu sebeple kitapların baskısı ile uyumu dikkate alınarak araştırmalarda el-Mektebetü's-şâmile programının kullanılması bununla da yetinmeyerek kullanılması istenen kaynağın baskısına müracaat edilmesi gerekmektedir.

Bu başlık altında inceleyeceğimiz ikinci kişi Cümei' b. Ömer b. Abdurrahman el-Kûfî (ö. 181-190)'dir. Bu râvî hakkında kanaat belirten münekkitlere ait bulguların tablosu şu şekildedir:²¹

	Hadith Transmitter	Sunnah al-İfta	Hadith Islam	Islamic Content	Shamela
İclî	0	لا بأس به يكتب حديثه وليس بالقوي	لا بأس به يكتب حديثه وليس بالقوي	لا بأس به يكتب حديثه وليس بالقوي	لا بأس به يكتب حديثه وليس بالقوي
Ebu Davud	0	أخشى أن يكون كذابا	أخشى أن يكون كذابا	أخشى أن يكون كذابا	أخشى أن يكون كذابا
Ebu'l-Arab	0	في "جملة الضعفاء"	0	0	في "جملة الضعفاء"
Nesâî	0	0	ثقة	ثقة	0
İbn Hibban	في الثقات	في الثقات	0	0	في الثقات

²⁰ el-Fadl b. Dükeyn'e ait tarih kitabının bulunmadığına dair bakınız: Mahmut Yazıcı, "Hadis Tarihinin Geçiş Dönemi Âlimlerinden Ebû Nu'aym el-Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834) ve Günümüze Ulaşmayan et-Târih Adlı Eseri Üzerine", *PAUİFD* 7/2 (ts.), 1552; Bu ifadenin el-Fadl b. Dükeyn'e aidiyeti için bakınız: Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 1:158.

²¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8:166; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 3:238; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 142.

İbn Adî	لا أعرف لجميع ابن عبد الرحمن هَذَا غير هذين الحديثين، وهو يعرف بمما ولعله يزيد حديثين أو ثلاثة	0	0	0	0
el-Fazl Dükeyn	b. كان فاسقا	كان فاسقا	0	0	فسقه
İbn Hacer	0	ضعيف رافضي	ضعيف رافضي	ضعيف رافضي	ضعيف رافضي
Toplam	3	6	4	4	8

Tablo 2: Cümeý' b. Ömer b. Abdurrahman el-Kûfî hakkında münekkîtilerin deęerlendirmeleri

Tabloda yine ilk dikkati çeken husus Dârekuţnî (ö. 385/995)'nin ifadesi göz ardı edildiğinde Sunnah al-Ifta ile el-Mektebetü's-şâmîle programı arasındaki uyumdur. Bu durum, araştırmaçı açısından ricâl tenkit araştırmalarında Sunnah al-Ifta sitesinin iyi bir internet sayfası olduğu şeklinde okunabilir. Tabloda Nesâî (ö. 303/915)'ye nispet edilen görüşlerin hem Sunnah al-Ifta hem de eş-Şâmîle sorgusunda listelenmemesi her iki sitenin daha çok uyum halinde olduğunu gösteren ikinci veridir. Bununla birlikte Nesâî'ye nispet edilen görüşün, yaptığımız araştırmalarda bulunamaması da dijital kaynaklar üzerinden çalışırken temkinli olmamız gerektiğini göstermektedir. Kaldı ki tabloda yer verilen ricâl değerlendirmelerinden sadece Nesâî'nin Cümeý'i tevsik ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum meselenin daha da önemli olduğunu gösteren bir başka husustur.

Hadith Transmitter sitesi bir önceki tabloda da %50'nin altında bir veri sunmuştu. İncelenen iki isimden hareketle adı geçen sitenin ricâl tenkit araştırmalarında yeterli olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca bu site İbn Adî'nin eserinden doğrudan aktarımda bulunurken Sunnah al-Ifta sitesi İbn Adî'nin incelediğimiz râvîyi dedesine nispet ettiğini ifade etmiştir. Bu durum da her iki site arasında "kişi veri tabanlı listelemede" metnin işlenmesi gerektiğini göstermektedir.

Netice olarak kapsayıcılık açısından sitelerin birbiri ve el-Mektebetü's-şâmîle programı ile mukayesesi öncelikle Sunnah al-Ifta ve Hadith-islam-db adlı sitelerin sırasıyla en kapsamlı siteler olduğunu göstermektedir. Çevrimiçi kaynak olmaları internet erişiminin olduğu her ortamda mobil cihazlar dahil veri alışverişini mümkün kılarken bu durum sıfır hata garantisi vermemektedir. Bunun birkaç temel sebebinden bahsedilebilir. Bu sebeplerden ilki, insan faktöründen kaynaklanan muhtemel problemler iken ikincisi, ricâl tenkit edebiyatında nadiren de olsa kimlik tespitinin zorluğu ya da tenkitlerin aidiyetinde yapılan hatalardır. Bu duruma yukarıda Ebu Nuaym ile ilgili dile getirilen husus örnek olarak gösterilebilir.

Sonuç

Ricâl tenkit sahası, araştırma ve incelemeler yapılmak suretiyle hala aktüalitesini korumaktadır. Bu sebeple kaynaklarımızın da gelişen dünyaya ayak uydurması gerekmektedir. Bu durumun başlıca yolu söz konusu kaynakların çevrimiçi dijital dünyaya aktarılmasıdır. Dünya çapında bazı

kişi/grup ya da devlet desteği ile bir takım internet siteleri oluşturulmuştur. Bu durum, araştırmacılar açısından elbette olumlu bir gelişmedir. Bununla birlikte doğasında terakki olan “gelişme” durmadan devam etmelidir. Bu makalede de söz konusu siteler incelenerek kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Öncelikle bu değerlendirmelerin sınırlı site ve râvî sayısı üzerinden gerçekleştirildiği dikkate alınmalıdır.

Hadis râvîlerine dair ülkemizde yeterli bir sitenin olmadığı ifade edilmelidir. Buna ilaveten incelenen sitelerden özellikle Sunnah al-Ifta ve Hadith-islam.db'nin araştırmacılar için faydalı birer dijital platform olduğu söylenebilir. Sunnah al-ifta adlı site, kapsayıcılık açısından el-Mektebetü's-şâmile programına yaklaşarak diğer üç siteye ihtiyaç bırakmayacak bir hüviyete sahiptir. Bununla birlikte kullanım açısından Hadith-islam.db adlı sitenin ön plana çıktığını söylemeliyiz. Şu durumda özellikle ülkemizde her iki siteyi mezcedecek bir web sayfasının oluşturulması bu sahada araştırma yapacak genç araştırmacılara daha fazla fayda sağlayacaktır. Söz konusu sitenin adı “hadisravileri” gibi doğrudan râvîleri çağrıştırmalı, mümkünse sadece münekkitlere ait teknik terimler zikredilmeli ve gereksiz grafik, sekme ya da pop-up menü/drop dawn list'lerden arınmış olmalıdır. Ayrıca münekkitlere ait bulgular tek bir listede verilmeli, bu liste içerisine açılır pencere linki verilerek kaynakçaya ulaşılabilir. Elbette bu noktada dile getirilen öneriler, tek bir kişinin gerçekleştirebileceği nitelikte değildir. Bunun için bilgisayar teknolojisi ve saha ile ilgili tecrübeye sahip kişilerden oluşan ekip kurularak sürecin planlanması yapılmalıdır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî. *Ahvâlû'r-ricâl*. nşr. Subhî el-Bedri es-Sâmerrâî. Müssetetü'r-Risâle, ts.
- Dârekutnî, Ebu'l Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *Mevsûâtî akvâli Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadis ve ilelihi*. nşr. Mahmûd Mehdî es-Silemî & Eşref Mansûr Abdurrahman & vd. 2 Cilt. Âlemü'l-Kütüb, ts.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fi dufâi'r-ricâl*. nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd & Ali Muhammed el-Muavvid. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dil*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. 9 Cilt. Haydarabad, 1. Basım, 1953.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbu't-tehziib*. nşr. Muhammed Avvâme. Haleb: Dâru'r-Reşîd, 3. Basım, 1411/1991.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Kitabu'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*. nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 2. Basım, 1422/2001.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm et-Temimî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *Kitâbu's-sikât*. nşr. Muhammed b. Abdülmûîn Hân. 10 Cilt. Dâiratü'l-Maârifil-Osmaniyye, 1. Basım, 1319/1973.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtîb el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülbekir el-Bekrî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî. *Târîhu esmâi's-sikât*. nşr. Subhî es-Samerrâî. es-Safâ: Dâru's-Selefiyye, 1984/1404.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdullah Alâuddin. *İkmâlû tehziibi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. nşr. Âdil b. Muhammed & Üsâme b. İbrahim. 12 Cilt. Kahire: el-Fârûk el-Hadîsiyye li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1. Basım, 1422/2001.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-. *Kitâbu'd-duâfâi'l-kebîr*. thk. Abdülmû'tî Emîn Kal'acı. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1984.
- Yazıcı, Mahmut. "Hadis Tarihinin Geçiş Dönemi Âlimlerinden Ebû Nu'aym el-Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834) ve Günümüze Ulaşmayan et-Târih Adlı Eseri Üzerine". *PAUIFD* 7/2 (ts.), 1526-1556.
- Yılmaz, Hayati. "İçerik, Sunum ve Nitelikleri Bakımından Türkçe İnternet Sayfalarında Hadis". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 63-76.
- Yılmaz, Hayati. "İnternette Rihle". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/1 (2004).
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Men tüküllime fîhi ve hüve müvessak*. nşr. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî. Medine, 1. Basım, 1406/1986.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. nşr. Ali Muhammed Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- <https://www.google.com/search?client=opera&q=رجال+الحديث&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)
- <https://www.google.com/search?client=opera&q=رواة+الحديث&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)
- <https://www.google.com/search?client=opera&q=الرجح+والتعديل&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)
- https://www.google.com/search?q=hadith+transmitter&client=opera&hs=ime&ei=TBJSYf330-X7_UPgy0qAs&start=0&sa=N&ved=2ahUKewj9z96J_zAhVl_7sIHQE-DbU4FBDy0wN6BAGBEDw&biw=1222&bih=587&dpr=1.31 (28.09.2021)
- (<http://hadithtransmitters.hawramani.com/hatim-b-arif-al-awni-dhayl-lisan-al-mizan/>) (30.09.2021)
- <http://hadithtransmitters.hawramani.com/?s=علي+بن+المديني#cf-85085> (30.09.2021)
- <https://hadith.islam-db.com>
- <https://hadith.islam-db.com/narrators/5792/30.09.2021> (30.09.2021)
- <https://www.linkedin.com/company/abdullah-abdulaziz-al-rajhi-holding-co> (30.09.2021)
- <https://islamic-content.com/search?query=أبان+بن+تغلب&type=narrator> (30.09.2021)
- <https://islamic-content.com/person/9> (30.09.2021)

Hat Sanatının Sergilenme Usûlü ve Dijital Mecrada Hat Sanatı

Araştırma
Research

Serkan Selalmaz

Hattat, Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Anabilim Dalı
Calligrapher, MA Student, Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences, Department of Traditional Turkish Arts, Konya, Turkey

 serkan.selalmaz@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-2252-4545>

Yazar
Author

Selalmaz, Serkan. "Hat Sanatının Sergilenme Usûlü ve Dijital Mecrada Hat Sanatı". *Tevilat* 2/1 (2021), 107-125.

 <https://doi.org/10.53352/tevilat.960707>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 2021-07-01 ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 2021-10-11 www.tevilat.com

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Bilgi
Info

Cilt, tezhip ve ebrû gibi İslam sanatları, hat sanatının merkezî rolüyle gelişmiştir. Hat sanatının teşhiri başlangıçta Kur'an-ı Kerim'in istinsahı ve yapılar üzerindeki kitabelerle olmuştur. İslam medeniyeti, farklı milletlerle farklı coğrafyalarda temsil edilmiş ancak hepsinin ortak sanatı her zaman hat sanatı olmuştur. Orta Çağda net bir şekilde kaideleri ve kuralları olan tek sanatın hat sanatı olduğu bilinmektedir. Hat sanatı tarihin hiçbir döneminde belirli bir zümreye has kalmamış, her zaman toplumun tüm kesimlerinin ilgisini çeken bir sanat olmuştur. Yüzyıllar boyunca değişen şehirler, gelişen teknolojilere rağmen hat sanatına olan ilgi hiçbir zaman eksilmemiş, bilakis her dönem artarak devam etmiştir. Yazıya çok hürmet gösteren Türkler, özellikle XV. asırdan sonra hat sanatında öncülüğü temsil etmiş, dünyaca ünlü sanatkârlar yetiştirmiş ve yeni yazı türleri icat etmiştir. Hat sanatının sergilendiği zeminler mimari eserler, kitaplar ve levhalardan müteşekkildir. Araştırmamız hat sanatının teşhirinin geçirdiği dönemleri, günümüzde dijital mecrada hat sanatının sergilenmesi hususundaki menfi ve müspet sonuçları değerlendirmeyi ve bu bağlamdaki bazı yeni sorularla literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk Sanatları, Hat Sanatı, Kitabe, Levha, Sanal Sergiler.

Özet

Exhibition Method of Islamic Calligraphy and Islamic Calligraphy in Digital Media

Islamic arts such as bookbinding, illumination and marbling developed within the scope of Islamic calligraphy. The display of calligraphy was initially associated with the copying of the Qur'an and the inscriptions on the buildings. Islamic civilization has been represented by different nations and in different geographies, but the common art of this civilisation has always been Islamic calligraphy. It is known that the only art with clear rules in the Middle Ages was calligraphy. Islamic calligraphy has never created its aristocracy in any period of history, it has always been an art that all segments of society are interested in. Despite the changing cities and developing technologies over the centuries, the interest in the art of calligraphy has never decreased, on the contrary, it has continued to increase in each period. The Turks, who have shown great respect to Islamic calligraphy, pioneered in calligraphy especially after the 15th century, brought up world-famous artists and invented new writings. The exhibition mediums of calligraphy were comprised of architectural works, book arts and plates. This study, in which we investigate the negative and positive results of the exhibition of calligraphy particularly in the digital environment today, is not enough, but we want to give an idea and ask further questions for future researchers.

Keywords: Traditional Turkish Arts, Islamic calligraphy, Epitaph, Painting, Virtual Exhibitions.

Abstract

Giriş

Hat sanatı Kur'an-ı Kerim'in istinsah edilmeye başlandığı dönemden itibaren kitap sanatlarının; mimari eserlerin kitabelerinde yer almasıyla da İslam sanatlarının temelini oluşturan bir yazı sanatıdır. Kitap sanatlarında tezhip, ebrû ve cilt sanatı; mimaride ise kalem işi, çini ve taş işçiliği hat sanatına bağlı olarak gelişmiştir. Hat sanatının sergilenmesi asırlar boyunca cami, medrese, han ve çeşme gibi anıtsal mimari eserler ve İslam medeniyetinde önemli yere sahip yazma eserlerden olan Delâil'ül-Hayrât, Kasîdetü'l-Bürde gibi meşhur eserlerin yanı sıra, mesneviler ve diğer edebi eserler vasıtasıyla olmuştur. Kâğıt yapma tekniklerinin gelişmesi levhaların asılmasına imkân sağlamış, insanların tekke, zaviye, ev ve işyerlerine besmele-i şerif, hilye-i saadet ve ayet-i kerime asma istekleriyle levha yazıları zaman içinde gelişmiştir.

Günümüzde teknolojik gelişmelerle sosyal hayatımız ve alışkanlıklarımız değiştiği gibi hat sanatının teşhir alanı da değişmiştir. Bugün kişisel web siteleri, blog sayfaları, Facebook, Instagram ve Twitter gibi sosyal medya mecraları sergi alanlarının başında gelmektedir. Bu araştırmamızda hat sanatının kısa tarihini, hat sanatının yüzyıllar içinde değişen teşhir usullerine günümüzün getirdiği yenilikleri ve bu yeniliklerin olumlu-olumsuz yönlerini değerlendirmeye gayret edeceğiz.

1. Hat Sanatının Tarihi

Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed (S.A.V) aracılığıyla insanlara ulaştığında muhatap kavimdeki halk sözlü kültürün hâkim olduğu bir yapıya sahipti. Sözlü kültürün yaygın olması yazının olmadığı anlamına gelmemektedir. Hz. Peygamber'in doğumundan önceki yıllara tarihlenen Arapça kitabelerin, Nabatî yazıyla benzerliği sebebiyle Arap yazısının Nabatî yazısından meydana geldiği düşünülmektedir.¹ Araplar, İslâmiyet'le birlikte yeni bir yaşam modelini benimsemiş ve hızla bu yaşam şekli farklı coğrafyalara ulaşmıştır. Hz. Peygamber'in Bizans, Pers ve Habeşistan'a gönderdiği İslâm'a davet mektupları İslâm medeniyetinin ilk yazılı metinleri olarak kabul edilebilir. Peyderpey inen ayetlerin vahiy katipleri tarafından yazıldığı bilinmektedir. Allah'ın sözlerini en güzel şekilde yazma niyeti asırlar boyu devam ederek Arap yazısının sanat hüviyeti kazanmasına sebep olmuştur.

Dört Halife Dönemi'nde başlayan fetih hareketleri, İslam coğrafyasını genişletti. IV. halife Hz. Ali döneminde bugünkü Irak sınırlarında bulunan Kûfe şehri kültür ve sanat alanında en önemli şehirler arasındaydı. Yeni Müslüman olan toplumlara Kûfe'de istinsah edilen Mushaflar hediye olarak gönderilmiştir. Mushaflarda kullanılan yazı çeşidinin şehrin ismine nispetle *Kûfe'ye ait* veya *Kûfe'den* anlamlarına gelen kûfî olarak adlandırıldığı düşünülmektedir.² Ancak bu yazı çeşidinin Kûfe'den çok önce kullanıldığı bilindiği için bazı araştırmacılar Kûfî adlandırmasının hicrî V. yüzyıldan sonra olduğunu ileri sürmektedirler.³ Kûfî yazısı yazıldığı coğrafyaya göre isimler alır. Temelde aynı karakterde olmakla birlikte bazı nüanslarla birbirlerinden ayrılan bu yazı türleri Fâtımî Kûfsî, Eyyûbî Kûfsî, Memlûk Kûfsî, Endülüs Kûfsî'dir. Emevîler'in son devirlerindeki kûfî yazılarında sertlik ve keskinliğin kaybolduğu görülmektedir. Abbâsîler devrinde vezirliğinin yanında usta bir de hattat olan İbn Mukle (ö. 328/940) tarafından yapılan bazı yenilikler neticesinde yazı belli kurallara bağlanmış ve *Aklâm-ı sitte* denilen altı yazı çeşidi meydana gelmiştir.⁴ Bunlar sülüs, nesih, muhakkak, reyhani, tevki ve rikâ'dır. Aklâm-ı sitte'nin teşekkülünde çok önemli rol oynayan başka bir isim ise İbn'ül Bevvab'tır (ö. 413/1022). İbn Mukle'den yaklaşık bir asır sonra eser üretmiş olan İbnü'l Bevvab'ın, İbn Mukle'den kalan yarım bir eseri tamamladığında iki hattatın yazıları ayırt edilmeyecek kadar kudretli bir hattat olduğu bilinmektedir.⁵ Hat sanatında en önemli uygulamalardan biri olan kalemin eğik şekilde kesilmesi Yâkût el-Müsta'sımî (ö. 698/1299) tarafından yapılmıştır. Kalemin eğik kesilmesinden sonra tüm yazı çeşitlerinin estetiği değişmiş, yazı sanat yolunda önemli bir yol

¹ Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981), 122.

² Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, 68.

³ Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2008), 69.

⁴ Nihad M. Çetin, "Aklâm-ı Sitte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/277.

⁵ Muhittin Serin, "İbn'ül Bevvab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/534.

almıştır. Yakût aynı zamanda harflerin ölçülerini kalemin noktasıyla belirleyerek günümüzde de kullandığımız kadim metodu geliştirmiştir.⁶

İslâmiyet'in Arap yarımadasından farklı coğrafyalara yayılmasıyla birlikte, Asya'dan Avrupa'ya birçok farklı millet İslam medeniyetine katkıları sunmuştur. Bu milletlerin başında Türkler gelmektedir. Türkler Müslüman olduktan sonra Arap alfabesini kullanmışlardır. Anadolu Selçukluları döneminde Türklerin Anadolu'ya girmesiyle birlikte Aklam-ı sitte yazı çeşitleri Mushaf ve diğer yazma eserlerde görülmektedir. Anadolu Selçukluları döneminin anıtsal mimari eserlerinde hem kitabe hem de tezyinat amaçlı Selçuklu sülüsü ve Kûfî yazı çeşitlerinin kullanıldığı görülmektedir. Beylikler döneminde Anadolu Selçuklu hat sanatının tüm özellikleri devam etmiştir. Ancak bu dönemde celi sülüs yazınının ma'kılı ve kûfî yazıya nispetle daha çok tercih edildiği görülmektedir.

Erken Osmanlı hat sanatında Anadolu Selçuklu etkileri devam etmiş, İstanbul'un fethiyle (1453) birçok alanda yapılan köklü değişiklikler sanatı da etkilemiş ve bu dönem hat sanatının en parlak dönemlerinden biri olmuştur. Fatih Camii ve Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyün yazılarının hattatı Ali b. Yahya Soff'nin (ö. 882/1478) özellikle Topkapı Sarayı kapısındaki müsenna yazısı dönemin zevkini ve yazının ulaştığı estetiği göstermesi bakımından dikkate değerdir. (Resim 3).

Fatih'in oğlu II. Beyazıd'ın Amasya'daki şehzadeliğinde hat hocası, kendisinden sonra Hat sanatında bir Türk ekolu oluşturacak Şeyh Hamdullah (ö. 840/1437) idi. II. Beyazıd tahta geçişinden kısa bir süre sonra hocasının İstanbul'a geldiği bilinmektedir. II. Beyazıd hattat bir sultan olduğu için yazıya karşı ilgisi oldukça fazla idi. Kendisi hazinede bulunan Yakût el-Müsta'sımı'ye ait yazıları incelemesi için hocasına vermiş, kaynaklarda geçen ifadeye göre 'Bu tarzdan gayri bir vadi ihtirâ olunsaydı iyi olurdu.' diyerek Şeyh Hamdullah'ın üslûbunu bulmasına ve dahası yazıya bir Türk üslûbu kazandırılmasına vesile olmuştur. Şeyh Hamdullah'ın Türk hat sanatında yaptığı ıslahatlar uzun yıllar boyunca talebeleri ve onların da talebeleri tarafından benimsenerek devam ettirilmiştir. Şeyh'in yazıya getirdiği yenilikler ve ortaya koyduğu kaideler Türk hat sanatının temelini oluşturmuş, gelecek yıllarda yeni ekoller oluşmasına rağmen Şeyh'in çizdiği yol varlığını devam ettirmiştir.

Şeyh Hamdullah'ın İstanbul'da olduğu dönemlerde yazı sanatına yeni başladığı tahmin edilen başka bir ekol sahibi isim de Ahmed Karahisârî (ö. 963/1556) idi. Karahisârî, imzasında hocasının adının Esedullah-ı Kirmânî olduğunu yazmaktadır. Tasarım yönünden çok mahir bir hattattır. Karahisârî'den günümüze ulaşan eserlerin başında Kanunî Sultan Süleyman için yazdığı Mushaf ve müselsel besmele ilk akla gelenlerdir. Üvey evladı ve talebesi olan Hasan Çelebi, Karahisârî ekolünün başta gelen takipçisidir. Süleymaniye Camii kitabesi ve çini üzerindeki yazılar ile Edirne Selimiye Camii çini üzerindeki

⁶ Muhittin Serin, "Yakût el-Müsta'sımı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/291.

yazılar Hasan Çelebi'ye aittir.⁷ Hasan Çelebi ustalık döneminde Karahisârî ekolünden ayrılarak, Şeyh ekolünde eserler vermiştir.⁸

Hafız Osman (ö.1110/1698), Şeyh Hamdullah ekolünün temsilcilerinden meşk etmiş ve kendisi tam anlamıyla Şeyh ekolü temsilcisi olmuş bir hattattı. Hafız Osman, Şeyh Hamdullah'ın yazılarını çok iyi incelemiş ve en beğenilen harfleri kullanmıştır.⁹ Türk hat sanatında Şeyh Hamdullah, Yâkût-el Müsta'sımî'nin nesih yazının sıkışık nizamını dengelemiş, Hafız Osman ise Şeyh'teki küffi yazının etkilerini tamamen kaldırıp özellikle sülüs ve nesih yazı çeşitlerine canlılık getirmiştir.¹⁰ Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman'ın yaptığı bu yenilikler kitap sanatları çerçevesinde kendini göstermiştir. Bununla beraber mimariye ait yazılarda önemli bir değişiklik gözükmemektedir.

Mustafa Râkım Efendi (1758-1826) kendisi gibi hattat olan ağabeyi İsmail Zühdi'den (ö.1806) meşk etmiştir. Hafız Osman'ın talebesi ve ekolünün önemli temsilcilerinden biri olan İsmail Zühdi Efendi, Mustafa Râkım'ın yetişmesinde büyük öneme sahiptir. Mustafa Râkım, ağabeyinin ve Hafız Osman'ın yazılarını çok iyi talim etmiştir. Mustafa Râkım Efendi'ye kadar mimaride kullanılan celi sülüs yazısı Fatih döneminde en kudretli dönemini yaşamıştır ancak Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman'ın gayretlerine rağmen henüz arzu edilen noktaya ulaşmamıştır. Mustafa Râkım'a kadar celi sülüs kitabeler, harfler ve bazı kelimeler çok güzel yazılmasına rağmen genel bir satır nizamı yoktur.¹¹ Mustafa Râkım'ın hat sanatında yaptığı birçok katkı bulunmakla beraber bunların arasında en önemlisi celi sülüs yazıda satır nizamını en güzel şekilde ortaya koymasıdır. Özellikle dikey harflerin boylarını, harflerin estetiğini bozmadan kısaltıp uzatması ve satırda nizami olarak kullanması hemen göze çarpar. Mustafa Râkım Efendi'nin yazmış olduğu kitabeler arasında Nakşidil Vâlîde Sultan Türbesi'nin yazıları ve Nusretiye Camii kuşak yazıları en önemlileridir.

Mustafa Râkım Efendi'nin açtığı yolda devam eden ve daha sonra başka bir ekol vücuda getiren diğer hattat Kazasker Mustafa İzzet'tir (ö. 1293/1876). Kazasker Mustafa aklam-ı sitte'de Hafız Osman ekolünü benimsemiş, celi sülüste ise Mustafa Râkım ekolünde eserler üretmiştir. Sultan Abdülmecid'e yazı hocası olduğu zaman, sultanın isteğiyle Mahmud Celâleddin ekolünde eserler de vermiştir. Onun bu dönemi tam anlamıyla Mahmud Celâleddin ile Mustafa Râkım arasında bir yer tutmuş ve kendine has eserler üretmiştir. Kazasker Mustafa İzzet'in birçok eseri müze ve özel koleksiyonlardadır. Mimarideki eserleri arasında Ayasofya Camii'ndeki çehâr yâr-ı güzîn yazıları ve kubbe yazısı, Hırka-i Şerif Camii yazıları ve Yahya Efendi Camii kubbe yazısı en çok bilenen yazıdır. Kazasker'in talebeleri arasında, Şefik Bey (ö.1297/1880), Alâeddin Bey (ö. 1305/1887), Muhsinzâde Abdullah (ö.1317/1899) ve Hasan Rıza Efendi en meşhur olanlarıdır. Hattat Nuri Korman (ö.1371/1951), Kazasker'in talebeleri olan Alâeddin Bey ile Muhsinzâde Abdullah Bey'in talebesi olmakla Kazasker Mustafa İzzet ekolünün son temsilcilerindendir.

⁷ Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 114.

⁸ Uğur Derman, "Hasan Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/313.

⁹ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi* (İstanbul: YKY Yayınları, 2007), 66.

¹⁰ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 66.

¹¹ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 118.

Osmanlı devrinde hat sanatı hoca talebe ilişkisiyle devam etmiştir. Resmî bir kurumda hat eğitiminin verilmesi ancak XIX. yüzyılın başlarında mümkün olmuştur. Rüştiye ve idadilerde temel seviyede verilen hat eğitiminin yanında II. Abdülhamid döneminde Sadrazam Ahmed Cevad Paşa öncülüğünde, Sami Efendi'nin de hat hocası olduğu Dîvân-ı Hümâyün içerisinde Ta'lim-i Hat Şubesi'nin kurulmasıyla, daha ileri seviyelerde talim edilmiştir; ancak umuma açık olmayan bu şube Ahmed Cevad Paşa'nın sadrazamlıktan ayrılmasıyla birlikte önemini kaybetmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra resmî olarak hat eğitimi veren bir kurumun açılması gerektiği konuşulmuş ve 20 Kasım 1915 yılında Medrestü'l-hattâfın adıyla bir okul açılmıştır. Okul bünyesinde hat, tezhip, minyatür, ebru, ahar ve cilt dersleri verilmiştir. Harf inkılabıyla birlikte okul kapatılmış, hat sanatı eski değerini kaybetmiş, sosyal hayatın bir parçası olmaktan çıkıp sadece dinî mimarinin bir unsuru olarak devam etmiştir.

Okulun ilk mezunları arasında Sami Efendi'nin talebesi, okulun ebru ve ahar hocası olan Necmeddin Okyay ile Mustafa Halim Özyazıcı bulunmaktadır. Sami Efendi'nin talebeleri olan Kâmil Akdik, İsmail Hakkı Altunbezer ve Necmeddin Okyay gibi kıymetli hattatlar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında köprü kurulmuştur. Necmeddin Okyay'ın talebelerinden Ali Alparşlan ve Uğur Derman hat sanatı tarihiyle ilgili birçok kitap, makale ve bildiriye imza atmıştır. Yapılan bu akademik çalışmalar sayesinde Türk hat sanatı tarihinin seyrini net bir şekilde inceleme imkânına sahibiz.

Hat sanatı icrası bakımından ise Hamid Aytaç'ın önemi büyüktür. Mustafa Halim Özyazıcı'nın vefatıyla, öğrencilerinin Hamid Aytaç'a devam ettiği bilinmektedir. Bugün yaşayan neredeyse tüm hattatların hocası *hocaların hocası* vasfıyla anılan Hamid Aytaç'tır.

2. Mimari Yapılarda Hat Sanatının Sergilenme Usûlü

Hat sanatı mimarinin ayrılmaz bir parçası olarak yapılarda kitabe, taç kapı, kubbe, eyvan ve pencere alınlıkları gibi kısımlara uygulanmıştır. Emevîler döneminde Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi esnasında Hattat Hâlid b. Ebû'l-Heyyâc'ın kible duvarına Şems suresinden başlayarak Kur'an'ın sonuna kadar yazdığı yazı ilk celî yazı örneği olarak gösterilir.¹² Emevîlerden sonra Abbasiler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Beylikler Dönemi, Osmanlılar ve Cumhuriyet dönemiyle birlikte Anadolu coğrafyasında mimari eserlerde hat sanatı yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Mimari yapılarda hat sanatının kullanıldığı yerlerin başında kitabeler gelmektedir. Kitabeler sadece yapının banisinin, mimarının ve yapılış tarihinin yazıldığı eserler olmayıp adeta bir edebi metin ile hat sanatının bütünleştiği sanat eserleridir. Kitabeler, özellikle tarih kısmında ebced¹³ hesabıyla tarih düşürülerek başka bir edebi sanat unsuruna vücut vermiştir. Türk İslam medeniyetinde camilerin inşa kitabesine ilave olarak taç kapı, mihrap, minber,

¹² Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 50.

¹³ Arap elifbasında her bir harfe sayısal bir değer verilerek, kelime ve cümlelerin sayısal değerini hesaplama ve çıkan sonuçtan anlam çıkartma işlemidir.

kubbe ve kuşaklara hat sanatı uygulanmıştır. Medreselerde taç kapı ve iç kısımda, çeşmelerde ise alınlık kısmında kitabeler bulunmaktadır. Kitabelerde kullanılan ibareler zaman içinde farklılık göstermesine rağmen yapıyla ilişkileri her zaman devam etmiştir. Özellikle camiler çini, taş ve ahşap gibi farklı malzemelerle tezyinatın ve özellikle hat sanatının uyum içinde bir bütün olarak görülebildiği yegâne yapılarıdır.

İslam medeniyetinde şehirler cuma mescitleri veya ulucami olarak bilinen merkezi cami etrafında şekillenmiştir. Şehir merkezleri, caminin çevresinde alışveriş, eğitim kurumları, han ve hamam gibi yapılarla toplumun ihtiyaçlarına göre genişleyerek büyümüştür. Yapılarının baniliği devletin yüksek kademeli yöneticileri tarafından üstlenilmiştir. Hükümdarlar ve yüksek bürokratlar sanatı saraylarına hasretmemiş, cami, medrese ve çeşme gibi kamusal alanlarda da hiçbir masraftan kaçınmayarak dönemin usta sanatkârlarıyla çalışmışlardır. Camiler yapısı gereği toplumun tüm üyelerine açık alanlar olduğu için kitlesel olarak sanat anlayışını etkilemiştir. Bugün daha çok Batı sanatlarıyla ilgili olarak kullanılan “kamusal alanlarda sanat” kavramı yüzyıllardır fiilî olarak İslam sanatlarıyla yaşatılmaktadır. Bu haliyle hat sanatı toplumun belirli kesimine ait bir sanatı olmamış, toplumun tüm kesimini kucaklayan ve kişinin kendi sanat anlayışı ölçüsünde zevk aldığı bir sanat alanı olmuştur.

Mimari kitabelerin beraberinde hat sanatının uygulandığı diğer alanlar arasında mezar taşları gelmektedir. Ahlat Selçuklu Mezarlığı, Anadolu mezar taşı geleneğinin başlangıcı sayabileceğimiz yerdir. Ahlat mezar taşlarını önemli kılan başka bir unsur da mezar taşlarında bulunan sanatkâr kitabeleri yani imzalarıdır. Bu sanatkârlar Konya Alâaddin Camii'nin minberini yapmış olan el-Hac Mekki b. el-Hılâtî, Divriği Ulu Camii ile Darüşşifasını yapmış olan Hürremşah el-Hılâtî, Tercan'daki Mama Hatun Türbesi'nin mimarı Ebu'n-Nema b. Mufaddalu'l-Ahval el-Hılâtî, Gevaş Halime Hatun Kümbeti'nin ustası Esed b. Havend el-Hılâtî, Kayseri-Nevşehir yolu üzerindeki Alay Han'ını yapan Ahlatlı sanatkârlardır.¹⁴

Türbe ve kümbetlerde bulunan mezar taşlarıyla beraber, bir yapının kubbe, kuşak, sanduka ve pûşîde örtülerindeki yazılar hat sanatının uygulandığı diğer yerler arasındadır.

Anadolu Selçuklu dönemine ait anıtsal yapıların en önemlileri dönemin başkenti Konya'da bulunmaktadır. Dönemin önemli yapıları arasında bulunan İnce Minareli Medrese ile Karatay Medresesi'nin taç kapısı hat sanatı açısından oldukça zengindir. Taş işçiliğinin ustalıkla uygulandığı bu eserler kapalı bir alanda olmadığı gibi büyüklüğüyle uzaktan fark edilecek ölçüde ve yakınlaştığınızda hat sanatının detayları görülecek zarifliktedir. İnce Minareli Medrese'nin taç kapısında Fetih Suresi'nin ilk 13 ayeti, Yasin Suresi'nin 1-31. Ayetleri taşta oyma usulüyle yazılmıştır. (Resim 1). Karatay Medresesi'nin taç kapısındaki inşa kitabesinde kısa hadislerden oluşan bir tasarım yapılmıştır. ¹⁵ (Resim 2).

¹⁴ Cansu Reisoğlu, *Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki Hacı Miran Bin Yusuf'a Ait Mezar Taşları* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 25.

¹⁵ Ahmet Gedik, “Karatay Medresesi Taçkapısı'ndaki Celf Yazıların Hat San'atı Bakımından Değerlendirilmesi”, *İstem*, 3 (Aralık 2004), 171.

Osmanlı dönemine ait önemli kitabelerin başında Fatih Sultan Mehmed'in (ö.1481) İstanbul'u fethinden sonra yaptırdığı Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun kitabesi gösterilir. (Resim 3). Ali bin Yahyâ es-Sûfî (?) tarafından yazılmış¹⁶ bu kitabe XV. yüzyılda Türk hattatların ulaştığı seviyeyi gözler önüne sermektedir.

Türk hat ekolünün kurulmasında önemli rolü olan, Sultan II. Bayezid'in (ö.1512) hat hocası Şeyh Hamdullah'ın (ö.1520) yaptığı yenilikler ile hat sanatı Türk şivesi kazanmış oldu.¹⁷ "Kur'an-ı Kerim Mekke ve Medine'de nazil oldu, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı" sözünün meşhur olmasının sebebi özellikle Osmanlılar döneminde hat sanatının neşvünema bulmasıdır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde celi¹⁸ yazılarda önemli değişimler olmuştur. Mustafa Râkım Efendi'nin (1758-1826) Nusretiye Camii kuşak yazısı ile tuğrada yaptığı yenilikler bu değişimlerin en göze çarpanlarıdır. Râkım Efendi özellikle celi sülüs yazıda dikey harflerin yatay harflerle olan nispetlerini ideal noktaya getirmeyi başarmıştır.¹⁹

XX. yüzyılın başlarında Sami Efendi (1838-1912) celi sülüs, celi ta'lik ve sarayın resmi metinlerinde kullanılan celi divanî yazı şeklinin son halini almasında büyük başarı göstermiştir.²⁰ Yukarıda zikredilen mimari yapılara ilave olarak II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde nezaretlerin ve yeni eğitim kurumlarının açılmasıyla birlikte ilgili yapıların kitabeleri de hat sanatı örneklerini oluşturmaktadır.

Resim 1 - İnce Minareli Medrese Taç Kapısı Detay
(<https://www.flickr.com/photos/galpay/3785191357/>),

Erişim 1 Haziran 2021

¹⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, Fâtih Devri Hattatları ve Hat Sanatı (İstanbul: Fethi Derneği Yayınları, 1953), 16.

¹⁷ Nefeszâde İbrâhim, *Gülzâr-ı Savâb* (Neşre hazırlayan Kilisli Muallim Rif'at), (İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyat, 1939), 49.

¹⁸ Geniş bir kalem ile yazıların iri yazılmasına celi denir. Celi Sülüs, Celi Ta'lik ve Celi Divanî gibi.

¹⁹ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 119.

²⁰ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 91.

Resim 2 - Karatay Medresesi Taç Kapısı Detay (<https://www.flickr.com/photos/smyeo/14964681076/>),
Erişim 1 Haziran 2021

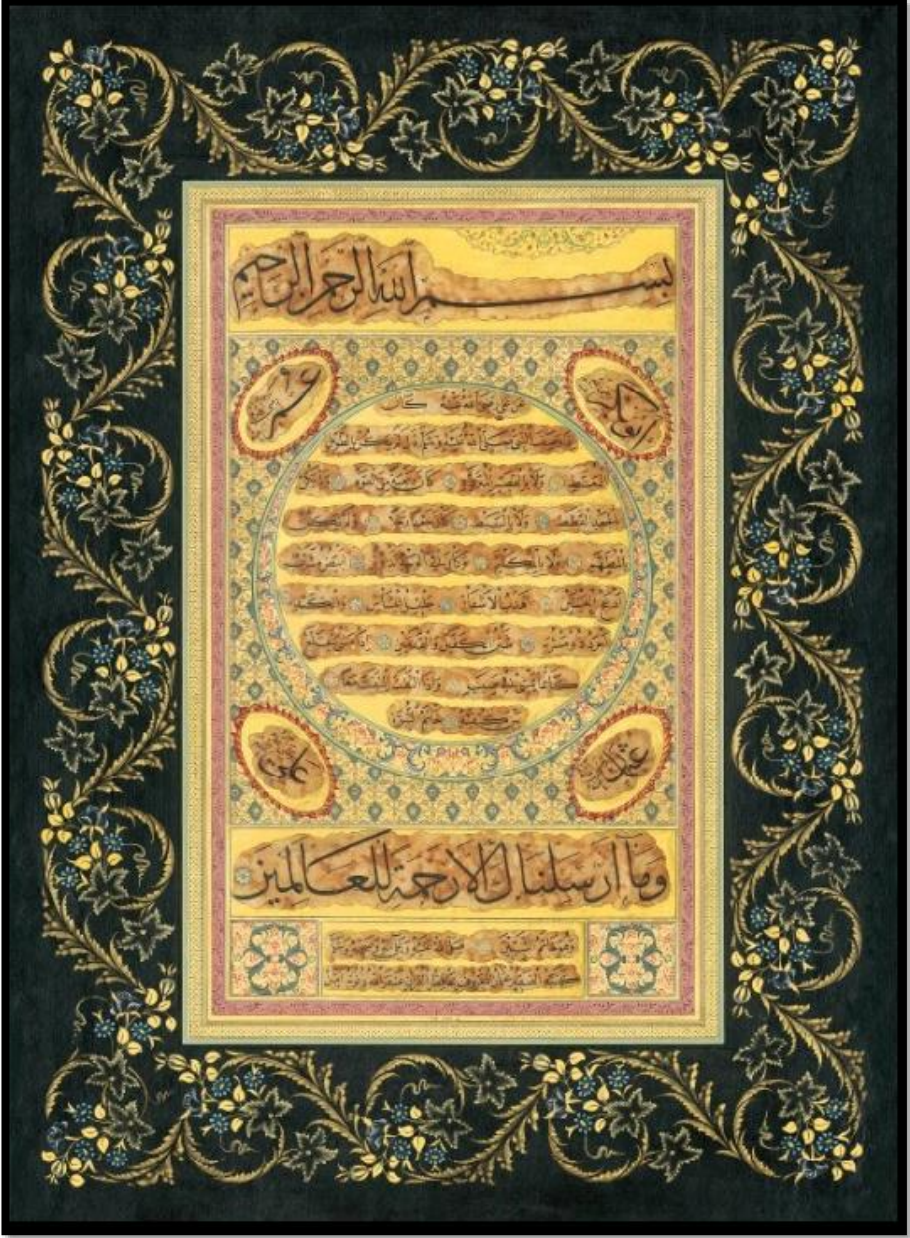
Resim 3 - Topkapı Sarayı Bab-ı Humayun Kitabesi
(<https://www.flickr.com/photos/29302734@N02/8391596050/>),
Erişim 1 Haziran 2021

3. Levha Olarak Hat Sanatı

Hat sanatında levha yazımının hangi tarihte başladığı net olarak bilinmemektedir. Bilinen en eski örnek duvara asılması için kâğıt üzerine yazılarak hazırlanan Hilye-i Şerif levhalarıdır. Hilye-i Şerif metni Resul-i Ekrem'in vasıflarının yazıldığı metinlerdir. Hilye-i Şerif metni ilk kez XVII. yüzyılın sonlarında Hattat Hafız Osman (ö.1698) tarafından levha olarak oluşturulmuştur.²¹ (Resim 4) Hafız Osman öncesinde hilye örnekleri yazma eserlerde ve insanların cevşen olarak üzerinde taşıyabileceği şekilde karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir dinî dayanağı tespit edilmemesine rağmen Hilye-i Şerif metnini yanında taşıyan kişilerin her türlü musibetlerden korunacağına, bulunduğu ev ve işyerinin felâkete uğramayacağına inanılması levha olarak

²¹ Uğur Derman, "Hilye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/47.

hazırlanmasında önemli bir rol oynamış olabilir. Resul-i Ekrem'in resmedilmesi hoş karşılanmadığı için hilyeler bir anlamda soyut resim olarak düşünülebilir.

Hilye levhalarını bir başlangıç olarak düşündüğümüzde diğer levhaların ibareleri genellikle ayet, hadis, dua, kelim-i kibar, kelime-i tevhit, besmele-i şerif gibi metinler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hattat Hafız Osman'dan sonraki dönemde yaşamış hattatların Hilye-i Şerif'e ilave olarak hazırladıkları levhalar bu minvaldedir. Bu levhaların cami, mescit, ev veya işyerine asılmak amacıyla yapılmış olduğu aşikardır.

Osmanlı padişahlarının hat sanatıyla ilgilendikleri ve bazı padişahların icazet olarak eser verdikleri bilinmektedir. Genellikle levha olarak hazırlanan bu yazılar cami ve mescitlere hediye edilmek üzere hazırlanmıştır. (Resim 5) Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi'nin kitabesinin bizzat Sultan III. Ahmet tarafından yazıldığı bilinmektedir.

Resim 5 - Sultan II. Mahmud Celi Süliüs Levha (ketebe.org/sanatkar/sultan-mahmud-887), Erişim 26 Haziran 2021

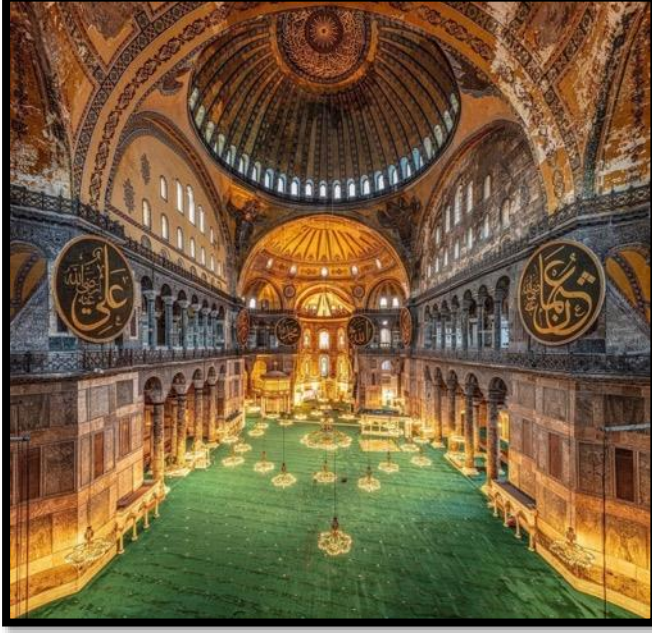
Hat levhalarının sıklıkla görüldüğü yerler arasında tekke ve zaviyeler bulunmaktadır. Tekke yazıları olarak hat sanatı literatürüne giren levhaların içeriği Âl-i abâ²² isimleri, tarikatın pirinin adı, zikir ile ilgili ayet ve hadislerdir. Tekke yazıları arasında klasik hat kaidelerine uymayıp sadece tekke yazıları alanında değerlendirilenler olduğu gibi hat sanatının tüm kaidelerine uyan sanatlı yazılar da mevcuttur. (Resim 6).

Resim 6 - Sami Efendi Celi Ta'lik (ketebe.org/sanatkar/sami-efendi-747), Erişim 26 Haziran 2021

²² Hz. Muhammed'in abâsının altındakiler Hz. Ali, Hz. Fatima, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.

Çehar yar-i güzin yazıları cami mimarisinde inşa kitabesi, kubbe, mihrap, minber ve kuşak yazılarına ilave olarak ilerleyen yüzyıllarda levha olarak asılmaya başlamıştır. Anadolu Selçuklu döneminde genellikle kubbe merkezinde çini üzerine yazılan bu yazılar Osmanlı döneminde çini malzeme olarak devam etmiş ancak levha yazımının yoğunlaştığı dönemde levha olarak hazırlanmaya başlamıştır. Bu yazıların en meşhuru bugün Ayasofya Camii'ndeki Kazasker Mustafa İzzet'e ait ve çapı 7.5 metre olan çehar yar-i güzin yazılarıdır. (Resim 7).

Resim 7- Ayasofya Camii (Mehmet Özçay),

Erişim 26 Haziran 2021

Levha olarak Hilve-i Şerif ve çehar yar-i güzin yazılarından sonra en çok oluşturulan form kıta'lardır. Kıtalar muhakkak-reyhani, tevki-rıkaa, sülüs-nesih yazı çeşitleriyle birlikte yazılmıştır. Bu örnekler arasında en yaygın olanları ise sülüs-nesih yazı çeşidiyle yazılmış kıtalardır. Kıtalarda sülüs yazı ile ayet-i kerime veya hadis-i şerifin ana metni, sonrasında ayet ise ayetin devamı, dua kısmı ve ketebe satırı, metin hadis-i şerif ise salavat, hadis-i şerif metni, dua kısmı ve ketebe satırı bulunmaktadır. Nesih satırların sağında ve solunda tezhip için boş bırakılan kısımlara "koltuk" denilmektedir. Kıtalar mukavvaya yapıştırılır ve koltuk kısımlarıyla birlikte kenarları tezhiplenir. Bir tarafa eğilmiş yatay olarak oluşturulan kıtalara, bir tarafa eğilmiş anlamına gelen mâil kıta denilmektedir. Hat sanatında icazetler genellikle kıta formunda hazırlanmaktadır. Kıtaların ilk devirlerde yazma eserler içinde bulunduğu daha sonra murakka olarak hazırlandığı ve nihayet tek başına bir levha olarak asıldığı bilinmektedir. (Resim 8).

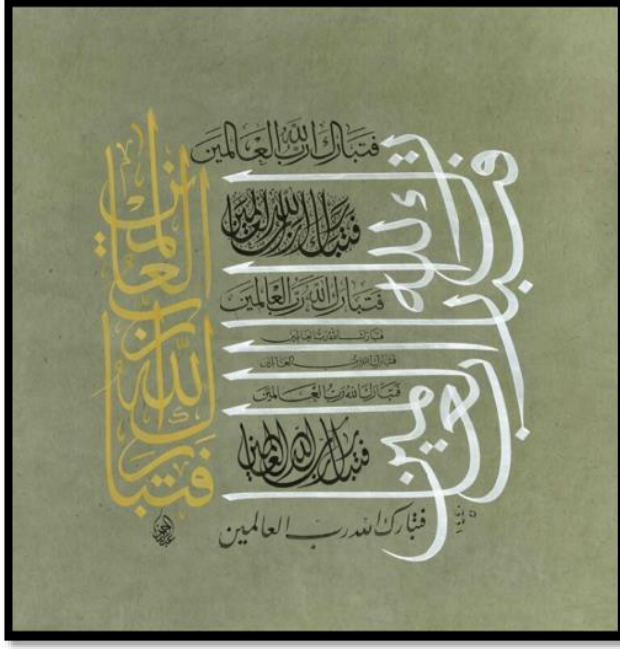
Resim 8 - Ahmed Karahisari (ketebe.org/sanatkar/ahmed-karahisari-75),

Erişim 26 Haziran 2021

Hat sanatındaki levha türlerine bir örnek de hutû-ı mütenevvia olarak hazırlanan yazılardır. Bu levhalarda hattat yazmış olduğu tüm yazı çeşitleriyle bir levha hazırlar. Genellikle düz satır halinde yazılan bu yazılarda, her bir yazı çeşidiyle aynı metin tekrar edilebildiği gibi baştan başlayarak son satıra kadar devam eden bir metin de yazabilmektedir. Bu anlayış tasarım olarak bazı yenilikler doğurmuştur. Bu tür levhalar hat sanatında farklı yazıların birlikte kullanılmasıyla oluşan özgün tasarımlar oluşturulmasına imkan vermiştir. Hattat Aziz Efendi (1872-1934) bu anlayışı hilye-i şerif levhalarında kullanarak yenilikçi tasarımlar oluşturmuştur. Günümüz hattatlarından Abdurrahman Depeler, levhalarında farklı yazı çeşitleriyle bu yönde eser üreterek dikkat çekmektedir. (Resim 9).

Hat sanatında asırlardır siyah is mürekkebi kullanılmış, levhanın renkleri ise tezhip sanatıyla oluşturulmuştur. İs mürekkebi haricinde görebileceğimiz yazılar altın ile doldurulan zerendud yazılar olabilir. Teknolojinin ilerlemesi ve farklı malzemelerin hat sanatında uygulanmasıyla beraber renkli mürekkepler tercih edilmeye başlamıştır. Renkli mürekkepli levhaların öncüsü olarak değerlendirebileceğimiz isim Hattat Mehmet Özçay'dır. Mehmet Özçay ve kardeşi Osman Özçay levhalarında renkli mürekkebi en uygun şekilde kullanarak hat sanatına ve hattatlara bir alternatif sunmuştur.

Levha olarak değerlendirebileceğimiz bir başka tür ise karalamalardır. Genellikle hattatın elinin soğumaması için ve temrin anlamında çalıştığı metnin harflerini, harf birleşimlerini ve kelimeleri yazmasına ve bununla oluşan yazılara karalama denilmiştir. İlk devirlerde bir tasarım anlayışı ile yapılan bu karalamalar günümüzde bir levha gibi tasarlanarak yazılmaktadır.

Resim 7 - Abdurrahman Depeler (ketebe.org/sanatkar/abdurrahman-depeler-2091),

Erişim 26 Haziran 2021

4. Dijital Mecrada Hat Sanatı

Türkiye’de internet ilk kez 1993’te kullanılmaya başlanmıştır.²³ Yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması ise 2000’li yıllara tekabül etmektedir. Geniş bantlı internet (adsl) ise 2005 yılında aktif olarak kullanılmaya başlamıştır. 2007 yılında yeni nesil telefonlar yani akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla birlikte internet hayatımızın vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur.

İnternete erişimin kolay ve hızlı olmasıyla birlikte yeni akım medya olarak değerlendirilen haber siteleri ve sosyal medya olarak adlandırılan mecralar insanların fazlaca zaman harcadığı yerler olmuştur.

Londra merkezli We Are Social oluşumu her yıl dijital ortamın verilerini paylaştığı raporlar yayınlamaktadır. 2020 verilerine göre Türkiye’de 16-64 yaş aralığındaki kişilerin günlük ortalama 7 saat 29 dakika sosyal medya mecralarında vakit geçirdiği görülmektedir.²⁴ Bu sosyal medya mecraları Facebook, Instagram, Twitter, Youtube ve birçok forum siteleridir. Yine aynı raporun verilerine göre Türkiye’de 38 milyon kullanıcı Instagram’ı, 37 milyon kullanıcı Facebook’u ve 11.8 milyon kullanıcı ise Twitter’ı takip etmektedir.

²³ Hakan Can Altunay, *Türkiye Örneğinde İnternet Ağ Altyapısının Tıkanıklık Analizi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 9.

²⁴ We Are Social, We Are Social Ltd, "Digital In 2020". Erişim 15 Haziran 2021.

Genel anlamda sanat eserlerinin sergilendiği yerler müzeler, sergi salonları ve özel sanat galerileri aracılığıyla olmaktadır. Günümüzde internetin yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte sanatçılar kişisel internet siteleri, sosyal medya hesapları ve müstakil olarak bir sergi oluşturmaya imkan veren siteler aracılığıyla eserlerini sergilemektedir.

Sanatçıların kişisel internet sayfalarında, sanatçının özgeçmişi, iletişim bilgileri, şahsi bilgileri ve sanat eserlerini sergilediği bölümler bulunmaktadır. Bu bölümler fotoğraf albümü, video ve animasyonlar gibi dijital içeriklerden oluşmaktadır. Kişisel internet sitelerindeki etkileşim tek taraflı olduğundan dolayı bu mecrada sanatçıyla anlık etkileşim mümkün olmamaktadır.

Sosyal medya mecraları, sanatçılar ile sanatseverler arasında anlık etkileşim sağlanabilen yerlerdir. Facebook, Instagram ve Twitter gibi sosyal medya mecralarında kişi oluşturmak istediği gönderi üzerinden görüntülenme, beğenme ve beğenilmeme sayısını görebildiği gibi anlık eleştiriler de alabilmektedir. Özellikle Instagram sadece fotoğraf ve video paylaşımının yapıldığı bir mecra olarak bilindiği için bugün en çok sanat eserinin paylaşıldığı yerdir.

Hat sanatının teşhirinin yıllar içerisindeki bu değişimini, bir yönüyle en eski sergileme usullerine ilave olarak gelişen yeni yöntemler bağlamında değerlendirebiliriz. Bugün hattatlar cami yazıları yazdığı gibi yazdıkları levhaları sosyal medya üzerinden teşhir etmektedirler. Sosyal medya mecralarının doğası gereği bir hız söz konusudur. Hızlı bir şekilde tüketilen bu içeriklerin tesirinin ne derece olduğu ise yeterince net değildir.

Sanatçıların kişisel internet sayfaları ve sosyal medya mecralarına ilave olarak müzelerin internet sayfaları ve sanat üzerine kurulan özel internet siteleri mevcut koleksiyonların birlikte görülebileceği yerlerdir. Yurt dışındaki müze ve kütüphanelerde bulunan hat eserlerinin yüksek çözünürlüklü taramalarına kolaylıkla ulaşılmaktadır. Bunlar arasında Universtiy of Michigan Library, Metropolitan Museum of Art ve British Museum gibi birçok uluslararası kütüphane ve müze internet ortamında sınırlı sayıda koleksiyonlarında bulunan eserleri erişime açmıştır.

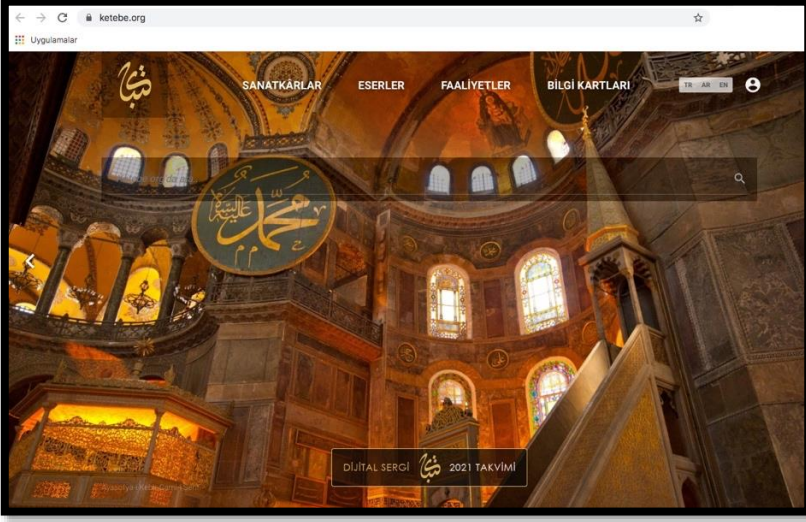
Eski sanatkârların kısa özgeçmişlerinin ve eserlerinin topluca görülmesine hizmet amacıyla ülkemizde internet siteleri kurulmuştur. 2008 yılında kurulan kalemguzeli.org²⁵ bu amaca hizmet etmektedir. Eski üstatların ve günümüz hattatlarının kısa özgeçmişlerinin ve eserlerinin yer aldığı internet sitesi, aynı zamanda hat sanatı hakkında etkinliklerin duyurulduğu bir mecradır. Bu alandaki bir diğer site ise kalemguzeli.org internet sitesinin bir örneği olarak 2017'de Albayrak Holding tarafından oluşturulan ketebe.org sitesidir.²⁶ Sitenin yayın kurulunu oluşturan Mustafa Parıldar, Sami Naddah, Abdurrahman Depeler ve Seyit Ahmet Depeler uluslararası başarılarla sahip günümüzün kıymetli hattatlarıdır. (Resim 10).

Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde çıkan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan Covid19 virüsü sosyal hayatı birçok yönden olumsuz etkilemiştir; bunlardan biri de sanat camiasıdır. Müze, sanat galerisi ve sergi

²⁵ Kalem Güzeli "Site Hakkında" (Erişim 1 Haziran 2021.)

²⁶ Ketebe "Künye" (Erişim 1 Haziran 2021.)

salonlarının kapatılmasıyla birlikte sanat sergileri internet ortamında gerçekleştirmeye başlamıştır. Başlangıçta kişisel internet sayfaları, kurum sayfaları ve Instagram hesapları aracılığıyla yapılan bu sergiler, şimdilerde sadece bir sanat sergisinin düzenlenmesi üzerine kurulan internet siteleri üzerinden yapılmaktadır. Artsteps.com ve kunstmatrix.com gibi sitelerle ücretli veya ücretsiz oluşturulan bu sanal sergi salonlarında bir nevi yürüyormuşçasına eserleri inceleme imkânı bulunmaktadır.

Resim 8 Ketebe.org İnternet Sitesi Ana Sayfası (<https://www.ketebe.org/>),

Erişim 26 Haziran 2021

Artırılmış sanal gerçeklik (AR) teknolojileri her geçen gün yaygınlaşarak birçok alanda kullanılmaya başlamıştır. Bu teknolojiyle sanat sergileri tertip edilmeye başlanmıştır. Artırılmış sanal gerçeklik gözlüklerinin yaygınlaşmasıyla birlikte bu şekilde düzenlenecek sergilerin sayısının artacağı ortadadır. Bu durum eserlerin mekândan ve zamandan bağımsız olarak sergilenmesine yol açacak ve sergi anlayışını çok daha farklı bir boyuta taşıyacaktır.

Günümüzde video oyun konsolları için üretilen hareket kontrol sistemi ve VR gözlüklerle dijital sanat yapabileme imkânı sunan yazılımlar geliştirilmektedir. Google tarafından geliştirilen “tiltbrush” adlı program buna iyi bir örnektir. Klasik hat sanatı eğitimini İstanbul’da Efdaluddin Kılıç’tan almış olan Pakistan asıllı İngiliz hattat Soraya Syed’in denemeleri bu konuda bir başlangıç olarak değerlendirilmelidir.²⁷ (Resim 11) Bu ve benzeri yeni teknolojilerin hat sanatını nasıl etkileyeceğini zaman gösterecektir.

²⁷ Youtube “Soraya’s Story - A Calligrapher’s Journey” (Erişim: 10 Temmuz 2021)

*Resim 9 Soraya's Story - A Calligrapher's Journey
(<https://www.youtube.com/watch?v=vDCuRG4rQ0E>),
Erişim 10 Temmuz 2021*

Sonuç

Araştırmamızda hat sanatının kısa tarihi, asırlar boyunca teşhir usullerinin geçirdiği değişimle beraber kronolojik sıraya uygun olarak sunulmuş ve günümüzde dijital mecradaki son gelişmelerle birlikte değişen teşhir metotları ele alınmıştır.

Araştırmamız neticesinde ulaştığımız sonuçlar şu şekildedir:

1. İnternet siteleri, sosyal medya ve sanal sergi oluşturulan internet sitelerinde eserlerin sergilenmesi çok yeni bir alan olduğu için bu konuda yeterli literatür oluşmamıştır.
2. Sanatseverler sosyal medya gibi hızlı bir akış düzleminde sanat eserlerine yeterince dikkat kesilemeden görseller arasında kaybolmaktadır. Bu bir anlamda sosyal medyanın yapılış amacıdır. Hal böyle olunca eserlerin detaylı incelenmesine imkân oluşmamaktadır. Bununla beraber müzeler ve ketebe.org gibi hat sanatı için müstakil kurulan internet sitelerinde eserlerin yüksek çözünürlüklü dijital taramaları bulunduğu için en ince detaylarına kadar eserler incelenebilmektedir.
3. Hat sanatında tüm detaylar çok önemlidir. Bu detayların ekran üzerinden yeterince algılanamayacağı söz konusudur.
4. Hat sanatını tezhip, cilt, çini, kalem işi, ahşap ve taş işçiliği gibi diğer İslam sanatlarıyla bir bütün olarak değerlendirme imkanı dijital mecralarda ortadan kalkmış durumdadır.
5. İnternet ortamının hız endişesi sanat eserlerinin yapılış amaçlarından biri olan kalıcı olma fikriyle ters düşmektedir.

6. İnternet mecrasında sergilenen tüm eserler, farklı grafik programlarıyla üzerinde değişim yapılabildiği için eserlerin aslını yansıtmamaktadır. Bu mecranın teşhir ortamını eserin sadece bir tanıtımı olarak değerlendirmek daha doğru bir bakış açısı olacaktır.
7. Sosyal medya aracılığıyla paylaşılan eserler, sanatçı ve sanatsever arasındaki bağı kuvvetlendirmesi açısından olumlu bir sonuç ortaya koymaktadır.
8. Eserlerini dijital mecrada sergileyen sanatçıların eserleri üzerinden tenkitler alması, eserlerin estetik ve hat sanatına mahsus durumlarının konuşulması aday sanatkârların sanatlarını geliştirebilmesi açısından müspet bir neticedir.
9. Hat sanatında eski üstatların ve günümüz hattatlarının yazılarını incelemenin bir hat talebesi için önemine binaen, bu yazılara ulaşımın kolay olması hat sanatında yeni ve nitelikli eserlerini çıkmasına ortam sağlayacaktır.
10. İçinde bulunduğumuz salgın hastalık sebebiyle yüz yüze eğitimlere ara verilmiştir. Hat sanatı eğitiminin üniversiteler ve hattatlar tarafından dijital mecrada kesintisiz olarak devam ettirildiği bilinmektedir. Eski devirlerdeki mektup ile meşke devam etme bugünlerde dijital mecralardan yaşatılmaktadır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Alparslan, Ali. Osmanlı Hat Sanatı Tarihi. İstanbul: YKY Yayınları, 3.Basım, 2007.
- Altunay, Hakan Can. *Türkiye Örneğinde İnternet Ağ Altyapısının Tıkanıklık Analizi*, Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. Fâtih Devri Hattatları ve Hat Sanatı. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları, 1. Basım, 1953.
- Derman, Uğur. "Hilye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 18/47-51. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çetin, Nihad M. "Aklam-ı Sitte". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/276-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Serin, Muhittin. "*İbn'ül Bevvab*". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Serin, Muhittin. "*Yâkût el-Müsta'sım*". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 43/291-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uğur Derman, "*Hasan Çelebi*". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/312-313. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gedik, Ahmet. "Karatay Medresesi Taçkapısı'ndaki Celî Yazıların Hat San'atı Bakımından Değerlendirilmesi". İstem 3 (2004), 165-189.
- Nefeszâde İbrâhim (Neşre Hazırlayan Kilis Muallim Rif'at). *Gülzâr-ı Savâb*. İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyat, 1.Basım, 1939.
- Reisoğlu, Cansu. Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki Hacı Miran Bin Yusuf'a Ait Mezar Taşları. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Yazır, Mahmud Bedreddin. *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Ankara.:Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 1981.
- Serin, Muhittin. Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 3. Basım, 2008.
- We Are Social, We Are Social Ltd,"Digital In 2020". Erişim 15 Haziran 2021. <https://wearesocial.com/digital-2020>
- Kalem Güzeli, Kalem Güzeli, "site hakkında". Erişim 1 Haziran 2021. <http://www.kalemguzeli.org/index.php?go=hakkında>
- Ketebe, Ketebe, "künye". Erişim 1 Haziran 2021. <https://www.ketebe.org/kunye>
- Youtube "Soraya's Story - A Calligrapher's Journey" (Erişim 10 Temmuz 2021) <https://www.youtube.com/watch?v=vDCuRG4rQ0E>

Said Ercan, *Dijitalizm**

Kitap
Tanıtımı
Book
Review

Kahraman Bulgurcu

Dr. Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı

Dr. Instructor, Selcuk University, Faculty of Islamic Studies, Department of Reading the Qur'an and Qiraat Science, Konya, Turkey

 kbulgurcu@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-1914-0703>

Yazar
Author

Bulgurcu, Kahraman. "Said Ercan, *Dijitalizm*". *Tevilat* 2/1 (2021), 127-131.

 <https://doi.org/10.53352/tevilat.975971>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 2021-07-29

ISSN: 2687-4849

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 2021-08-26

www.tevilat.com

Bilgi
Info

Dünya üzerinde insanoğlunun yaşama başlamasıyla birlikte hayatın her alanında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler ise çoğunlukla insanların kullandığı araç gereçlerde olmuştur. İnsanlığın hayatını kolaylaştırmak için elde ettiği teknolojik araçlar da sürekli bir şekilde gelişmektedir. Son zamanlardaki değişim önceki dönemlere göre çok daha hızlı olmaktadır. Son 20 yılda dijital iletişim araçları ve internet, insanların çoğunun

* Said Ercan, *Dijitalizm* (İstanbul: Motto Yayınları, 2020).

hayatına girmeye başlamış ve gün geçtikçe bunların insanların hayatındaki etkisi artmıştır.

Özellikle pandemi sürecinde eğitimin internet üzerinden dijital iletişim araçları ile verilmeye başlanmasıyla birlikte, çocuklar ve genç nesil dijital dünyanın içinde adeta kaybolmakta ve gerçek hayattan uzaklaşmaktadır. Bu durum haklı olarak aileleri de endişelendirmektedir. Akıllı telefonlar vasıtasıyla çocuklar ve gençlerin yanı sıra yetişkin insanların çoğu da dijital dünya ile karşı karşıya kalmaktadır. İnsanların dijital hayattan geri durması ise imkânsız hale gelmektedir. Öyleyse, bu yeni dünyadan kaçılmayacağına göre bu ortamın güzelliklerinden faydalanıp zararlarından kaçınmak gerekir. Bunun için başta anne baba ve yetişkinler olmak üzere çocukların da, bu dünyanın zararlı ve faydalı yönleri hakkında bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple, teknoloji ve internetin doğru kullanılmasına faydalı olacağı düşüncesiyle Said Ercan'ın yazmış olduğu "Dijitalizm" adlı eserinin tanıtımı yapılmıştır.

Yazar, kendi anlatımıyla "dijital göçmen bir nesil içinde yetişmiş olmasına rağmen sosyal medya ve teknolojiyi iyi kullanan biri olarak (s. 7) teknolojinin içinde yetişmiş dijital yerlilere bağımlı olmadan, sağlığa dikkat ederek güzel kaliteli içerikler üreten bir iyilik neferi olmaları için (s. 3) insanlara rehberlik etmeyi" hedeflemektedir.

Kitap, bölümlere ayrılmadan sosyal medya ile ilgili birçok yazıdan oluşmaktadır. Yazar öncelikle sık kullanılan Facebook, WhatsApp, Twitter, Instagram, Swarm, LinkedIn, Periscope ve Snapchat gibi sosyal ağlar ve kullanıldığı alanlar hakkında kısaca bilgi vermiştir (s. 13-15). Dünyada ve Türkiye'de sosyal medya kullanımını anlatırken Türkiye'nin sosyal medya kullanımında dünyada aktif ilk 5 ülke arasında olduğunu, Ortadoğu'da 1. Avrupa'da ise 2. sırada olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre genç nüfusun fazla olması sosyal medya kullanım oranını artıran baş etkenlerdendir (s. 17). Yazar, Kitabımız Kur'an'ın 1400 yıl önce "oku", Kuran'ın nüzulünden 700 yıl sonra Mevlana'nın mesnevisinin "dinle" diye başladığını, ondan 700 yıl sonra sosyal medyanın ise "izle" diye başladığını belirtiyor. "Video izlemek insanlar için çok kolay iken kitap okumak ise zor bir iştir (s. 20-21). Bunun sonucunda sosyal medya bağımlılığı her geçen gün artmaktadır". Yazar bunun için "Sanal ve gerçek hayat arasında denge kurabilmeliyiz" tavsiyesinde bulunarak "Azı karar, çoğu zarar" prensibini hatırlatmaktadır (s. 20-21). Sosyal medya güzel bir şekilde kullanılırsa iyi bir iletişim aracıdır. "Aslında eşyada bir sorun yoktur, onun kullanımında bir sorun vardır" diyerek kullanıcıların nasıl kullandığının önemli olduğuna dikkat çekmektedir (s. 22). Sosyal medya ile geleneksel gazeteciliğin bitme noktasına geldiğini ve bireysel gazetecilik anlamında vatandaş gazeteciliğinin ön plana çıktığına vurgu yapmaktadır (s. 23-29).

Dijital bağımlılıktan bahsederken yazar, ebeveynlerin çocuklardan daha bağımlı olduğunu söylemektedir (s. 30). Kitapta sosyal medya bağımlılığı yüzünden konuşma yeteneğinin kaybolacağı ifade edilmekte, nitekim Batı'da konuşma kurslarının açıldığı, böyle giderse ülkemizde de ücretli konuşmaya gidileceği söylenmektedir (s. 31). Eserde dijital hastalık çeşitlerinden olan "bir şeyleri kaçırma korkusu" ve "beğenilme arzusu" anlamındaki "fomo"; sınırsız tüketim, eğlence ve haz düşkünlüğü, narsizm, egoizm, yalnızlık ve mutsuzluk hissi olarak tanımlanan "Kaliforniya sendromu"; bütün gününü odasında

geçirerek hayattan izole olmak anlamındaki “Hikikomori” hastalıkları hakkında bilgi verilmektedir (s. 31-33). “Dünyada ve ülkemizde sosyal medya bağımlılığı her geçen gün artmaktadır. Türkiye’nin Twitter’da ilk on, Facebook’ta ilk beş ülke arasında olması bağımlılığın boyutlarını gözler önüne sermektedir. Bu sayı ise sürekli artmaktadır. Bu bağımlılığa karşı ise Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları bünyesinde İnternet Bağımlılığı Polikliniği kurulmuştur. Etkili bir önlem alınmazsa sosyal medya bağımlılığı en büyük sorun olarak toplumların geleceğini etkileyecektir” (s. 34-35). Yazar, “Sosyal medyadan ne anlıyoruz?” başlıklı yazısında sosyal medyanın sadece birkaç değil, aksine onlarca farklı enstrümanın bulunduğu bir alan olduğuna vurgu yapmaktadır. “Peki, insan niçin kendi özel hayatını paylaşır?” sorusunu ise “Özelini paylaşmak daha çok takipçi getiriyor” diyerek cevaplandırarak Ercan, sözlerine şöyle devam etmektedir: “Kendi medyasını ön plana çıkarmak için aykırı şeyler paylaşmak cazip geliyor ve herkes kendini ispatlama derdine düşüyor. Aslında herkes olduğunu değil olmak istediğini sergiliyor, ortaya özel hayatlar saçılıyor” (s. 39-40). Kitapta, sosyal medyanın bazı asosyal insanları sosyalleştirdiği, hatta bu tür insanların bu mecrada kendilerini daha iyi ifade ettiği ve internet bağımlılığı sözünün bir süre daha karşımıza çıkacağı ama zamanla insanların bunu kabullendikçe bağımlılık olarak görülmeceği bildirilmektedir (s. 40). Ercan, insanların sosyal medyaya rağbet sebeplerini açıkladıktan sonra, “adeta oyuncaklarımızın oyuncağı haline geldik” demektedir. Sosyal medyanın olumsuz yönlerinin yanında yeni iş imkânları da sunduğunu, günümüzde reklam sektörünün TV reklamlarından çok sosyal medyaya yatırım yaptığını ve bilişim ve teknolojinin geleceğe yön vereceğini ve hayatımızın bir ikamesi haline geleceğini söylemektedir. (s. 42-44).

Yazar, Facebook’un sürekli kendisini yenileyen ve yenilikler getiren bir sosyal ağ olması sebebiyle diğer sosyal ağlardan farklı olduğunu, Türkiye’de kırk milyonun üzerinde Facebook kullanıcısı bulunduğunu ve Türkiye’nin Facebook kullanımında Ortadoğu’da birinci, Avrupa’da ikinci ve Müslüman dünyasında Endonezya’dan sonra ikinci ülke olduğunu ifade etmektedir (s. 45-48). Siber zorbalık ve çeşitleri hakkında bilgi verdikten sonra siber zorbalığa en çok 9-14 yaş grubunun maruz kaldığını söylemektedir (s. 49-51). Sosyal medyada “âkil adamlara ihtiyaç var!” başlığı altında yazar, sosyal medyada yalan haber yayarak provoke eden insanların deşifre edilmesini, ülkemiz insanların sosyal medyada bulunup sağduyulu olmasını ve kullanıcıların paylaşılan bilgileri akıl süzgecinden geçirmesini tavsiye etmektedir. Türkiye’nin acil bir şekilde arama motoruna ve sosyal ağına, anlık mesajlaşma sistemine ihtiyacı olduğunu, devletin ve özel teşebbüsün bu konuda acil çalışmalar yapmasını ve okullarda dijital okuryazarlık dersi verilmesini zikretmektedir. Yine Youtube’da reklamların denetlenmesini, reklamlardan önce televizyonda olduğu gibi bilgilendirme mesajının olması gerektiğini ve Youtube Denetleme Kurulu’nun oluşturulmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Youtuberlara yemin ettirilmesini, gerekirse devletin kendi Youtuberlarını çıkararak güvenli Youtuber listesi yayınlatabileceğini söylemektedir (s. 52-56). “X, Y ve Z kuşağı sosyal medyayı nasıl kullanıyor?” başlıklı yazıda X kuşağının bilgi edinme, iletişim; Y kuşağının kariyer, ekonomi, bilgi edinme, eğlence; Z kuşağının ise çoğunlukla eğlence amaçlı kullandığı bildirilmektedir (s. 57-58).

Kitapta değinilen başka bir konu sosyal imlemedir. Kullanıcılar bir web sitesini beğendiklerinde favoriler kısmına eklerler. Daha sonraki girişlerinde ise tarayıcıyı açtıklarında favori sayfaya kolaylıkla ulaşabilir. Sosyal imlemenin amacı, kullanıcıların bilgiye yeniden erişimini kolaylaştırmak ve konunun sunumunu sağlamaktır. Sosyal imleme ile aynı düşüncedeki kişiler birbiriyle kolaylıkla ilginç ve ilgili içeriği paylaşma imkânı bulabilmektedir (s. 65-66). Sosyal medya tüyoları başlıklı yazıda, sosyal ağlar ve işlevleri hakkında bilgi verildikten sonra sosyal medyada adı konmamış gizli bir kuraldan bahsedilmiştir: “1/9/90 kuralı”. Yani 1 kişi üretir, 9 kişi paylaşır, 90 kişi okur. Bu yüzden yazar sosyal medyada takip edilen ve aranılan birisi olmak için çok içerik üretmek gerektiğini söylemektedir (s. 67-70).

Yazar, “Öğrenciler için sosyal medya” yazısında, “çocuklarımız interneti ve sosyal medyayı nasıl kullanmalı?” sorusuna cevaplar aramaktadır. Ercan, sosyal medyanın öğrencileri erken yaşta bağımlı yaptığını ve onların vaktinin çoğunu aldığını bildirmektedir. Yine öğrencilerin sosyal medya yoluyla kötü arkadaşlar edindiklerini, siber zorlamayla karşı karşıya kaldıklarını, dünya genelinde oynanan sosyal oyunlara bağımlı hale geldiklerini, yeme ve uyku gibi aslı ihtiyaçlarını bile zorla yaptıklarını söyler. “Ayrıca Minecraft gibi oyunlarla can almak için domuz yiyebiliyor, insan öldürebiliyor, bunun sonucunda duygularını kaybedebiliyor. Öğrenciler genelde ödevimi yapıyorum diye sosyal medyada çok vakit harcıyor. Bunun için öğrenciler ailesi ve öğretmenleri ile sosyal medyada arkadaş olmalı ve sahte hesaplar açmamalı, gerçek hayatta tanıdığı arkadaşlarını eklemeli ve oyun oynarken vaktini almayacak oyunlar tercih etmeli” diyerek verdiği tavsiyeden sonra Ercan, sosyal medyanın güzelliklerinden bahsetmektedir (s. 71-73). “Sosyal medya ve kültür-sanat” adlı yazıda, sosyal medya dilinin başta dilbilgisinde yozlaşma olmak üzere, dil tahribatı ve kavramların içinin boşaltılmasına sebep olduğunu zikrettikten sonra; Instagram, Flickr ve Youtube gibi sosyal ağların yazılı iletişimi azalttığını ve görsel bir kültür ögesi oluşturduğunu söylemektedir. Sosyal medya ile birlikte “Dizüstü Edebiyat” denilen yeni bir yazarlık türünün ortaya çıktığını, bazen bunların arasında maharetli yazarların da çıktığını vurgulamaktadır. Sosyal medyada kamunun yapabileceği şeyleri zikreden yazar, sosyal medyada kaliteli içerik çöp içerikten daha fazla olursa çok faydasının olacağını şu sözlerle ifade etmektedir. “Bunun için sosyal medyayı bilinçli kullanmak, zevkle paylaşım yapmak, doğru bilginin yayılması konusunda gayret göstermek, yurttaş gazetecisi olmak, sosyal medya ile bir şeyleri değiştirebileceğimizin farkında olmak önemlidir.” (s. 77-80).

Kitapta sosyal medya ve web güvenliği ile ilgili bazı tavsiyelerden sonra (s. 81-85) sosyal medyanın toplumsal hayata etkileri üzerinde durulmaktadır. Yazar, sosyal medyanın toplumu etkileme konusunda tarihte hiç olmadığı kadar etkili olmaya başladığını ifade etmektedir. Sosyal medya ile bilgi kirliliğinin ortaya çıktığını ifade ederek “bir bilginin en önemli kriterinin, onun doğru olması değil, çok paylaşılması olduğunu söylemektedir”. Sosyal medyanın manipülasyona açık olmasının ve narsisizme sebep olmasının yanında bilinçli kullanılmasının umut verici olduğunu da vurgulamaktadır (s. 86-89). Ercan, sosyal medyanın yeni kanaat önderleri çıkaracağını ve sosyal medya anayasasına ihtiyaç olduğunu zikretmektedir (s. 95-101).

Kitabın diğer kısımlarında ise yazar, dijital iletişim, siyasal iletişim, yapay zeka, sosyal medyanın iş hayatında özellikle pazarlama ve reklam sektörü gibi alanlarda nasıl etkin kullanılacağını ve şirketlerin bu konuda atmaları gereken adımlar hakkında faydalı bilgiler vererek yakın gelecekte iş dünyasının sosyal medyadan asla bigâne kalamayacağını ifade eder. Yazar, gençlere dert etmeleri gereken bazı tavsiyeler (s. 211-21), yine önerdiği bazı film, dizi, belgeseller (s. 213-214) ve okunmasını tavsiye ettiği bazı eser isimleri ile (s. 215-218) kitabı bitirmektedir.

Kitap akıcı ve sade bir üslupla yazılmıştır. Yazar, dijitalizmin her tarafı kasıp kavurduğu günümüz dünyasında, kullanıcılara sosyal medyanın zararları yanında bu alandan iyi bir şekilde nasıl yararlanacakları hususunda çok güzel bilgiler sunmuştur. Zaman zaman bu bilgileri, günlük hayattan aldığı olaylar ve bilimsel verilerle desteklemiştir. Ancak yazar bilgileri verirken çokça tekrara girmiştir. Bir bilgi bazen birçok yerde zikredilmektedir. Kitabın bölümlere ayrılmadan bağımsız yazılar şeklinde yazılması bunun ana sebebi olabilir. Bunun yerine kitap bölümlere ayrılarak her bilgi o bölümdeki ilgili konunun içinde zikredilseydi tekrarlardan kaçınılmış ve tekrardan kaynaklanan sıkıcılık da giderilmiş olurdu.

Sosyal Medya Ahlakı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020

Kitap
Tanıtımı
Book
Review

Hasan ERYILMAZ

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı
Ph.D. Student, Ankara University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Hadith
Ankara, Turkey

✉ hasaneryilmaz85@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-5343-6981>

Yazar
Author

Eryılmaz, Hasan Adı. "Komisyon, *Sosyal Medya Ahlakı*". *Tevilat* 2/1 (2021), 133-139. <https://doi.org/10.53352/tevilat.959058>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 2021-06-28
Accepted / Kabul Tarihi: 2021-08-26

ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X
www.tevilat.com

Bilgi
Info

Fıtratı gereği sosyal bir çevrede yaşamaya meyilli olan insan, bu ihtiyacını, içerisinde bulunduğumuz çağa kadar geleneksel yöntemlerle ve mekâna bağımlı olarak karşılamıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte söz konusu ihtiyacı karşılama yöntemleri, farklı iletişim kanalları ile zaman ve mekân kavramlarından bağımsız olarak daha hızlı ve sınırlılıklarından kurtulmuş bir hale dönüşmüştür. Özellikle internetin keşfedilmesini takip eden birkaç on yıllık süreç, sosyal medya platformlarının insan hayatının vazgeçilmez bir unsuru olmasını da beraberinde getirmiştir. İnsanın iletişim dünyasındaki bu köklü yenilenme birtakım kolaylıklar ve geleneğe göre daha geniş imkanlar sağlanmasına karşın kontrolü neredeyse imkânsız yüksek tesirli bir gücün de

doğmasına sebep olmuştur. Bahsettiğimiz bu sorun, fikir çevrelerince tespit edildikten sonra sosyal medyanın yıkıcı etkilerini en aza indirmek, toplumda bu gibi mecraların üzerinde algı yürüttüğü, amaçsız, hedefsiz, birikimsiz, hayatta karşılığı olmayan ve kendini gerçekleştirememiş sahte profillerin temayüz etmesini önlemek adına bir çaba içerisinde girilmiştir. İşte tanıtımını yapmış olduğumuz bu kitap da bahsettiğimiz kaygıdan dolayı harekete geçmiş, şuurlu ve istekli bir camianın sosyal medya kanalıyla gelen olumsuz tesirlerin açtığı yaralara küçücük bile olsa merhem olması niyetiyle kaleme aldığı içten bir endişenin tecessüm etmiş halidir.

İnsan sosyal bir varlıktır. Bu bağlamda hem kendi cinsinden yaratılmışlarla hem de farklı türden mahlukatla ilişki kurabilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin peygamberlerle temas halinde olduğu, müminlerin affı için münacatta bulunduğu, harp esnasında Allah'ın nusretinin onların eliyle vücut bulduğu haber verilmektedir. Yine bazı ayetlerde insanların cinlerle, cinlerin insanlarla temas kurabildiği, yaratıcısı Allah olduğu için bütün hayvanların saygıyı hak ettiği ve kâinata canlı cansız tüm varlıkların Allah'ı tesbih ettiği belirtilerek insanoğlunun onlara karşı sorumlu oldukları hatırlatılmıştır. (s. 23) Öte yandan Hz. Peygamber'in tabiatla yapıcı ilişkiler kurmayı teşvik eden, bitki ve hayvanlara yönelik daima merhamet nazarı ile bakmayı telkin eden geniş bir ekolojik sünnet bakiyesi de hadisler kanalı ile bizlere intikal ettirilmiştir. (s. 24) Ayet ve hadislerle önemi vurgulanan bu nizamnâme Müslümanca yaşamayı ilke edinmiş her bireyin kendisinin dışında gerek canlı gerekse cansız varlıklarla ilişkisinde onun nirengi noktası olmuştur. Ancak, adına "dijital çağ", "sosyal medya çağı" veya "İnternet asrı" denilen zaman diliminin gelmesiyle birlikte tarihsel süreçten gelen din ve kültürün şekillendirdiği geleneksel yöntemler, telgraf, telefon ve internetin icadı ile ciddi bir başkalaşma yaşamıştır. Günümüzde söz konusu başkalaşmanın temayüz ettiği en yaygın araç hiç kuşkusuz 4.2 milyar insanın kullandığı sosyal medya mecrası olmuştur.¹ Onun bu denli revaç bulmasında zamana ve mekana bağımlı olmadan hızlı ve kolay bir şekilde iletişim kurulabilmesi, dinî ve kültürel çevreden kaynaklanan bir takım sınırlılıklardan muaf olunması, düşünce ve savunuların geniş kitlelere doğrudan ulaştırılması yahut farklı kimlikler altında hukukî sorumluluğun kolayca bertaraf edilmesi gibi pek çok gerekçenin katkısı olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu bu kolaylık ve imkanların sağlanmasıyla beraber, onun kul hakkını ihlal eden, tesettür ve mahremiyeti yok sayan, toplumda fitne, ifsat ve gösterişi yaygınlaştıran, dünya hayatının gayesini unutturarak sınırlı insan ömrünü başkalarının beğenisine endekslemiş bir tipoloji üreten, insanî ve ahlakî birtakım risklere de çanak tuttuğunu gözden kaçırmamak gerekir. Bu sebeple internetin yıkıcı etkilerinden kurtulmak ancak hayata dokunan ve yapıcı bir eğitim, bilinçlendirme ve rehberlik çalışmaları ile elde edilecek farkındalık, zinde bir algı ve güçlü bir izan ile mümkün olacaktır.

Tanıtımını yaptığımız bu eser de yukarıda zikri geçen gerekçelerden ötürü sosyal medyanın bizlere sağlamış olduğu güzel nimetlerden yararlanırken Allah'ın dininin insana lütfettiği en yüksek paye olan İslâm ahlakının sanal dünyada tezahürü olarak niteleyebileceğimiz sosyal medya ahlakının

¹ <https://dijilopedi.com/2021-dunya-internet-sosyal-medya-ve-mobil-kullanim-istatistikleri/>.

oluşmasına dair yüksek bir katkı sunma maksadıyla kaleme alınmıştır. Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş imzalı bir önsöz ile konuya giriş yapan eser, sosyal medya platformlarının insan hayatı üzerindeki sosyo-kültürel, dinî etki ve yan etkileri farklı cenahlardan ele alan yedi kısa makale içermektedir. Şimdi kısa kısa bu makalelere değinelim.

“Müslümanın Sosyal Medya Ahlakı”

Soner Duman'ın kaleminden çıkan makale, dijital çağ teknolojilerinin hızlı bir şekilde gelişmesi sürecinde insan hayatından neleri değiştirdiğini birkaç maddeyle özetlemeye çalışmıştır. Buna göre a) İnternet, reel olan insanî ilişkileri fiziksel mekândan bağımsızlaştırarak sanal hale dönüştürmüştür. b) Bu dönüşümden günlük hayatta kullandığımız kavram ve ifadeler de nasibini almıştır. Söz gelimi sevinç ve hüznler reel olarak yaşanmaktan çıkarak emojiiler tarafından ifade edilen sanal gerçekliklere dönüşmüştür. c) İnternet, bilgi akışını çok daha hızlı bir hale getirmekle birlikte bilgi kirliliğine de neden olmuştur. Bu sebeple doğru ve yanlışın, iyi ve kötünün birbirinden ayrılması oldukça zorlaşmıştır.

Gençlerin sanal dünyanın olumsuz etkilerinden korunması için birtakım tedbirleri zorunlu gören Duman, makalenin ana omurgasını Kur'ân ve sünnetin çizdiği genel ahlak ilkelerine dayanan ve sosyal medyaya uyarlanabilecek birkaç kıstas üzerine bina etmiştir. Buna göre, başka bir takım ilke ve umdelerden söz edilebilmekle birlikte bütün sosyal medya kullanıcıları şu yedi hususta dikkatli olmaya davet edilmektedir: Sosyal medyada dine ilişkin verilen bilgilerin kaynağını araştırmak, İslam inanç ve ahlakına aykırı ortam ve faaliyetlerden uzak durmak, kul hakkına saygı göstermek, tesettür ve mahremiyete riayet etmek, toplumsal birlik ve beraberliği bozacak faaliyetlerden uzak durmak, gösteriş yapmamak, sosyal medyada geçen zamandan ötürü dini ve dünyevi sorumlulukları aksatmamak.

Kanaatimizce her biri birbirinden kıymetli olmakla birlikte özellikle dinin değerlerine mugayir yazı, resim, video paylaşmak yahut bunları paylaşanlarla arkadaşlık kurma konusunda yapılan ikaz, müminin farkında olmadan imanını tehlikeye sokabilecek önemli bir tehdide karşı uyarılar içerdiği için öncelikle dikkate alınmalıdır. Yine böylesi güncel bir problemin “Kişi arkadaşının dini üzeredir”² hadisi ile vuzuha kavuşturulması, hadislerin çağlar ötesinden uzanarak dijital çağın sorunlarına çözüm üretebilecek bir vizyona sahip olduğu mesajını vermesi bakımından önem arz etmektedir.

Yazarın ilgi çeken ve hayata dokunan bu gibi örneklemelerinin yanı sıra herhangi bir akademik kaygı gütmeksizin lise hatta ortaokul öğrencilerinin rahatlıkla okuyabilecek bir üslup kullanması makaleye ayrıca bir değer katmaktadır.

² Tirmizî, “Zühd”, 45; Ebu Dâvud, “Edeb”, 19.

“Ahlak ve Hukuk Ekseninde Sosyal Medya”

Sosyal medya mefhumunun, dijital sosyallik, hukuk ve ahlak cihetlerinden ele alındığı Makale, Selçuk İslami İlimler Fakültesi öğretim üyesi M. Raşit Akpınar tarafından kaleme alınmıştır. İnsan sosyalliğinin ne denli geniş bir kapasiteye sahip olduğu çeşitli örneklemelerle izah edilerek konuya giriş yapılan makalede, ayetler üzerinden getirilen misaller ile insanın insan, melek, cin ve hayvanlarla ilişki kurabileceği ifade edilmiştir. İnsan sosyalliğinin başka bir tezahürü olan insan-doğa ilişkisi de hadisler üzerinden ekolojik sünnet (s. 24) vurgusu yapılarak hatırlanmıştır. İnsana ait bu sosyalliğin çevrim içi ağlarda farklı bir formata büründüğüne temas eden Akpınar, sosyal medyanın işlevi, kapasitesi ve kullanıldığı platformlar gibi konulara da olumlu veya olumsuz bir yargıya yer vermeden değinmektedir. Makalenin gelişme bölümü olarak nitelendirilebileceğimiz üçüncü ve dördüncü bölümler ise sanal ortamlarda işlenen suçların bütün dünyada hukukî bir takım sorumluluk ve yaptırımları gerektirdiği konusunda farkındalık ve arayıştan söz etmektedir. Aynı şekilde modern hukuk sistemlerinin sahte hesap, hesap hırsızlığı, itibar suikastı ve haksız linç gibi problemlerin çözüm yollarında karşılaştığı ve çözümsüzlüğü neredeyse kaçınılmaz kılan teknik sorunlar, bu kısımda ciddi bir emek ve araştırmanın tezahürü olan üst ve didaktik bir dille aktarılmıştır.

Son bölümde ise yazar, sosyal medya üzerinden işlenen suçlar ve çağdaş hukuk müktesebatının mezkûr suçlar karşısındaki yetersizliğini tafsilatlı örneklemelerle perçinlerken durumun ancak bu mecralarda daha geniş bir literatüre sahip olan fıkıh, örf ve adetlerin referansı ile oluşturulacak vicdanî ve ahlâkî bir boyut ile kotarılabilirliğini ifade etmektedir.

“Dindarlık, Sosyal Medya Dindarlığı ve Din İstismarı: Bir Arka Plan Çözümlemesi”

Yazar Mehmet Akgül, bu makalede yirmi birinci yüzyılla birlikte teknolojik gelişmelerin fitilini ateşlediği sosyo-kültürel değişimlerin felsefî altyapısını irdelemeyi amaç edinmiştir. Ona göre değişim kaçınılmazdır. Bu bağlamda yalnızca teknolojinin ilerlemesini talep etmek ama hiçbir manevî değişime maruz kalmama ideası gerçekleşmesi mümkün olmayan ciddi bir yanılsamadan ibarettir. Bununla beraber teknolojinin yıkıcı etkilerine büsbütün teslim olmayı da reddeden Akgül, bu enerjinin kısmi de olsa yönlendirilebilme imkânı sunabileceği gerekçesiyle meseleyi bilim-felsefe sathında tartışmaya davet etmektedir.

Süreci ontolojik açıdan tahlil eden yazar, özetle şu kurguyu yapmaktadır: Geçmişte bilginin kaynağına ilişkin Logos’un temsil ettiği akıl ve tanrıyı merkez alan anlayış ile Eros’la özdeşleşen arzu, istek ve şehvet gibi güçlü duyguların şekillendirdiği anlayış olmak üzere iki ana damar bulunmaktadır. Bunlardan ilki otorite ve kitap gibi unsurların rehberliğinde işitme duyusunu merkeze alarak hakikati ve mutlak doğruyu ararken, Eros’un temsil ettiği diğer grup ise iktidar ve çıkar hırsının şekillendirdiği ve herhangi bir kutsal ya da hakikat kaygısı bulunmayan bir dünya görüşü öngörmektedir. Bu ikinci görüş Rönesans’a eşlik eden Hümanizm hareketiyle birlikte görme duyusu üzerinden

otorite ve kitaba dayalı bilgiyi reddeden, araştırmacı bir anlayışa evirilmiştir. İşte sosyal medya, dũnyayı anlama ¼zerine kurgulanmış bu hareketin asrımızda kendisine yaraşır bir toplumsallık ve din inşa etme arayışını işlevsel hale getirmenin bir aşaması olarak gelişmiştir. Bu sayede serbest piyasa mantığındaki gibi k¼resel pazarda her çeşit ve kalitede bilgi ve g¼r¼ř¼n sergilenmesi m¼mk¼n olmaktadır. Sonuç olarak insanlık sosyal medya enstr¼manlarında yer alan dinle ilgili her t¼rl¼ bilginin oęalmas¼ ile dine dair teredd¼tler yaşayacak, sahih inanç ve doğruluk meselesi s¼rekli g¼ndemde kalacak ve dinlerin kutsal atfettikleri inanç, değer ve semboller eleştiri malzemesi yapılacaktır. B¼t¼n bunlara karşılık olarak da din¼ çevrelerde radikallik y¼kseliře gececektir.

Birkaç c¼mle ile tasvir etmeye çalıştığımız bu g¼cl¼ kurgu ile yazar sosyal medyanın tarihi ve ¼ng¼rd¼ę¼ gelecek ile ufuk açıcı bilgiler vermekle birlikte sorunun ¼z¼m¼ne ilişkin ikna edici bir ¼neri sunmamaktadır. ¼te yandan felsefi bir d¼zlem olmasından ¼t¼r¼ savın, idraki çaba gerektiren bir metin ile deklare edilmesi tarafımızca anlaşılabilirken, s¼rekli eğik çizgilerle (/) verilen yan anlamların c¼mle b¼t¼nl¼ę¼n¼ bozması ve sekiz satıra kadar çıkan uzun c¼mlelerin bir eksiklik olduğu izahtan varestedir.

“Sosyal Medya ve D¼n¼řen Mahremiyet Algımız”

Sosyal medya platformları ¼zerinden hayatın b¼t¼n evrelerinde ilgili ilgisiz işşa edilen ¼zel hayata dair kare, video, konum vs. paylaşımlar, bu mecra ¼zerinden mahremiyet olgusunu bir kez daha tartışma ihtiyaını doğurmuştur. Bu ihtiyaı fark eden Erciyes İlahiyat Fak¼ltesi ¼ęretim ¼yesi Metin Eken, ¼ b¼l¼mden m¼teřekkil bir yazı ile okurların karşısına çıkmaktadır. Makalenin birinci b¼l¼m¼nde Eken, Mahremiyet kavramını İslam¼ değerler muvacesinden ele alarak onun nasıl bir anlam ve duygu çerçevesine oturtulduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Yazar, mahremiyet kelimesinin uzun uzun s¼zl¼k anlamı ve t¼revleri ¼zerinde durduktan sonra başka dillerde karşılık gelebilecek kelimeler ile kıyaslama yoluna gitmiş ve olgunun İslam¼ k¼lt¼r¼n kazandırdığı benzeri hiçbir toplumda bulunmayan ¼st¼n bir erdem olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Makalenin ikinci b¼l¼m¼ ise, mahremiyet anlayışımızı şekillendiren varoluşsal boyuta ve toplumsal değişme unsurlarına tahsis edilmiştir. Buna g¼re memba İslam¼ ¼ęretisi olan mahremiyet algısı, toplumsal yaşamın farklı d¼zlem ve şartları altında birbirinden bağımsız şekiller alabilmiştir. Ancak teknolojinin ilerlemesine bağımlı olarak gelişen teknik olanaklar, mahremiyet meselesini bir evin, mahallenin ya da bir inancın m¼řahhas problemi olmaktan çıkararak k¼resel ve k¼lt¼rel bir problem haline d¼n¼řt¼rm¼řt¼r.

Sonuç b¼l¼m¼nde ise yazar, mahremiyetle ilgili sıraladığı sorunların ¼z¼m yolunda en b¼y¼k engelin din¼ hassasiyetleri y¼ksek kesimin ona y¼nelik doğru bir kıymetlendirme yapamayarak onu b¼t¼n değerlerden arınmış salt bir teknolojik araç olarak g¼rmesine bağlamaktadır. Son tahlilde mahremiyet algısının g¼r¼n¼r/beğenilir olma etrafında şekillenerek varoluş yanılısamasına sebep olduğu ve bu mahremiyeti sağlayan mesafe ve sınırların anlamını yitirdiği ifade edilmiştir.

Mahremiyet kavramının yaygın algısı hakkındaki tüm bu olumsuz tespitler yanında yazar konunun İslâm'ın bir Müslümana yüklediği ahlâkî sorumluluk muvacehesinden algılanmasını problemin tek çözüm yolu olarak sunmaktadır.

“Dijital Kimlikler ve Dönüşen İnsanî İlişkilerimiz”

Dijital dönüşümün birey sathında etkisi üzerinden ele alındığı bu makalede Mustafa Derviş Dereli, bizleri insanoğlunun sahip olabileceği birbirinden farklı kimlik türleri hakkında bilgilendirmektedir. Makalede bu kimlik türleri arasından özellikle modern zamanların bir ürünü addedilen dijital kimlik üzerinde durulmuş, onun bireyin asıl kimliği ile uzlaşmadığı durumlarda sahibini yanlış ve yakışıksız işlere karşı cesaretlendirme riski vurgulanmıştır. Bu sebeple yazar, sosyal medya kullanıcılarını benzer bütün platformlara hadislerde geçen “Ameller niyetlere göredir” ve “ihsan” ilkeleri penceresinden bakmaya davet ederken, gündelik hayatta kaçındığımız günah fillerden bu sahada da kaçınma konusunda bilinçli olmaya davet etmektedir. (s. 66)

“Sosyal Medyada Bilgi Ahlakı”

Balıkesir İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Recep Emin Gül'ün kaleminden çıkan makale, hem genç okurların anlayabileceği sadelik hem de akademik düzlemde karşılık bulabilecek bir üslupla yazılmıştır.

Modern çağda bilgiye ulaşmak hızlı ve kolay bir hal almıştır. Bilginin bu denli kolay ulaşılabilir olması özellikle en etkili iletişim aracı olan sosyal medya sunucularında birtakım risklere gebe olabilmektedir. “Sosyal medyada altına Hadis-i Şerif, Hz. Peygamber, Kutsî Hadis, Buhârî vb. ifadeler yazılarak paylaşılan her metin hadis değildir” mottosu ile servis edilen makalede başta hadis üzerinden dinî metinler olmak üzere bilim, sanat, siyaset vb. gibi alanlarda hızlı ve kontrolsüz yayılan yanlış bilginin kaos ve kargaşa oluşturabileceği ihtimaline dikkat çekilmektedir. Metinde aynı şekilde “Sosyal Medyada Kişilik Haklarına Saygı” başlığı altında özel hayatın gizliliği, kusurların örtülmesi, zandan ve gıybetten kaçınmak, üçüncü şahıslar hakkındaki ithamları araştırmadan yargılamamak gibi beşerî ilişkileri domine eden ahlâkî kuralların sanal dünyada da gözden kaçırılmaması gerektiği hatırlatılmıştır.

“Çocuklarımıza ve Gençlerimize Sosyal Medya Ahlakı Kazandırmak”

Kitabın son bölümünde karşımıza çıkan makale, ahlak kavramının tanımı ve neliği ile konuya giriş yaptıktan sonra bu kavramın günlük hayat ve sanal dünyadaki işlevlerine değinir. Metaforik bir üslup ve zenginleştirilmiş örneklemelerle muhatabın içerisindeki anın yakalanmaya çalışıldığı makalede özellikle kendini gerçekleştirememiş ve hayatı anlamlandırma sorunu yaşayan gençlerin, gerekli ahlâkî kazanımları edinmediği takdirde sosyal medyayı bir kurtarıcı olarak görme ve kendisi için büyük bir yıkımı tetikleyebilme ihtimali üzerinde durulmaktadır. Makalenin sonuç kısmında ise buraya kadar çizilen

risk manzarasına karşı henüz sosyal medya ile tanışmayan genç kardeşlerimizin anne-baba nezaretinde hayata İslâmî bir şuurla hazırlanması salık verilmektedir.

Kuşkusuz sorunumuz büyüktür. İnternet çağı belli odakların kontrolünde fikirlerimize yön vermeye çalışan güçlü bir akım olarak hayatımızda yer almaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz her bir makale de bizleri bu güçlü ve yıkıcı akıma karşı sahip olduğumuz değerlerden taviz vermeyerek Müslümanca yaşama ideasını mümkün kılacak tavsiyelere yer verilmektedir. Söz konusu tavsiyeler ise, genelde internetin zararlı etkilerine karşı dikkatli ve hassas olmayı telkin ederken birey üzerinden bir farkındalık vurgusu yapmaktadır. Oysaki bir birey, ne kadar hassas, dikkatli yahut farkındalık sahibi olursa olsun, internet ve sosyal medya kullanmaya devam ettiği müddetçe haram ve çirkin içeriklerin nesnesi olmaya devam edecektir. Çünkü söz konusu içerikler hayatın olağan akışı içerisinde helal ve meşrû unsurların içerisine sinsice yerleştirilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle tanıtımını yaptığımız eserde mevzu bahis hatırlatmaların yanı sıra daha kapsamlı ve çözüm odaklı tavsiye ve temennilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Bize göre hayatı her açıdan kuşatan ve insanın bütün gündemini şekillendiren, üstelik kontrolü bizde olmayan bir yöneltme ve algı müessesesi üzerinde, bireyin ötesinde kurumların ve hatta devletlerin kafa yorması zaruriyet arz etmektedir. Örneğin ülkemizin milli savunma, ulaştırma, sağlık ve uzay teknolojileri gibi pek çok alanda sahip olduğu millilik ve yerlilik kaygısı bilhassa sosyal medya ve diğer tüm dijital platformlar üzerinde de görünmek zorundadır. Çünkü serverları ülkemizde olan ve Türk/Müslüman mühendisler tarafından geliştirilmiş bir sosyal medya sunucusu, kontrolü imkânsız görülen bir alanda Türk-Müslüman örf ve ananelerine uygun sosyalleşme imkanını bizlere sunabilir.

Öte yandan ilgi çekici video içerikleri ile milyonlarca insan, fenomen bir youtuber üzerinden çoğu zaman İslâmî olmayan rotalara kolaylıkla çekilebilmekte ve ahlâkî değer yargılarından uzak bir hayata özendirilebilmektedir. Bu durum karşısında yanlışı doğruya, batılı hakka, zararlıyı faydalıya tebdil edecek ve Müslümanın yaşantısında oluşturulmaya çalışılan olumsuz algıyı boşa çıkaracak video içeriği sağlayan kişi ve kurumlara yadsınamaz bir ihtiyaç duyulmaktadır. Her ne kadar bu kapsamda Diyanet işleri başkanlığı bünyesinde “Dijital Yayınlar Daire Başkanlığı” kurulması, ihtiyacın karşılanmasına yönelik atılan küçük bir adım olarak bizleri sevindirirse de yeterli hacme ve etkiye ulaşmak için zamana ve daha fazla gayrete ihtiyaç duymaktadır.

Ayrıca çerçevesi çizilen problemler ile birey, toplum ve devlet sathında öne sürülen çözüm önerilerinin hadis literatürümüzde “tergîb ve terhib” olarak isimlendirilen bir müktesebat bağlamında değerlendirilerek kürsülerde ve hatta akademik çalışmalarda daha fazla vücut bulduğunu görmeyi arzulamaktayız.

Nazife Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak**

Kitap
Tanıtımı
Book
Review

Mustafa Şengil

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
PhD. Presidency of Religious Affairs
Ankara, Turkey

 mustafasengil_85@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-2904-1776>

Yazar
Author

Şengil, Mustafa. "Nazife Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak*". *Tevilat* 2/1 (2021), 141-144. <https://doi.org/10.53352/tevilat.983627>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 2021-08-16
Accepted / Kabul Tarihi: 2021-08-26

ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X
www.tevilat.com

Bilgi
Info

Dijital Çağda Müslüman Kalmak, Nazife Şişman tarafından kaleme alınmış, 158 sayfa, İnsan Yayınları tarafından ilk baskısı 2016 yılında olmak üzere beş baskısı yapılmış (elimizdeki 5. Baskı), üç ana bölümden oluşan bir kitaptır. Kitaptaki yazılar, "Bildiğimiz Kitabın Sonu", "Dijital Çağda Gören Kim, Görünen Kim?" ve "Teknolojinin İnşa Ettiği Yeni Kültür" adlı üç ana başlık altında toplanmaktadır.

* Nazife Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019).

Giriş bölümünde yazar, modernleşmenin en bariz özelliğinin hız olduğundan bahsederek hem yabancı hem yerli kaynaklardan atıflar vermektedir. İslami gelenekte öğrenmenin bizzat hocanın kendisinden olduğunu, dolayısıyla bir hoca dizinde oturmak veya vaaz kürsüsündeki hocayı dinlemek şeklinde bir geleneğin olduğundan bahsederek sadece “kâl” ile değil aynı zamanda “hâl” ile bilginin bizlere ulaştığından bahsetmektedir. Bu da nasıl iyi insan olmamız gerektiğini hocanın anlatımı ile beraber yaşayan sünnetle ve hocanın uygulamaları, edep ve ahlaki ile öğrendiğimizi göstermekteydi. Ancak yazar, günümüz şartlarında alo fetva hatları, youtube’den yayınlanan sohbetler, Mescid-i Haram’dan naklen yayınlanan namazlar vb. bilginin aktarılması ile beraber maneviyatın aktarılmasını sağlayıp sağlayamadığını sorgulamaktadır. Tebliğ bugünün dijital imkânlarına gelinceye kadar bizzat tanıdığımız kitleye yapıyorken bugün tanıdık tanımadık, bilgi seviyesinin ne olduğunu bilmediğimiz milyonlarca insana karşı yapılmaktadır. Dolayısıyla Müslümanlar, teknoloji ile neyi nasıl yapması gerektiği konusunda bir bocalama geçiriyor. Yazar teknoloji sebebiyle Müslümanların karşılaştıkları sorunların çözümünü değil, sorunların tespitini yaptığını, tespit olmadan tahlilin olmayacağını iddia etmektedir.

Birinci bölümde yazar “Bildiğimiz Kitabın Sonu” adı ile bir ana başlık açmış, beş alt başlıkta bu konuyu irdelemiştir. Yazar uzun uzun detaylı bilgi yerine günümüzde kısa ve zaman almayan bilginin daha fazla tercih edildiğini açıklamaktadır. Yazar bu başlıkta “wikipedia” örneğini vererek doğru veya yanlış isteyen herkesin bu sayfaya bilgi girebileceğini, neyi ne kadar bildiğinin önemi olmadığını anlamaktadır. İslam medeniyeti ile elektronik bilgi akışı arasında kıyaslama yapan yazar, İslam medeniyetinde insanın her zaman merkezde olduğunu, kitabın hiçbir zaman insanın yerine geçmediğini örnekleriyle anlatmaktadır. Bilginin geçerli olabilmesi için icazet olması gerektiğini de dönemine göre bilgi aktarımının en üst noktası olarak vermektedir. İnternette ise doğru veya yanlış olsun en çok tıklanan sayfa üste çıkmakta, bilginin doğruluğu değil popülerliği/reytingi ön plana çıkmaktadır.

Kitap okumayan toplumun e-kitap okuyup okumayacağını sorgulayan yazar, zaten okuyan kişilerin yolculuk vs. gibi durumlarda e-kitaplardan faydalandığını, teknolojinin imkânlarından olumlu yönde faydalandığını ifade etmektedir. Ancak yine de basılı kâğıt yerine e-kitabın geçmesi her şeyi değiştirecek, toplumu okuyan bir toplum haline getirecekmiş gibi bir hayale de kapılmaması gerektiği ifade edilmektedir.

Gutenberg Projesi’nin bir nevi korsan e-kitap projesi olmasına rağmen, bir kitap hakkında ön bilgiye sahip olmak isteyen insanların bu platformları kullandığı, dolayısıyla korsan e-kitap sitelerinin kitap satışlarını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla yazara göre dijital kitaplar asıl kitapların satışını veya okunmasını artırmaktadır. Ancak yine de bu okuyanı ilgilendirmekte, zaten okumayanlar için bir değişiklik ifade etmemektedir.

Yazar aynı bölümde dijital okuma diye tabir edilen aynı anda birkaç internet sayfasına birden bakmanın “hızda yitirilen derinlik” olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla dijital okuma diye tabir edilen bilgiye kısaca ulaşacak kadar kısa ve öz bilgiye ulaşmaya çalışmak bilgiye ulaşmadaki asıl derinliği yok

etmekte, tüm bilgiler yüzeysel kalmaktadır. Çünkü okuma yazara göre çok katmanlı bir iştir.

İkinci bölümde yazar, dijital çağda gören ve görüneni sorgulamaktadır. İnsanların Facebook, Instagram, Twitter gibi ortamlarda görünmek istediğini, bir konsere gitmesi, bir toplantıya katılmasının sosyal medya platformlarındaki tanıdıkları tarafından kabul görmesini istemektedir. Facebook, Instagram gibi sosyal medya paylaşım sitelerinin çok ciddi maddi yatırımlarla kurulmasına rağmen gelirlerinin ne olacağını sorgulayan yazar hem müşteri hem de reklam aracının bizzat kullanıcının kendisinin olduğunu ifade etmektedir. Bir örnekle durumu izah eden yazar üniversite son sınıfta olan veya nişanlanan ve bunu sosyal medya platformlarında paylaşan bir bayana gelinlik reklamlarının gitmesini, reklamın ve müşterinin bizzat paylaşan kişinin kendisinin olması ile bağdaştırmaktadır. Dolayısıyla yazara göre insanlar kendi hayatlarının telif hakkını, bile isteye devretmektedir. İnsanlar kendilerini gönüllü olarak sergileyerek metalaştırmaktadırlar. “Gör(ün)mek, Gözetle(n)mek, Dikizle(n)mek” şeklinde bir başlık açan yazar, sosyal medya platformlarında kişilerin “bakın ben ne yapıyorum” sorusuyla yola çıktıklarını alıntılanmaktadır. Ayrıca yeni neslin kendisine bakılmasından hiç rahatsızlık duymamasını da garip karşılamaktadır. Dolayısıyla mahremiyet ve internetin sınırsızlığı ile ilgili internete yasal sınırlandırma getirilmesi gerekip gerekmediğinin de tartışılması gerektiğini düşünmektedir.

Müslümanlar için az konuşmanın bir nefis terbiyesi olması, insanların ayıplarının örtülmesinin temel ahlak kaidesi olması, kişinin kendisini övmesinin bir ahlak zafiyeti olması gibi İslami ön kabuller sebebiyle Müslümanların görme ve görülme ile ilgili yeni teknolojileri hiçbir filtre koymadan kabul etmelerini yazar çelişkili ve eklektik bulmaktadır. Artık Müslümanın kendini sosyal medyada ne kadar göstermesi gerektiği veya gösterip göstermemesi konusu yazara göre bir ilmiyal konusu olmuştur. Çünkü Müslümanın kendine ait normları vardır.

Üçüncü bölümde ise yazar teknolojinin inşa ettiği yeni kültürden bahsederek, televizyonu mavi ışığı sönmeyen imparatorluk olarak tanımlamaktadır. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu'nun televizyonu kapatıp yarım saat Kur'an okunmasını tavsiyesi üzerine uğramış olduğu linç girişimini ise televizyon ile Kur'an okuma arasındaki münasebetin azımsanmayacak kadar büyük bir problem olarak karşımızda durduğu noktasına getirmektedir. Televizyon ve internette her kesime, her yaşta ve her bilgi seviyesinde insana hitap edildiğinin göz ardı edilmemesi gereken bir durum olduğunu da yazar uzun uzun izah etmektedir.

Üçüncü bölümde yazar internet ve televizyon dışında Filistin meselesi, insansız savaş aletleri, kapitalizmin insanı hafta sonu hedefine yönlendirmesi, insani yardımların altındaki suç bastırma politikaları, dış ülkelerde oluşturulmak istenen Türkiye imajı gibi kitabın başlığı ile ilgili olmamakla birlikte ilgi çeken konulardan da bahsetmektedir.

Genel itibarıyla akıcı olmakla birlikte paragraflar içinde geçen devrik cümleler kitabın okunmasını zorlaştırmaktadır. Kitabın ciddi bir emek mahsulü olduğu, yerli ve yabancı birçok konu ile ilgili okuma yapıldıktan sonra yazıldığı her halinden anlaşılmasına rağmen, anlaşılması için ciddi bir yoğunlaşma

ihtiyacı hissedilmektedir. Kitabın ismi ile içeriği arasında bir bağ kurmakta ciddi anlamda zorluk çektiğimizi de burada ifade etmek gerekiyor. İnternet karşısında “Müslümanca” tavır konusunda fikir bina etmek dışında, genel itibariyle “günümüzde olan biten olaylar karşısında Müslüman tavrı nasıl olmalı” sorusuna cevaplar veren emek mahsulü bir kitap olduğunda ise şüphe yoktur.

Ramazan Altıntaş, *Gençler İnançtan Soruyor**

Kitap
Tanıtımı
Book
Review

Aslı Menekşe

Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İtikadî Mezhepler Tarihi ve
Kelam Anabilim Dalı
Research Assistant, Selcuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department
of Kalam, Konya, Turkey
✉ aslimenekse@selcuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3532-9706>

Yazar
Author

Menekşe, Aslı, "Ramazan Altıntaş, *Gençler İnançtan Soruyor*". *Tevilat* 2/1
(2021), 145-151.

 <https://doi.org/10.53352/tevilat.978697>

Atıf
Cite as

Ramazan Altıntaş'ın daha önce neşredilen *Sana İtikattan Soruyorlar* adlı çalışmasından sonra çağın önemli sorunlarına ışık tutacak nitelikteki *Gençler İnançtan Soruyor* isimli eseri, dijital çağın sorgulayan gençliğinin dinî anlamda ilgi alanları başta olmak üzere sosyal medya kaynaklı bilgi çeşitliliği ve bu bilgilerin gençler üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilerini ele almaktadır.

Daha çok somut veriler ve doyurucu cevapları kapsayan eser, el kitabı niteliğinde kabul edilebilir ki gençlere yönelik manevi konularda bilinçlendirme amacı ile kaleme alınmıştır. Özellikle teknoloji çağında yaşayan gençlerin her türlü bilgiye kolayca erişimi ve bu durumun farklı ideolojilere sahip kişiler tarafından suiistimal edilmesi dikkate alınmış ve Müslüman gençlerin akıl, ruh ve inanç sağlığının korunması amacı ile kaleme alındığı yazar tarafından ifade edilmiştir. Hayatı sorgulama sürecindeki gençlerin dini mevzularda şüphe ve tereddütlerden ancak doğru ve tatmin edici bilgi ile kurtulabileceği düşüncesi

* Ramazan Altıntaş, *Gençler İnançtan Soruyor*, (Ankara: TDV Yayınları 2020).

yazarın bir başka telif nedenidir. Ayrıca yazar, gençler tarafından kolayca anlaşılması için hemen her konuda analojik yöntemle başvurarak meseleleri günümüzde yaşanan olaylar üzerinden anlatmıştır.

Kitap gençlerden gelen soruların tasnif edilmesi ile oluşturulan konu başlıkları etrafında şekillenmiş ve 25 başlık altında cevaplar aranmıştır.

Tüm semavî dinler, tevhid inancı üzerinde durmuşlardır. Semavî dinlerin plüralizme karşı mücadelesinin temel nedeni Allah'a ortak koşulmasını engellemektir. Allah'ın vahdaniyetinin İslamiyet'in ilk prensibi olması da şirk karşı verilen mücadelenin en önemli delillerindendir. Ancak İslam'ın tüm mücadelelerine karşın Müslüman toplumda farkında olmadan şirk neden olacak inanç şekilleri türemiştir. Kitapta dikkat çeken en önemli husus yazarın bu tehlikenin farkında olması ve şirk meselesine girişte yer vermesidir. Bu açıdan şirk hakkında ayrıntılı izahlarda bulunması önem arz etmektedir. Altıntaş, özellikle şirk ve çeşitlerini tanımladıktan sonra şirk götürebilecek tüm etkenleri de açıklamıştır. İlgili başlık altında pek çok kişide bulunan kibir, ego ve çıkarıcılık gibi hasletlerin kişiler farkında olmadan şirk sürüklediğine dair yapılan tespit ve izahlar dikkat çekicidir. Bilhassa, sahip olduğu çeşitli nitelikler sayesinde kitleleri etkilemeyi başaran bazı kişilerin toplumu çıkarları doğrultusunda yönlendirmek için kendilerini üstün vasıflı olarak görmeleri ve insanları bu konuda ikna etmeleri de bir çeşit şirk türü şeklinde izahta bulunan yazar, gençleri bu tür insanlara karşı uyarmıştır. Aynı şekilde Allah'tan başka varlıklara aşırı derecede saygı ve sevgi duyarak onları yüceltmenin de şirk götürebileceğini söyleyen yazar, insanın Hz. Peygamber dahil Allah dışında herhangi bir varlığa, yaratıcıya duyulması gerekenden daha fazla sevgi beslemesinin de şirk olacağını açıkça ifade etmiştir.

Kitapta, şirk ve müşrik hakkında verilen bilgilerden hemen sonra deccal başlığının açılmış olması, konunun bütünlüğü açısından tamamlayıcı niteliktedir. Müessir, deccal hakkında gelen çeşitli sorulara deccalin ne anlam ifade ettiğine dair kapsamlı bilgiler vererek giriş yapmış konu hakkında doğru kabul edilen bilgilerin bir kısmını kullanarak insanları yanlış yola sevk eden menfaatçilerin varlığına dikkat çekmiştir. Kıyamet alametlerinden sayılan deccalin ayrıntılı şekilde tasvir edilmesinin ardından hadislerde; her çağda kötülüğün temsilcileri olarak bahsi geçen deccal figüründen bahsedildiğine dair pasajlara da yer verilmiştir. Nitekim yazar, deccal adı altında inkarcılığı ve kötülüğü yayan, mukaddes değerleri suiistimal eden, menfaatleri için müminleri sömüren, manevi duyguları kullanan; kişileri ve dini değerleri kötüleyerek insanları Allah yolundan alıkoymayı amaçlayan grupların simgelenildiğini açıkça ifade etmiştir.

Yaratıcısını merak ettiğini söyleyen gençler için *Allah'ın Sıfatlarını Anlamada Yöntem* başlığı altında sıfatların tasnifi ve bu tasnifin nasıl kategorize edildiği dile getirilmiştir. Bu noktada Kelam ilminde tasnif edilen sıfatları, Allah ile yarattıkları arasındaki bağı gösteren selbî ve subûtî sıfatlar; Allah'ın fiiliyattaki kudret ve iradesine işaret eden fiilî sıfatlar; analogi yoluyla Allah'ın kendisi hakkında haber verdiği haberî sıfatlar şeklinde betimlemiş akabinde kelimî kelime ve kavramları tanımlayarak sıfatlar meselesini gençlerin anlayabileceği biçimde izah etmiştir.

Nübüvvet sistemi Allah'ın toplum içerisinde seçtiği kişilerin insanlığa rehberlik etmesi, onları eğitmesi ve ilahi haberleri vermesi için oluşturduğu bir yapıdır. Nitekim dinî kaynaklarda her topluma peygamber gönderildiği bildirilmektedir. Yazar, *Peygamberler ve Yaşadığı Coğrafyalar* başlığı ile semavî dinlerin neden Ortadoğu bölgesine gönderildiğine dair soruları yanıtlamıştır. Özellikle Hz. Muhammed'in son peygamber olarak bu bölgeye gönderilmesindeki amaç, ahlaki meziyetlerin, tevhit inancının ortadan kalktığı bir toplum olması ve jeopolitik konumu gereği tüm dünyaya erişim imkânının bulunduğu bir bölge olmasıdır.

Nazar konusunun işlendiği bölümde yazar, dünya üzerinde bilim yasalarının açıklayamadığı parapsikolojik gerçeklerin varlığından bahsetmiş; İslam geleneğinde nazar olarak isimlendirilen meselenin de parapsikoloji alanıyla ilgili olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca nazar ile ilgili ayetleri de kaynak olarak göstererek İslam'daki nazar inancının gerçekliğini delillendirmiştir.

Çağımızın en büyük problemlerinden biri olan yalnızlaşma ve manevi boşluk hissi insanları bir arayış yoluna sevk etmektedir. Bunu fırsat olarak değerlendiren birtakım kimselerin psikolojik yöntemler kullanarak manevi boşluk duygusuna sahip insanlara enerjinin güçleri ile iyileşme adı altında uyguladıkları çeşitli metotlar vardır. Söz konusu metotlar ise tarot kartları, burç yorumları, melek kartları gibi çeşitli materyal ve yöntemlerdir. Yazar bu konuda geçmişteki büyü, sihir meselelerinden ziyade güncel ritüeller hakkında bilgilendirme yoluna gitmektedir. Günümüzde ritüel adı altında yazılan kitaplara karşı dikkat edilmesi gerektiğine dair önemli bilgilere yer vererek ritüel adı altında büyü yapmaya teşvik olduğu konusunda uyarılarda bulunmuş ve konuyla ilgili ayet ve hadisler etrafında büyü'nün dine aykırı bir fiil olduğunu, büyük günahlar arasında bulunduğunu teyit etmiştir.

Allah ile alem arasındaki ilişkinin anlaşılmasında ilahi bilginin önemine işaret edilirken yaratışta var olan sebep/hikmet ilişkisi değerlendirilmiştir. Yazar bu bilgiler ile insanın yaratılış amacını hatırlatmakta ve insanın yaratılışını bilimsel veriler ile desteklemektedir. O, insanın duyu organlarının sınırlı olduğuna dair örnekler vererek aklın da sınırlı olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca yazar gayb aleminin yani metafizik alanın sadece vahiy ile öğrenileceğini, sınırlı akıl ve duyu organlarının erişimine kapalı olduğunu bilimsel veriler ile açıklamıştır.

Yazar Allah'ın kuşatıcılığını açıkladıktan sonra nübüvvetin gerekliliği ve önemine dair bilgilere yer vermiştir. Allah'ın imtihan dünyasına gönderdiği insanı ahiret hayatında hesaba tutacağı için onları bilgisiz ve yalnız başına bırakmasının aklen mümkün olmadığını izah eden Altıntaş, ibadetlerin önemine değinerek insanın aklı ile bir yaratıcı varlığı bilgisine ulaşsa da nasıl ibadet edeceğini bilemeyeceğini ifade etmiştir. Bundan dolayı nübüvvet müessesesi ile peygamberlerin insanlara hayatı anlamının, insanlığı geliştirmenin yanı sıra mutlak yaratıcıya layıkıyla şükranlarını sunması için ne şekilde ibadet yapacağını da öğretmekle mükellef tutulduğunu söylemiştir. Yazar Allah-alem ilişkisi başlığı içerisinde Allah'ın varlığından başlayarak insanın yaratılış amacını ve nübüvvetin gerekliliğini anlaşılır biçimde kapsamlı olarak izah etmiştir.

Totemin dinde yerinin olup olmadığı sorusu *Totem ve Batıl İnançlar* başlığında incelenmiştir. Totem inancının şirk temelli olduğuna dikkat çeken yazar Müslümanların totem adı altında gizlenmiş olan şirke karşı dikkatli olmaları gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Özellikle gençlerin sakıncalı görmediği totem şekillerinden örnekler vererek totemin İslam dışı uygulamalardan olduğunu ifade etmiştir. Yazar, başarı yolunun sorumlulukları yerine getirip, disiplinli çalışmalar yapmak ve tevekkül etmek olduğunu söylemektedir.

Müslüman erkeklerin gayr-i müslim kadınlar ile evlilik yapmaları sorunu teknoloji ve iletişim çağında sıklıkla gündeme gelmektedir. Kitabın bu bölümünde iletişim çağının sonuçlarından biri olarak dünyadaki tüm insanların birbirleri ile kolaylıkla iletişime geçebilmeleri dolayısıyla farklı din ve kültürden insanların duygusal bağ kurmaları ve ilişkilerini evlilik boyutuna taşımalarıdır. Yazar bu durumun İslam'a aykırı olmadığını belirttiikten sonra Müslüman bir gencin gayr-i müslim kadınlarla yapacağı evlilikte önemsemesi gereken değerleri ve gereklilikleri bildirmiştir. Çünkü Müslüman kadınların farklı dine mensup erkekler ile evlenmelerinin yasaklanma sebebi, kadın ve çocuğun inanç açısından riske girme durumunun ortadan kaldırılması düşüncesidir. Ayrıca yazar, İslam'a göre evliliğin hukuki bir anlaşmanın ötesinde manevi bir bağlılık olduğunu vurgulayarak gayr-i müslim kadınlarla evliliğin ancak İslamî bilgiye teorik açıdan hâkim olunması ve pratikte uygulanması durumunda sakınca yaratmayacağını ifade etmiştir.

Kitapta üzerinde durulan noktalardan biri diğeri de irade meselesidir. İnsan iradesi inançlı insanların zihninde her zaman önemli bir konu olmuştur. "Allah her şeyin yaratıcısı ise iradenin de yaratıcısı anlamına geleceği için bizim irademiz üzerinde etkimiz var mıdır?" sorusu cevaplanması gereken önemli mevzulardandır. Bu nedenle yazarın ifadesiyle, sorgulama çağında olan Müslüman gençleri bilinçlendirmek ve meraklarını gidermek için *İnsanın Hür İradesi* başlığını açmıştır. Öncelikle iradenin epistemolojik tanımını yapan yazar, iradenin ne ve nasıl olduğuna, insan iradesinin hangi durumlarda etkin olduğuna dair bilgileri kelimî metotla açıklamıştır. Bunun yanı sıra ayetlerden yola çıkarak insan iradesinin ve irade özgürlüğünün sınırlarını açıklamış ve devamında iradenin sorumluluğunun insana ait olduğunu, fiiliyata geçmesinin ise Allah tarafından olduğunu ifade etmiştir.

Gençlerin aklına takılan bir başka soru da görülmediği halde sadece mantıkla Allah'ın varlığına ulaşmanın mümkün olup olmadığıdır. Yazar bu soruyu yanıtlamak için *Görmediği Halde İman Etmek* başlığını açarak insanın fizyolojik yapısından bahsetmiş ve Allah'ın varlığının, eserlerinden yola çıkarak tefekkür ile algılanabileceğini açıklamıştır. Bu başlıkta dikkat çeken husus, İspât-ı Vacip delillerinin kozmolojik düzen ve insanın anatomik yapısı, tabiat kanunları ile kainattaki varlığın sistemli şekilde işlemesi çerçevesinde anlatılmasıdır. Yazar burada özellikle kelimcilerin İspât-ı Vacip delillerine yer vererek meseleyi sistematik şekilde açıklamıştır. Allah'ın varlığını kabul etmeyenleri arzu ve heveslerinin etkisinde kalanlar, kalplerini algılamaya kapatanlar diye yorumlamıştır.

Yazar İslam'ın *Diğer Dinlerden Farkı* başlığı altında tüm semavî dinlerin aynı olduğu aralarında hiçbir fark olmadığı iddialarına karşı İslam'ın hak din

olduğu gerçeğini ispat etmeyi amaçlamıştır. Onun ispat yönteminde kullandığı ilk metot üç dinin ayırt edici farklarını ortaya koymak olmuştur. Yahudilerin kendi ırklarını yüceltmek amacıyla dinde mevcut olmayan inançları kutsamaları, din adamlarını bir nevi ilahlaştırmaları gibi dini tahrif edici sebepler, Hristiyanlığın teslis inancı ile tevhide aykırı bir inanç benimsemeleri gibi onların İslamiyet'ten farkını açıkça gösteren unsurları ortaya koymuştur.

Gençlerin aklını karıştıran bir başka konu da 'İnsanı iyiliğe sevk eden din değil vicdandır' şeklinde yapılan iddiadır. Yazar vicdanın din ile bağlantısını kurarak din olmadan vicdanın tek başına mutlak iyiliğe ulaştıramayacağını *İyilik ve Vicdan Arasındaki İlişki* başlığında açıklamıştır. Dini inancın dolayısıyla ahiret inancının, hesap gününün olmadığı düşüncesi vicdanı haksızlıklar ve kötülükler karşısında sessiz bırakabileceği gerçeğine değinen Altıntaş, insanın dini otorite duygusu olmadan tek başına vicdanının her koşul ve durumda harekete geçmesinin bir güvencesi olmadığını işaret etmiştir.

Bazı insanlar hayvan haklarını korumak adı altında kurban kesimini protesto etmektedir. Bazıları ise hayvan kesiminin Allah adına değil sadece insanları mutlu etmek için kesilmesinin daha doğru olacağını savunmaktadır. Burada yazar, ibadetlerin yalnızca Allah için yapıldığında ibadet olabileceğini aksi halde âdet olacağını ifade etmiştir. Kurban ibadetinin anlam ve önemini ayetler ışığında açıklayan müessir, ibadetlerin sorumluluk bilinci oluşturma, mutluluğa ve içsel huzura erişirme, Allah'a yaklaştırma gibi özelliklerini izah etmiştir.

İnançlarını mantıkla sorgulamaya başlayan insanların dindar kalamayacağı iddialarına cevap vermek için *İnanmak ve Sorgulamak* başlığı açılmıştır. Konuya Hristiyanlığın din ile akıl arasında açtığı uçurumlar, bilime karşı olan tepkiler anlatılarak başlanmış özellikle Kant'ın, zihinlerin yalnızca uzay ve zamanda var olanları kavrayabileceği, inanca yer açmak için bilgiyi reddetmek gerektiği tezlerinin Avrupa'da vahyin bilgi kaynağı olamayacağı düşüncesine yol açtığını, İslam'da ise bilgi ile inancın, akıl ile imanın yan yana olduğunu söyleyerek iki din arasındaki farkı netleştirmiştir. Yazar İslam'da epistemolojinin tasdik ile yakın ilişkisi ve doğru bilgiye ulaştıran ilkelerin sonucunda imanın gerçekleştiğini anlatarak İslam'ın bilgiye verdiği önemi açıklamıştır. Müellif, akıl ve din arasındaki ilişkiyi açıklarken Kur'an'daki *düşünme, akıl yürütme* gibi aklın ön planda tutulduğunu gösteren ayetlere de yer vermiştir.

Çağımızın önemli sorunlarından biri haline gelen agnostisizm inancı gençlerin ilgi duyduğu felsefi akımlardan biridir. Yazar, agnostisizmin İslam inancı açısından nasıl değerlendirildiğini açıklamıştır. Bu açıklamanın ardından ateizm ile kelime farkı dışında fazla bir ayrımın olmadığını, bilinemezliğin yaratıcıyı kabul etmemekle neredeyse eşdeğer düşünce olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca agnostisizmin mantık kurallarına aykırı bir düşünce yapısı olduğunu ve hiçbir soruya cevap vermeyen bir felsefi akımın var olamayacağını ifade etmiştir. Agnostiklerin metafizik konuların bilimsel anlamda doğrulanamayacağı iddialarına eleştiriler yönelten yazar, insan hayatının bilimsel olduğu kadar felsefi, sanatsal ve dinî tecrübelerle anlamlandığını, yerine göre akli, sezgiyi, ilhamı, kişisel tecrübelerin de göz önünde bulundurulduğunu zikretmiştir.

Gençler arasında neredeyse popüler hale gelen yeni akımlardan biri de deizmdir. Son zamanlarda dijital çağın insanı bilgiye hızlı ve kolay şekilde erişebildiği için bazı gruplar bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmakta ve sanal bilgi kaynağı arasına kendi düşünce yapılarını karıştırarak genç zihinleri manipüle etmektedir. Yazar açtığı başlıkta deizmin tanımı ve deistlik düşünce şeklini izah ederek kimlere deist denileceğini açıklamıştır. O, deizmin Hristiyanlıktaki insan aklının değersizleştirilmesi, farklılıklara karşı şiddetli tavrı ve ayrıştırıcı bir mekanizma halini alması gibi pek çok sebepten Hristiyanlığa karşı protest bir hareket olarak ortaya çıkmasına dikkat çekmiştir. Deizmin temel inanış biçiminin, Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte dinlerin varlığını reddetmek olduğunu belirten yazar, deizmin hukuki ve ahlaki sınırlar konusunda akla mutlak bir yaptırım gücü yüklediğini dolayısıyla aklın olduğu yerde peygambere ve vahye ihtiyaç duyulmadığı iddiasını savunduklarını bildirmiştir.

Deizm ile ilgili genel bilgiler veren müellif, esasında bu başlığı açmasına neden olan 'Müslüman deist olabilir mi?' sorusuna yanıtlar vermeye çalışmıştır. Yazar, Hristiyan baskıya karşı bir tepki şeklinde gelişen bu hareketin Batı'da Deist Hristiyan adı altında bir inanç grubunun oluştuğunu ve onların din yani vahiyden ziyade kendi akıl ve vicdanlarının belirlediği emirlere uyduklarını bildirmiştir. Yazar İslamiyet'in deistlik inançlara yer açmayacak nitelikte net kurallarının olduğuna işaret etmiştir. Bir Müslüman'ın dini reddetmesinin İslamiyet'i reddetmesi ile eşit olduğunu söyleyen yazar 'Müslüman deist' ifadesinin bir paradoks oluşturacağını ifade etmiştir.

Yazar konu içerisinde Müslüman deist olduğunu iddia eden bir genç ile arasında geçen diyalogu anekdot olarak vermiş ve bu diyalog sonucunda gencin ne İslamiyet ne de deizm hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu, tamamen bilgisiz ve dini meselelerle arasına mesafe koyma ihtiyacı hissettiği tespitinde bulunmuştur. Müellif, bazı dini eğitim kurumlarının inancı sloganlaştırarak ameli yönü terk ettiklerini ancak bu durumun tarihi süreç içerisinde bir döngü şeklinde tekrar etmesine rağmen hiçbir zaman deizme neden olacak bir düşünce yapısının ortaya çıkmadığını ifade etmiştir. Müslüman gençlerin dine karşı mesafeli duruşun nedenlerinden biri olarak dini istismar eden kişi ve grupların olduğunu zikretmiştir. Bu kişi ve grupların katı ve yanlış inanç yapısı Müslüman gençlerde dini meselelere karşı bir güvensizlik oluşturmuştur. Yazar İslam düşüncesinde Allah inancına dair bilgilere yer vererek deistlik yaklaşımların İslamiyet içerisinde yer bulamayacağına dikkat çekmiştir. Yazarın özellikle Hristiyan itikadına karşı tepki olarak katı akılcı tutumun yol açtığı deizmin bir diğer sebebi olarak insanların kişisel arzu ve isteklerine göre şekillendiği felsefi bir akım olduğuna da işaret etmiştir.

Son olarak yazar, ateizm meselesini açıklamıştır. Allah'ın varlığını inkâr eden kişi veya gruplar insanlık tarihi boyunca azınlık olarak var olmuşlardır. Günümüzde ise ateizmin iddialarını çürüten birçok bilimsel veri mevcuttur ve buna rağmen inkarcılık, farklı nedenler ileri sürülerek devam etmiştir. Ateizmin en önemli iddialarına değinen yazar, kâinatın tesadüfen oluştuğu ve mekanik bir yapı olduğu, kötülük probleminin açıklanamaması gibi meselelerin izahını kelamî, mantıki, felsefi, bilimsel yöntemler ile yapmaya çalışmıştır.

Ramazan Altıntaş'ın eseri daha çok gençlere yönelik kaleme alınmıştır. Konu başlıklarının alt kısmı soru, içerik kısmı ise cevap şeklinde formüle edildiği için hem dikkat çekici hem de hemen her gencin aklını meşgul eden sorular olması açısından hedef kitleye uygun nitelik arz etmektedir. Yazarın ele aldığı konulardaki iddiası günümüzde İslam'ın aktarımı ve belli ölçüde uygulanması ile ilgili önemli yanlışların bulunduğudır. Müellif, konu içeriklerini gençlerin kolaylıkla anlayabileceği dilde kaleme almıştır. Akıcı bir üslup kullanmanın yanı sıra tek düze bir yazıdan kaçınan yazar, önemli ölçüde konuşma dilini ve soru cevap yöntemini tercih etmiştir. Geniş bir kaynakçadan istifade ettiği anlaşılabilir yazar, gençlerden gelen soruları klasik metinlerde yer alan bilgiler çerçevesinde yanıtlamıştır. Önemli ölçüde klasik kaynaklardan yararlanan yazar, ihtiyaç halinde modern kaynaklara da başvurarak güncel konular hakkında bilgilere yer vermiştir. Kanaatimizce kitabın en dikkat çekici yönü günümüzde en çok konuşulan meselelerin konu başlıklarında ele alınmasıdır. Ancak çok fazla üzerinde durulmasına rağmen dini boyuttan ziyade kültürel ve geleneksel bilgiler ile tahrife uğrayan mevzuların bu kitapta düzeltilmeye çalışılması dikkat çekicidir. Son olarak bu kitabın, dini mevzular hakkında gençliği aydınlatacak nitelikte bir eser olduğunu söylemek yerinde bir ifade olacaktır.

ISSN 2687-4849

9 772687 484008